

TARTALOM

TANULMÁNYOK

Kovács Sándor <i>A Keresztény Magvető</i> 131. évfolyama elé.	3
Demeter Ágnes A Kolozsvár-Belvárosi Unitárius Egyházközség textíliáinak adományozói a 16–18. században.	12
László Orsolya A Kolozsvár-Belvárosi Unitárius Egyházközség klenódiumainak történeti áttekintése a 16–18. században.	28
Széles László Unitárius lelkeszi életpályák az 1950-es, 60-as években.	46
Kőrösi Ferenc <i>A Vízaknai-kódex</i> : egy kolozsvári Biblia-kommentár magyar nyelvemlékekkel.	76
Somogyi László A kard.	102

MŰHELY

Márk Attila „A diadal a haladásé lőn.” Az 1876-os árközi unitárius zsinat.	121
--	-----

VARIA

Kálnoki Kis Tamás

Hol, mit ér(t) egy kolozsvári teológiai szakvizsgai diploma (az 1960-as években Magyarországon)? Historikus(i) töprengések, avagy nézetkülönbségek egy oklevél/diploma érvényességének kérdése ügyében . . .136

KÖNYVSZEMLE

Széles László

SZENTÁBRAHÁMI LOMBARD Mihály: *Cautiones quædam ad historiam ecclesiasticam tenendæ*. UZONI FOSZTÓ István: *Az ecclesiastica historia körül megtartandó præcautiók*. Sajtó alá rendezte és bevezető tanulmánnyal ellátta Balázs Mihály (Magyar Unitárius Egyház Kolozsvári Gyűjtőlevéltárának és Nagykönyvtárának kiadványai 11., Kolozsvár, 2024). . . 146

Kivonatok 148

TANULMÁNYOK

Kovács Sándor¹

A Keresztény Magvető 131. évfolyama elé

Az 1861-ben alapított *Keresztény Magvető* című folyóirat történetével foglalkozó írások többnyire kerek évfordulókhoz kapcsolódva jelentek meg. Az 1861-ben Kriza János (1811–1875) és Nagy Lajos (1828–1910) által elindított „egyházirodalmi vállalatról” az első tudósítás a *Vasárnapi Újság* 1860. augusztus 5-én megjelent 32. számában olvasható. A szerkesztők, Kriza és Nagy, a lap célját és tartalmát is meghatározták: vasárnapi és ünnepi prédikációkat, külföldi unitáriusok életrajzát, nevezetesebb „momentumokat az unitárius egyház életéből” és egyháztársadalmi híreket közöl majd. Az első kötet 12–15 ív terjedelemben 1861 elejére várható.²

Az előfizetőket toborzó felhívást követően 1861 tavaszán megjelent a *Magvető* első kötete. A második 1863-ban, a harmadik 1867-ben, a negyedik 1868-ban hagyta el a kolozsvári nyomdát. Az ötödik kötet 1870-ben jelent meg, ekkor tértek át az évi négy, majd 1875-től az évi 6 füzetre. Az első 25 évfolyam történetét Jakab Elek (1820–1897) foglalta össze 1890-ben *A „Keresztény Magvető” megalapítása* címen.³

Az első világháború éveiben az 50. évfolyam megjelenésekor Gál Kelemen, az unitárius főgimnázium tudós igazgatója *A második félszáz év küszöbén* címen vetett számot a múlttal, és adott programot a folytatáshoz.⁴ A háború forгатagá-

<https://doi.org/10.64468/KERMAGV.2025.1-2.01>

¹ Kovács Sándor (Brassó, 1968) a Kolozsvári Protestáns Teológiai Intézet Unitárius Karának egyháztörténet-tanára. Elérhetősége: sandorkovacs@unitarius.org.

² [+ szignójú szerző], „Keresztény Magvető”, *Vasárnapi Újság* 7., 32. sz. (1860): 388.

³ JAKAB Elek, „A Keresztény Magvető megalapítása”, *Keresztény Magvető* 25., 1. sz. (1890): 34–40.

⁴ GÁL Kelemen, „A második évszázad küszöbén”, *Keresztény Magvető* 51., 1. sz. (1916): 1–4.

ban 1918 decemberében a lap megszűnt és csak 1922-ben jelent meg. A frissen megalakult Unitárius Irodalmi Társaság Vári Albert és Borbély István kollégiumi tanárokat bízta meg a szerkesztéssel. 1929-től Vári Albert vette át a szerkesztést, aki 1938-tól maga mellé vette P. Szentmártoni Kálmán tanárt. Valószínűleg ők írták 1943-ban a 75. évfolyam kiadásakor a *Jubileumi évfolyamunkat* köszöntő cikket. Ebben jogos meglepéssel nyugtázták, hogy a *Magvető* létrehozása hasznos vállalkozás volt, és kitűzött feladatát jól elvégezte.⁵ Nem a szerkesztőbizottságon múltott, hogy alig egy évvel később, 1944-ben a *Magvető* megszűnt, és huszonzét évet kellett várni az újraindításig.

1974-ben a 80. évfolyam megjelenésekor Mikó Imre (1911–1977) író, politikus, az unitárius egyház főgondnoka *A Keresztény Magvető nyolcvanadik évfordulója elé* című írásában az írott szó hatalmát, a szerzők felelősségét hangsúlyozta: „A mass media uralmának világában egyházunk számára az élőszó mellett az írott szó a szolgálat másik eszköze. Ritkábban használjuk, fokozott felelősséget igényel, mert megmarad, s nem tudható, kit mikor milyen tettekre serkent.”⁶ A kétszeres, nemzeti és vallási kisebbségben élő unitárius egyház ekkor valóban ritkán használhatta szolgálatát második eszközét, az írást. A *Magvetőt* leszámítva 1971-től 1974-ig az államhatalom csak az *Unitárius Káté* kiadását engedélyezte (1973). Mikónak bőséges tapasztalatai voltak arról, hogyan lehet az írott szót tendenciózusan félreértelmezni, és az is tudta, hogy az „milyen tettekre serkenti” a hatalom képviselőit. A sorok között elrejtett üzenetét minden bizonnyal megértették kortárs olvasói.

A *Magvető* 100. évfolyamát 1994-ben, Bodor András (1915–1999) történész, műfordító méltatta. *A századik évfolyam. A Keresztény Magvető történeti útja* című rövid összefoglalásában kiemelte, hogy a megjelent száz évfolyam „az erdélyi unitárius gondolat és élet egyik értékes történeti dokumentuma [...] és külön szint képvisel nemcsak az erdélyi, hanem az egész keresztény egyházi irodalomban és kultúrában.”⁷

2011-ben a 117. évfolyammal a *Keresztény Magvető* kiadásának 150. évfordulóához érkezett. Erre a jubileumi alkalomra állította össze Gaal György irodalom- és helytörténész *A „szép, jó és igaz” Magvetője. Százötven év az egyház és művelődés szolgálatában* című tanulmányát, amely a *Keresztény Magvető Füzetei*

⁵ „Jubileumi évfolyamunk”, *Keresztény Magvető* 50., 1. sz. (1943): 2.

⁶ Mikó Imre, „A Keresztény Magvető nyolcvanadik évfordulója elé”, *Keresztény Magvető* 80., 1. sz. (1974): 6.

⁷ BODOR András, „A századik évfolyam. A Keresztény Magvető történeti útja”, *Keresztény Magvető* 100., 3. sz. (1994): 136.

sorozat negyvenhetedikeként jelent meg. A *Magvető* jelentőségét jelzi, hogy 2013-ban Sándor Krisztina doktori disszertációt írt róla a Babeş–Bolyai Tudományegyetem Politika-, Közigazgatás- és Kommunikációtudományi Karán Cseke Péter egyetemi tanár témavezetésével. A Magyar Unitárius Egyház jelenlegi főgondnoka *A Keresztény Magvető az államhatalom hálójában 1971–1989* címen írta és védte meg doktori dolgozatát. A disszertáció nem jelent meg nyomtatásban, de kutatásai részeredményeit a szerző publikálta. Gaal György és Sándor Krisztina kutatásai jelentősen gazdagították a *Keresztény Magvető* 150 éves történetét. Az újabban feltárt levéltári forrásokat felhasználva néhány észrevételt magunk is megfogalmazunk az 1971 utáni időszakra vonatkozóan.

Huszonhét évnyi kényszerszünet után 1971 augusztusában a 77. évfolyammal ismét megjelenhetett a *Magvető*. Az újraindítás szorosan összekapcsolódott az egyház fennállásának 400. évfordulójára tervezett 1968-as ünnepségsorozattal. Mikó Imre főgondnok már 1965-ben javasolta egy unitárius folyóirat – *Unitárius Közlöny* – (újra)kiadását. A *Közlöny* 1888-tól jelent meg, 1919-től az egyház hivatalos lapja volt, 1948-ban megszűnt. A kiadás elvi jóváhagyását a Vallásügyi Hivataltól kellett megszerezni, ennek érdekében Kiss Elek püspök már 1968-ban tárgyalásokat kezdeményezett a hivatal igazgatójával. A püspök abban reménykedett, hogy egy unitárius folyóirat (újra)kiadásával koronázza meg majd az 1968-as ünnepségeket. Az egyház elnöksége nem hozott egyértelmű döntést arról, hogy az *Unitárius Közlöny* vagy a *Keresztény Magvető* kiadását kéri. Valószínűleg Erdő János javaslatára döntöttek úgy 1968 októberében, hogy a *Keresztény Magvető* engedélyeztetéséhez kéri a Vallásügyi Hivatal jóváhagyását. A lapkiadási engedélyt a hivatal ajánlására a Minisztertanács mellett működő Sajtó és Nyomtatványok Főigazgatóságától kellett kérni, 1968-ra azonban a *Négyszáz év 1568–1968* című kötetre kaptak csak engedélyt. A Kiss Elek püspöknek tett szóbeli ígérek ellenére a *Magvető* 1968-as kiadása elmaradt. Ez részben a Vallásügyi Hivatal korlátozásaival, részben pedig a szerkesztőbizottság egyéb elfoglaltságaival (zsinatszervezés, könyvkiadás) magyarázható. Erdő János a *Négyszáz év* című könyv előkészítését és szerkesztését vállalta, de a zsinat szervezéséből is bőven kivette részét, fizikailag sem juthatott ideje a *Magvető* nyomdai előkészítésére. Az egyház elnöksége csak 1968-ban nevesítette a szerkesztőbizottságot Kiss Elek püspök-elnök, Kovács Lajos teológiai tanár, Szathmáry János jogtanácsos, Erdő János és Szabó Árpád teológiai tanárok és Sebe Ferenc egyházi tanácsos személyében. A tulajdonképpeni szerkesztés Kovács Lajos főszerkesztő, Erdő János főszerkesztő-helyettes és Szabó Árpád feladata volt. A szerkesztők a folyóirat változatos tárgykörét úgy alapították meg, hogy az egykori *Unitárius Szószék* és *Unitárius Közlöny* feladatát is betöltse. Az első összevont

(1–2.) szám anyagát már 1969 júniusában Bukarestbe küldték, de a kinyomtatására hosszú huzavona után 1971 júliusában kaptak engedélyt. Ennek birtokában végre hozzákezdhetek a nyomtatáshoz, de ez sem volt egyszerű feladat. A kolozsvári nyomdában dolgozó unitárius vallású Lászlóczky István, a Kolozsvári Nyomdavidálat megrendelési osztályának vezetője és Istvánffy József nyomdász-mester rengeteget segítettek. Az ő szakértelmük és jóindulatuk nyomán sikerült határidőre kiadni a *Négyszáz évet*, és ők voltak azok, akik a *Keresztény Magvető* kiadásában is közreműködtek. A szerkesztők nagyon hamar rájöttek arra, hogy az államhatalom a *Keresztény Magvető* révén a romániai vallásszabadság látszatát próbálta fenntartani, miközben mindent cenzúráztak. A gépirásos lapszámokat három példányban jóváhagyásra Bukarestbe kellett küldeni. Emellett minden számban meg kellett jelentetni egy vezércikket, amely az állami ideológia dicsőítését szolgálta. Az ilyen vezércikkek a korabeli napilapok stílusában íródtak, és hasonlóak voltak más egyházi lapok (pl. *Református Szemle*) hivatalos írásaihoz abban is, hogy névtelenül jelentek meg. Máthé Dénes egyetemi tanár *A Keresztény Magvető az állami cenzúra idején, 1971–1989* című tanulmányában azt a hipotézist fogalmazta meg, hogy a hivatalos hangvétel mögött gyakran rejtett rendszerkritika húzódott meg.⁸

Az állami hatóságok a lap külföldi terjesztését az országimázs javítására használták fel. Minden szöveg nyilvánossá tételét belső öncenzúra előzte meg. Még így is megtörtént, hogy a bukaresti cenzor nem hagyott jóvá bizonyos cikkeket, prédikációkat. A nehézségek ellenére a *Magvető* volt az egyetlen nyomtatásban megjelenő hírcsatorna a hívek és az értelmiség felé. A szerkesztők igyekeztek a legfontosabb egyházi eseményeknek és évfordulóknak teret biztosítani. Ennek köszönhető például az, hogy 1975-ben Kriza János halála 100. évfordulóján emlékszámot sikerült kiadni. A *Magvető* Kriza-émlékszám csodával határos módon átcúszott a cenzúrán, de ennek az volt az ára, hogy a lapszám méltatta a felszabadulás 30. évfordulóját. Az egyház kérésére a Vallásügyi Hivatal engedélyezte a 2–3. összevont, ún. Kriza-szám ezer példányban való újranyomását. Erdő János felelős szerkesztő azt szerette volna, hogy a különlenyomat önálló címlappal jelenjen meg, de erre a cenzúra már nem adott engedélyt. Az 1975. évi *Keresztény Magvető* 2–3. összevont száma tehát két kiadásban jelent meg, az első lenyomat 500 példányban, a kötelező vezércikkkel, a második pedig ugyanazzal az impresszummal és szedéssel, de új lapszámozással *Emlékpéldány Kriza János halálának 100. évfordulójára* alcímmel 1000 példányban. *Az együtt ünnepelünk*

⁸ MÁTHÉ Dénes, „A Keresztény Magvető az állami cenzúra idején, 1971–1989”, *Keresztény Magvető* 117., 2. sz. (2011): 130–139.

és *dolgozunk* című, augusztus 23-a jelentőségét méltató vezércikk ebből hiányzik, valószínűleg a cenzornak ez az apróság elkerülte a figyelmét.

Sajtótörténeti szempontból sem mellékes elkülöníteni a látszólag azonos két kiadást.

1977-ben Kelemen Lajos születése 100. évfordulóján a 3–4. lapszámban megemlékeztek a jeles tudósról.

Tematikus lapszámként jelent meg 1979-ben a 2–3. szám, amelyben a 400 éve elhunyt egyházalapító püspöknek, Dávid Ferencnek állítottak emléket. A tanulmányok mellett hét, Dávid Ferenc emlékére írott prédikációt olvashatunk, köztük az ünnepi zsinaton elhangzottakat is. Az 1979/4. lapszámban olvasható az ünnepi zsinat nyilatkozata és Erdő János beszámolója a Dávid Ferenc emlékének szentelt siklói tudományos konferenciáról. Ugyanitt közölték újra Bodor Andrásnak a *Korunkban* kiadott rövid tanulmányát és fordítását.⁹

1980-ban a 200 éve született emblematikus amerikai unitárius lelkésznek, William Ellery Channingnek (1780–1842) állítottak emléket az összevont 3–4. számban. Három vezércikk vezette be a lapszámot: az első a 2050 éve alakult első független dák államról, a második augusztus 23-ról és a harmadik a köztársaság (1947. december 30-i) kikiáltásáról szóló ömlengés. Az igényes tanulmányok és prédikációk közlésének ez volt az ára. Tematikus számot a 80-as években többet nem találunk, ám azt megfigyelhetjük, hogy a szerkesztő Erdő János a fiatalon elhunyt Balázs Ferenc születésének 75. (1976), halálának 50. évfordulójához közeledve (1987) majdnem minden évben becsempészett egy tőle származó vagy róla szóló írást. 1982-ben a kolozsvári unitárius kollégium alapításának 425. évfordulójára emlékeztek.

Az 1970-es és 80-as években a szerkesztést jószerivel egyedül végezte Erdő János. Ő volt a harmadik olyan egyházi szerkesztő – Péterfi Dénes és Vári Albert után – aki „életművévé” tette a *Magvetőt*. Gaal György megállapítása minden tekintetben helytálló, Erdő János minden tisztségében, teológiai rektorként, egyházi főjegyzőként, majd püspökként „szakadatlanul gondoskodott a számok összeállításáról, lehetőleg idejében való megjelentetéséről. Gyakran a beküldött szövegek igényes nyelvi *rendbetétele* is rá hárult. Nem egy esetben a cenzúra akadékoskodásával is fel kellett vennie a küzdelmet”.¹⁰ Erdő János hirtelen halála után (1996) a megváltozott új egyházi struktúrában a szerkesztés és egyházveze-

⁹ BODOR András, „Dávid Ferenc emlékezete”, *Korunk* 38., 10. sz. (1979): 776–779.

¹⁰ GAAL György, *A „szép, jó és igaz” Magvetője. Százötven év az egyház és művelődés szolgálatában*, Keresztény Magvető Füzetek 47. (Kolozsvár: Erdélyi Unitárius Egyház, 2011), 32.

tés gondja egyszerre zúdult Szabó Árpád püspökre, teológiai tanárra. Gyakorik lettek az összevont számok, és a másodközlések száma is jelentősen megnőtt. 2000-tól a *Magvető* is az egyház nagy erőfeszítések árán beszerzett nyomdájában adták ki, Kriza János lelkész és műszaki szerkesztő, Kovács István teológiai tanár és Kürti Miklós korrektor közreműködésével. A szerzői gárda tagjai között kezdtek a fiatalabb generáció tagjai is megjelenni, akik felismerték, hogy elsőrendű feladat az időszaki kiadványok nemzetközi azonosítójának (ISSN) igénylése. A 108. évfolyam negyedik számától kezdődően az impresszumban megjelent a folyóirat-azonosító szám (ISSN 1222-8370). A szerkesztőbizottságban is változás történt, 2003-tól Jakabffy Tamást bízta meg a szerkesztéssel. A 3–4. szám a tematikus lapszámok sorába illeszkedik, Miguel Serveto spanyol hittudós, orvosnak állított emléket halála 450. évfordulóján.

2009-től újabb jelentős változáson ment keresztül a folyóirat szerkesztősége. A főszerkesztői tisztséggel jelen sorok íróját bízta meg az unitárius egyház, a szerkesztőbizottság új tagokkal egészült ki, közülük többen az erdélyi és magyarországi teológiai és egyház-, irodalom- és művelődéstörténeti kutatás meghatározó alakjai, akik aktívan részt vesznek a folyóirat szellemi irányvonalának alakításában. 2011-ben Jakabffy Tamás lemondott szerkesztői állásáról, helyét Bálint Róbert Zoltán mészki lelkész vette át, folytatva a Jakabffy által kialakított irányvonalat.

2011. március 26-án Kolozsvárott ünnepi konferencián emlékeztek meg a *Keresztény Magvető* 1861-es megalapításáról és a folyóirat létéért folytatott sokszor heroikus küzdelem történetéről. A konferencián a jelenlevők megtekinthették a 150 éves folyóirat lapszámaiból nyílt kiállítást. Ezen az ünnepségen vetődött fel az ötlet, hogy ezt a nagy művelődéstörténeti értékű folyóiratot digitalizálás után az interneten is hozzáférhetővé kellene tenni teljes egészében.

A munka egy év alatt az Erdélyi Múzeum-Egyesület, a Magyar Unitárius Egyház és az Országos Széchényi Könyvtár együttműködésében a Bethlen Gábor Alapítvány, a Wekerle Sándor Alap és a Magyar Unitárius Egyház támogatásával valósult meg. A digitalizálást az Arcanum Kft. végezte, a digitalizált anyag feldolgozása az Erdélyi Digitális Adattárban (Erdélyi Múzeum-Egyesület) és az Országos Széchényi Könyvtárban történt. A csaknem negyvenezer oldalnyi szöveg 2012. május 17-i budapesti bemutatója után hozzáférhetővé vált a nagyközönség számára is a <https://eda.eme.ro/communities/e3612af8-67ce-4c16-a176-d8d869eeb9d8> és a <https://epa.oszk.hu/02100/02190> címen. Az eseményről az MTV1 készített riportot, amelyet 2013. január 13-án sugárzott a tévécsatorna. Az ünnepségen elhangzott előadások szerkesztett változatát a 2012. évi 2. lapszám közölte.

Bálint Róbert Zoltán 2015-ben lemondott szerkesztői állásáról, helyét Andorkó Júlia Eszter töltötte be. A főszerkesztő e sorok írója maradt.

Visszatekintve hálával állapíthatjuk meg, hogy a *Magvető* mindeddig betöltötte rendeltetését. A megújult Keresztény Magvető Füzetek sorozat immár az 52. köteténél tart, és a korábbi különlenyomatok helyett tudományos igényű monográfiákat ad közre. A *Magvető* 2008 után jelentős konferenciák tematikus anyagát tette közzé. Egy-egy összevont száma felér egy tanulmánykötettel. Ilyen pl. a 2014. évi 3–4. szám, amely *Körmöczi János és a kortárs eszmei áramlatok* címmel jelent meg, de kiemelhetnénk a 2017. évi 2–3. „*Te Deum laudamus...*” *Teológia, liturgia és vallási élet Erdélyben a 18. század végéig* címet viselő számot, vagy a 2018-ban, a reformáció emlékévében megjelent tematikus számokat. 2010-ben a *Keresztény Magvető*t a bukaresti Oktatási és Kutatási Minisztérium Országos Akkreditációs Tanácsa (CNCSIS) tudományos folyóiratnak minősítette és a C kategóriába sorolta. 2021-ben, az újabb akkreditációkor a magasabb B kategóriába került át.

Összegzőként elmondható, hogy a *Keresztény Magvető* továbbra is azt a célt szolgálja, hogy fórumot biztosítson a romániai, magyarországi és nemzetközi progresszív teológiai kutatások számára. Ezek a kutatások a bibliateológia, az egyház- és vallástörténet, a kortárs hittani és etikai kérdések, a művelődés- és művészettörténet, valamint a társadalmi és kulturális jelenségek mélyebb összefüggéseinek vizsgálatára és újszerű értelmezésére vállalkoznak.

Könyvészeti függelék (Gaal György összeállításának folytatása)

117. évf. 2011. 1–4. sz. Főszerkesztő: dr. Kovács Sándor. Szerkesztő: Jakabffy Tamás, a 2. számtól kezdődően Bálint Róbert Zoltán. Olvasószerkesztő/korrektor: Kürti Miklós. Műszaki szerkesztő: Virág Péter. A szerkesztőbizottság tagjai: dr. Balázs Mihály, dr. Brandt Juliane, dr. Czire Szabolcs, dr. Horn Ildikó, Koppándi Botond, Molnár B. Lehel, dr. Rezi Elek. 480 oldal.

118. évf. 2012. 1–4. sz. 380 oldal.

119. évf. 2013. 1–4. sz. 478 oldal.

120. évf. 2014. 1., 2., 3–4. sz. [*Körmöczi János és a kortárs eszmei áramlatok*] 524 oldal.

121. évf. 2015. 1–4. sz. Főszerkesztő: dr. Kovács Sándor. Szerkesztő: Bálint Róbert Zoltán, a 2. számtól kezdődően dr. Andorkó Júlia Eszter. Olvasószerkesztő/korrektor: Kürti Miklós, Rodger Matlage. Műszaki szerkesztő: Virág Péter. A szerkesztőbizottság tagjai: dr. Balázs Mihály, dr. Brandt Juliane, dr. Czire Sza-

bolcs, dr. Horn Ildikó, Koppándi Botond, Molnár B. Lehel, dr. Rezi Elek. 520 oldal.

122. évf. 2016. 1–4. sz. 508 oldal.

123. évf. 2017. 1., 2–3., 4. sz. 584 oldal.

124. évf. 2018. 1–4. sz. Főszerkesztő: dr. Kovács Sándor. Szerkesztő: dr. Andorkó Júlia Eszter. Olvasószerkesztő/korrektor: Kürti Miklós, Rodger Matlage. Műszaki szerkesztő: Virág Péter. A szerkesztőbizottság tagjai: dr. Balázs Mihály, dr. Brandt Juliane, dr. Czire Szabolcs, dr. Horn Ildikó, dr. Koppándi Botond, Molnár Lehel, dr. Rezi Elek. 588 oldal.

125. évf. 2019. 1–4. sz. Főszerkesztő: dr. Kovács Sándor. Szerkesztő: dr. Andorkó Júlia Eszter. Olvasószerkesztő/korrektor: Dénes Gabriella, Rodger Matlage. Műszaki szerkesztő: Virág Péter. A szerkesztőbizottság tagjai: dr. Balázs Mihály, dr. Brandt Juliane, dr. Czire Szabolcs, dr. Horn Ildikó, dr. Koppándi Botond, Molnár Lehel, dr. Rezi Elek. 424 oldal.

126. évf. 2020. 1–2., 3., 4. sz. 460 oldal.

127. évf. 2021. 1–4. sz. 436 oldal.

128. évf. 2022. 1–4. sz. Főszerkesztő: dr. Kovács Sándor. Szerkesztő: dr. Andorkó Júlia Eszter. Olvasószerkesztő/korrektor: Dénes Gabriella, Rodger Matlage. Műszaki szerkesztő: Virág Péter. A szerkesztőbizottság tagjai: dr. Balázs Mihály, dr. Brandt Juliane, dr. Czire Szabolcs, dr. Horn Ildikó, dr. Koppándi Botond, dr. Molnár Lehel, dr. Rezi Elek. 440 oldal.

129. évf. 2023. 1–4. sz. Főszerkesztő: dr. Kovács Sándor. Szerkesztő: dr. Andorkó Júlia Eszter. Olvasószerkesztő/korrektor: Dénes Gabriella, Rodger Matlage. Műszaki szerkesztő: Virág Péter. A szerkesztőbizottság tagjai: dr. Brandt Juliane, dr. Czire Szabolcs, dr. Koppándi Botond, dr. Lovas Borbála, dr. Molnár Lehel, dr. Szigeti Molnár Dávid. Tiszteletbeli szerkesztők: dr. Balázs Mihály, dr. Rezi Elek. 492 oldal.

130. évf. 2024. 1–2., 3., 4. sz. 412 oldal.

2. A Keresztény Magvető füzetek

(Korábban a folyóiratban megjelent tanulmányok különnyomatát rendezték füzetekbe, a 47. füzetrel kezdődően ezek nem különnyomatok, hanem önálló kötetek, füzetek formájában kerülnek kiadásra.)

47. Gaal György: *A „szép, jó és igaz” Magvetője. Százötven év az egyház és művelődés szolgálatában.* Kolozsvár, 2011. 44 oldal.

48. Gaal György: *A múzsák és erények kertjének öre. Dr. Gál Kelemen pályarajza.* Kolozsvár, 2014. 250 oldal.

49. Simon Gábor: *A kolozsvári unitárius kollégium fizikaszertárának története*. Kolozsvár, 2015. 236 oldal.

50. Gaal György: *Unitáriusok a Házsongárdi temetőben*. Kolozsvár, 2018. 236 oldal.

51. Horváth Csaba: *Gaal György irodalmi munkássága 1968–2018*. Kolozsvár, 2019. 100 oldal.

52. Gaal György: *Gyergyaiak a város, az egyház és a tudomány szolgálatában*. Kolozsvár, 2022. 388 oldal.

A Kolozsvár-Belvárosi Unitárius Egyházközség textíliáinak adományozói a 16–18. században

A Kolozsvár-Belvárosi Unitárius Egyházközségnek olyan tárgyi emlékek vannak a birtokában, amelyek magukon viselik a reformációt követő korok jellegzetességeit és a városi közeg sajátosságait. Általuk nyomon követhetőek a gyülekezet életében bekövetkezett folyamatok, változások, az egyháztagok szerepvállalása és reprezentációs igénye.

A reformáció során unitárius gyülekezeteink, más protestáns közösségekhez hasonlóan, a templomokkal együtt átvették a katolikus liturgia eszközeit is, amelyeket saját igényeik szerint átformálva tovább használtak. Az úrasztali készlet alapját tehát a 16. század második felében és a 17. század elején katolikusoktól átvett misekelyhek, paténák és oltárterítők képezték, amelyek a 17. század elejétől kezdődően kiegészültek a gyülekezeti tagok adományaival, így ezek együttesen alkotják unitárius örökségünket.²

Az unitárius örökség vizsgálata során fontos hangsúlyozni patrónusaink jelentőségét, mivel a tőlük származó adományokból tevődik össze az egyházközségek ingó és ingatlan vagyonának számottevő része. A nemesek, földesurak, helyi kisbirtokosok patronálása alatt egyháztámogató tevékenységüket kell érteni, amelynek értelmében biztosították a pártfogásukba vett gyülekezet zökkenőmentes működését, és adományokat tettek.³ Kezdetben az úrasztali készletek számbeli növekedése elsősorban a főpatrónusok adományaitól függött, de a 17. század végétől kismesek, lelkészek, különösebb státussal nem rendelkező gyü-

<https://doi.org/10.64468/KERMAGV.2025.1-2.02>

¹ Demeter Ágnes (Sepsiszentgyörgy, 2000) a Kolozsvári Protestáns Teológiai Intézet Unitárius Karának hatodéves hallgatója. A most közölt írás egy hosszabb dolgozat része, amely 2023-ban harmadik helyezést ért el a XXVI. Erdélyi Tudományos Diákköri Konferencia protestáns teológia szekciójában.

Elérhetősége: demeteragnes2000@gmail.com.

² Kovács Mária-Márta, szerk., *Kegyesség és/vagy reprezentáció. Erdély református öröksége* (Kolozsvár: Erdélyi Református Egyházkerület, 2021), 11.

³ Uo., 136.

lekezeti tagok is hozzájárultak ajándékaikkal az egyházközségek klenódiumainak gyarapodásához.⁴ Ha megfigyeljük a fennmaradt leltárjegyzékeket, azt vesszük észre, hogy több esetben is előfordul, hogy a klenódiumok adományozói a kelyhek és tányérok mellé a tárgyhoz illő terítőt, keszkenőt, kendőt is adományoztak.

Az istentiszteleti rend megváltozásának következtében a templombelsőt is átalakították, új berendezési elemekkel látták el.⁵ Az így központi helyre került úrasztala, a szószék és az éneklőszék⁶ díszítésére új, értékes textíliákat adományoztak a közösség tagjai, amelyek közül néhány darabot mai napig sikerült megőrizni. A leírtakhoz hasonlóan történt Kolozsváron is a tárgyi örökség szaporodása, alakulása.

A patrónai szerepkör és a kolozsvári egyházközség neves patrónái

A patrónusok egyházpártoló tevékenysége mellett a patrónák is meghatározó módon járultak hozzá az egyházközségek életének kiteljesítéséhez és vagyonának növeléséhez. Kutatásaink során feltűnik, hogy a kolozsvári unitárius egyházközségnek adományozott textíliák jelentős részét nők ajándékozták, ahogy az a legtöbb protestáns egyházközség esetében megfigyelhető.

A 17–18. században a gyülekezet tehetősebb nő tagjai társadalmi pozícióból eredő patrónai szerepkörrel rendelkeztek, amely részben eltért a férfi pártfogói szerepkörtől. Magában foglalta a szegények, árvák, betegek segítségét, egyházi és oktatási intézmények támogatását, és ide kapcsolódik a kézimunka gyakorlata is, amely az érték közvetítés szempontjából jelentős. A textíliák adományozása jó lehetőségnek bizonyult, hogy műveltségüket, kézimunkában való jártasságukat, szakértelmüket megjelenítsék a gyülekezet előtt, nem melleleg a készítő, adományozó a családja nevét, vagyonát, támogatását is reprezentálta.⁷

A következőkben a teljesség igénye nélkül a kolozsvári egyházközség neves patrónái kerülnek részletesebb bemutatásra.

⁴ KOVÁCS Mária-Márta, „Református úrasztali készletek rétegzettsége”, in *Ige-Idők: A reformáció 500 éve*, szerk. Kiss Erika, Zászkaliczky Márton, Zászkaliczky Zsuzsanna (Budapest: Magyar Nemzeti Múzeum, 2019), 393–403., 394.

⁵ KOVÁCS Mária-Márta, szerk., *Kegyesség és/vagy reprezentáció...*, 27.

⁶ Más néven éneklőpulpitus. Egy fából készült állvány, mely az énekező énekeskönyvét volt hivatott tartani.

⁷ GESZTELYI Hermina, *Textusok és textilek. Az erényes nő műveltsége a 17–18. században* (Debrecen: Tiszántúli Református Egyházkerületi Gyűjtemények, 2021), 78.

Az egyik első adománytevő Catharina Eiben volt. Életéről nem maradtak fenn adatok, mindössze az adományait megörökítő feljegyzések említik a nevét. A Kolozsvári Unitárius Egyházközség feljegyzései alapján az adományai a legkorábbi patrónusi ajándékok között szerepelnek. 1606-ban, Toroczka Máté püspökségének idején Catharina Eiben egy pár ezüstkannát adományozott, amelyek egy híres szebeni ötvösmester munkái.⁸ Az egyik kannát a német ajkú unitárius közösségnek szánta, illetve annak párját a magyar ajkú unitárius gyülekezetnek, ezt támasztja alá az is, hogy az egyiket németül, a másikat magyarul jelenik meg ugyanaz felirat: „Ez legyen az Istennek dicséretire, az ő anyaszentegyházának asztalának tiszteletére. Átkozott legyen, valaki ezt magának tulajdonítja. Anno Domini 1606.”⁹ A kelyhek fedelén a „Catharina Eiben Georg” név olvasható, ami alapján azt feltételezhetjük, hogy adományait már özvegyként tette, ugyanis férje neve utolsóként szerepel. A férfiről szintén kevés adat maradt fenn. 1561-ben a kolozsvári esküdtpolgárok sorában található egy bizonyos Georgius Eyb. Talán nem zárható ki teljesen, hogy az említett esküdtpolgár azonos Eyb Jeorghgal, aki 1571-ben tagja volt a százak tanácsának.¹⁰ 1606-ban az esküdtpolgárok és a százak tanácsának tagjai között Eben Marton és Eib Janos nevű polgárokat is találunk.¹¹

Catharina Eiben a kannák mellé ötven aranyat és két abroszt is adományozott.¹² A leírásban szereplő két kamuka¹³ abrosz két vége ezüstszállal hímezett, az egyik sarkukon, akárcsak a kannákon, az 1606-os évszám és az adományozó neve szerepel. Az abroszok az 1807-es összeírásakor még megvoltak, egy kicsi, három kulcsú ládában tárolták őket. A következőket jegyezték fel róluk: „8-o Más tiszta fejr sáhos rojtos abrosz, a két vége ezüstös: az egyik szegeletén ez az inscriptio: 1606. a másik három szegeletén: Catharin Eiben Georg. 9-o Más tiszta fejr sáhos az előbbenihez hasonló abrosz, mellynek egyik szegeletén ilyen inscriptio veres selyemmel: D.R. a más három szegelete Catharina Eiben Gerib.

⁸ KELEMEN Lajos, „Kolozsvári klenódiumainkról”, *Keresztény Magvető* 54., 2. sz. (1922): 105.

⁹ Uo., 105.

¹⁰ BINDER Pál, *Közös múltunk. Románok, magyarok, németek és délszlávok feudalizmus kori falusi és városi együttéléséről* (Bukarest: Kriterion Könyvkiadó, 1982), 283., 287.

¹¹ Uo., 292.

¹² *Az Tiszteletes Kolozsvári Unitaria Ecclesiának Ingo és Ingatlan Iavainak, Reditussainak és Expensainak Conscriptioja de anno 1807–1815. egy arra kirendelt Biztosságnak Tagjai által Nr I.*, 5. Kézirat. A Kolozsvár-Belvárosi Unitárius Egyházközség Levéltára. (A továbbiakban: 1807–1815-ös regestrum)

¹³ Damasztiszövet, hosszú szőrű kelme selyemből vagy gyapotból.

Vagyon varrva.”¹⁴ Bár az összeírás eltérést mutat az adományozó nevének leírásában, feltételezhetően ugyanarról a személyről van szó. Ezt támasztja alá, hogy a nevek kétségtelenül hasonlóak, és a listán egymást követően szerepelnek. Emellett már a Catharina Eiben Georg által adományozott úrvacsorai edények leírásakor megemlítik, hogy azokkal együtt két egymáshoz hasonló abrosz is érkezett. Az 1807–1815. leltárjegyzék mindkettőt említi, de az évek során sajnos elvesztek. Eddigi kutatásaim alapján még nem sikerült kideríteni, hogy pontosan mikor.

Tölcséres Péter és felesége nevét megőrizték a 17. századi feljegyzések. A Szent Mihály-templom déli oldalán, három ablakbélésen is megtalálható egy barna-vörös, körbe rajzolt monogram, ún. tölcséresjelvény, amely az ablakkészítő mester kilétére utal.¹⁵ A déli nagy ajtótól keletre található első ablakbélés jelvényén az 1623-as évszám olvasható. Ennek az évszámnak köszönhetően a városi számadáskönyvek nyomán, a monogram betűit – az egymásba fonódott TP betűket – a város egyik leghíresebb tölcséresének,¹⁶ Tölcséres Péternek tulajdonítják.¹⁷ Tölcséres Péter névvel többször is találkozunk a templomi javításokról fennmaradt feljegyzésekben, hiszen korának egyik legügyesebb mesterembere volt, és nevét örökíti meg az az 1636-ban adományozott kehely is, amelyet a kolozsvári unitárius egyházközség részére készíttetett.¹⁸

A kehely fedőtányérját felirata szerint Tölcséres Péterné készítette a kehelyvel egy időben, és ugyanekkor hozzá illő edénytakarót is adományozott, amelyen az 1636-os évszám felett Tölcséres Péterné monogramja ugyanazzal a betűfonással jelenik meg, mint férje tölcséresjelvényén a Szent Mihály-templom ablakán.¹⁹ Az aranyozott, kis virágokkal díszített keszkenőről, amelyet Tölcséres Péterné adományozott az egyházközségnek, már az 1800-as évek elején készült számadáskönyvben azt olvashatjuk, hogy nincs túl jó állapotban. Feltételezhetően a sok használat miatt, mivel a feljegyzések szerint keresztelői szertartások al-

¹⁴ 1807–1815-ös regestrum, 15.

¹⁵ KELEMEN Lajos, „Tölcséresjelvények a Szent Mihály-templomon”, in BÁLINT István János, szerk., *Kincses Kolozsvár II.* (Budapest: Magvető Könyvkiadó, 1987), 389–390.

¹⁶ A tölcséres ablakkészítő mesterember volt, a hagyományos fémműves kisipar művelője, aki a régi templomok, kastélyok, udvarházak hangulatos ablakait elkészítette úgy, hogy a különböző alakú üvegtányérokat ón- vagy ólomkeretbe foglalta. Emellett a tölcséres készítette azokat az islognak, mai szóhasználatban flitternek nevezett kis csillogó, rendszerint aranyozott lyukas kerek pléhdarabkákat, amellyel a női ruhadarabokat és egyes hímzéseket is díszítették. Vö. KELEMEN, „Tölcséresjelvények...”, 389.

¹⁷ Uo.

¹⁸ Uo., 390.

¹⁹ Uo.

kalmával használhatták. „9-o Más patyolat készkenyő arannyal és ezüsttel elegyes selyemmel varrott, cum inscriptione: TP.N.E. 1636, ez is megkopott, mivel a keresztelői pohárral járt.”²⁰ Szerencsére a kendő mindmáig megőrződött, jelenleg a 637-es leltárszámot viseli. A kolozsvári egyházközség legrégebb, évszámmal ellátott textíliája, és éppen ennek köszönhetően a legtöbbet mediatizált darab is. Több alkalommal is közölték történetét, leírását, valamint a tárgyról készített fotókat különböző folyóiratokban, kiadványokban.²¹

Tölcséres Péternét 1646-ban már özvegyként emlegetik a feljegyzések. Ekkor egy kis áruskamrát bérelt az egyháztól, közvetlenül a templom mellett.²² A számadáskönyvekben nyomon követhető, hogy melyik évben mennyi bért fizetett, ahogy az is, hogy egy 1651–1653 közötti szünet után ismét feltűnik a neve a bérlők között.

Paczolai Borbára az Alsó-Fehér megyei, nemesi címet nyert Paczolai család leszármazottja. Az unitárius hitű és egyházát híven támogató család jelentős földbirtokokkal rendelkezett többek között Szentbenedeken.²³ Adakozásaitak bizonyítja, hogy 1639. április 12-én Borbára testvérének, Paczolai Péternek a Szentbenedeken tartott temetésén Beke Dániel püspök, illetve Dálnoki János és Lőrinc lektorok is részt vettek.²⁴

Paczolai Borbára édesapja, Paczolai Kristóf kétszer nősült, először Horváth Katát vette feleségül, akitől gyermekei születtek, majd Veres Annával kötött házasságot. Borbárának három testvére volt: Erzsébet (Somlyai Mihály házastársa), István (Győrffy Ilona házastársa) és Péter (Kornis Borbára házastársa). Paczolai Borbára édesapjához hasonlóan kétszer házasodott, először Kapronczay György-

²⁰ 1807–1815-ös regestrum, 14.

²¹ KELEMEN Lajos, „Kolozsvári klenódiainkról”; KELEMEN Lajos, „A Kolozsvári Szent Mihály egyház”, *Pásztortűz* 10., 16. sz. (1924); KELEMEN Lajos, „Tölcséresjelvények...”; SZENTIMREI Judit, „Ne menjen feledésbe”, *Dolgozó Nő* 36., 6. sz. (1980); SZENTIMREI Judit, „A hímzés művészete – Történeti elemek az erdélyi és a moldvai magyar hímzésben”, *Krónika* 12., 10. sz. (1986); LÁSZLÓ Emőke, *Magyar reneszánsz és barokk hímzések* (Budapest: Iparművészeti Múzeum, 2001), 19.

²² KELEMEN, „Tölcséresjelvények...”, 390.

²³ KÉNOSI TÖZSÉR János és UZONI FOSZTÓ István, *Az Erdélyi Unitárius Egyház története II.*, Az Erdélyi Unitárius Egyház Gyűjtőlevéltárának és Nagykönyvtárának kiadványai 4/2., fordította MÁRKOS Albert, a fordítást a latin eredetivel egybevetette BALÁZS Mihály, sajtó alá rendezte HOFFMANN Gizella, KOVÁCS Sándor, MOLNÁR B. Lehel, térképeket készítette ELEKES Tibor (Kolozsvár: Erdélyi Unitárius Egyház, 2009), 390.

²⁴ Uo.

höz ment feleségül, majd Mikes Mihály hitvese lett.²⁵ Második férje a zabolai gróf Mikes család sarja, katolikus vallású, és Erdély kancellárja volt.²⁶

A 17. században Paczolai Borbára adományaival kitűnik az unitáriusokat támogató patrónák közül. Édesapjához hasonlóan majdnem minden évben élelmiszert – sajtot, szalonnát, kolbászt, kenyeret, bárányt, malacot – küldött a kolozsvári unitárius iskola diákjainak.²⁷ Emellett élete során 2000 aranyat adományozott a kollégiumnak.²⁸ 1679. június 27-én tartott temetését követően további 73 forintot hagyott az unitárius iskolára, hogy azt a diákok között szétosszák.²⁹

Koncz Boldizsár püspök 1682-es, alapítványokról és adományokról készített kimutatása szerint 1661-ben Mikes Mihályné, mialatt Munkácson lakott, 100 aranyat, egy másik alkalommal pedig 50 aranyat adományozott a kolozsvári egyházközségnek.³⁰ A pénzbeli adományok mellett az 1675-ös számadásban Mikesné asszony neve alatt szerepel egy kis patyolat készkenő, amelynek két vége skófiummal van kivarrva, valamint egy asztalra való narancs színű atlasz szélű aranyos tercenella.³¹

De nem csak a kolozsvári kollégiumot és egyházközséget támogatta. A torockói unitárius egyházközség számára 1666-ban egy aranyozott, fedeles ezüst-kelyhet adományozott,³² a nagyajtai számára pedig egy aranyozott, lábas poharat, amelyen az adományozó neve mellett az 1671-es évszám szerepel.³³ A család szentbenedeki kötődésére vezethető vissza, hogy a patróna a helyi unitárius gyülekezetet, az 1693-as püspöki vizitáció jegyzőkönyve szerint, teljes úrvacsorai

²⁵ NAGY Iván, *Magyarország családai*, hozzáférés: 2023. 04. 20., <https://www.arcanum.com/hu/online-kiadvanyok/Nagyivan-nagy-ivan-magyarország-csaladai-1/kilencedik-kotet-796B/paczolai-csalad-798F/>

²⁶ KŐVÁRY László, *Erdély nevezetesebb családai* (Kolozsvár: Barráné és Stein bizománya, 1854), 183.

²⁷ GÁL Kelemen, szerk., *A Kolozsvári Unitárius Kollégium (papnevelő intézet, főgimnázium és elemi iskola) értesítője az 1900–901. iskolai évről* (Kolozsvár: Gámán János örökös, 1901), 47.

²⁸ Uo., 52.

²⁹ BENCZÉDI Gergely (közlő), „Unitárius halottak és temetések. (1678–1692.)”, *Keresztény Magvető* 22., 2. sz. (1887), 117.

³⁰ GÁL Kelemen, BENCZÉDI Gergely és GAAL György, *Fejezetek a Kolozsvári Unitárius Kollégium történetéből. A kollégium alapításának 450. évfordulójára* (Kolozsvár: Erdélyi Unitárius Egyház, 2007), 70.

³¹ KELEMEN Lajos, „Adatok kolozsvári unitárius egyházközségünk régebbi klenodiумairól”, *Keresztény Magvető* 48., 3. sz. (1913): 169.

³² MOLNÁR Lehel, *Az unitárius püspöki vizitáció rendszere a korai újkorban* (Kolozsvár: Magyar Unitárius Egyház: 2022), 279.

³³ Uo., 307.

felszereléssel látta el. Az adományok között szerepelt egy aranyozott, fedeles ezüstpohár, egy aranyozott ezüstitányér, egy virágos ónkanna, egy skófiummal varrott patyolat keszkenő, egy fehérhímes abrosz és egy skarlát szőnyeg.³⁴ A jegyzőkönyv szövege a patróna személyiségéről is elárul valamit azáltal, hogy feltételeket is szabott az adományozáskor. Arra kérte az egyházközség vezetőit, hogy ha elhagyják az unitárius vallást, akkor a felsorolt javakat adják át más unitárius gyülekezetnek.³⁵

A Kolozsvári Unitárius Egyházközség adományozói között megjelenő Kemény Kata a magyargyerőmonostori báró és gróf Kemény család leszármazottja. Ana Maria Gruia a *Broderii de cult din colectia bisericii unitariene din Cluj-Napoca* című munkájában a 630-as leltárszámmal jelölt úrasztali abrosz adományozóját, Kemény Katát Bethlen Ferencnével azonosította.³⁶ Szerintünk nem Bethlen Ferencné, Kemény Boldizsár, Alsó-Fehér vármegye főispánjának és Tornya Zsófiának a leányáról, hanem unokahúgáról Gyerőfi Györgyné Kemény Katáról van szó. Az ifjabb Kemény Kata Kemény Péter és Toroczkai Klára házasságából született három testvérével, Jánossal, Boldizsárral és Zsófiával (Daniel Istvánné) együtt.³⁷ Az 1807–1815-ös számadáskönyvben is azt olvassuk, hogy az adományozó Gyerőfi Györgyné,³⁸ vagyis Kolozs megye főispánjának és királyi kormányzékai tanácsosának a hitvestársa.³⁹ Bár rokoni kapcsolat köti egymáshoz a két Kemény Katát, nem egy és ugyanazon személyről van szó.

A Kemény család a feljegyzések szerint generációkon keresztül kitarított unitárius hite mellett, és patronálta az egyházat, valamint az iskolát. Ezt támasztja alá, hogy Kemény Kata édesapját, Kemény Pétert 1669. április 17-én Uzoni Fosztó István, a kolozsvári unitárius iskola exactora és az iskolai tógás diákjai énekkel fogadták, ahogyan a pártfogókat volt szokás, amint az is, hogy Kemény Kata édesanyjának, Toroczkai Klárának a temetésén 1677. november 9-én Koncz Boldizsár püspök, Bedő Pál lektor és néhány diák is részt vett, valamint, hogy testvére, János is jelentős adományt tett a kolozsvári iskola részére 1684. június 12-én.⁴⁰

Kemény Kata is halála pillanatáig, 1714. március 26-ig kitarított unitárius vallása mellett, és támogatta felekezetét. Temetésén „a próféták fiainak legjám-

³⁴ Uo., 380.

³⁵ Uo.

³⁶ GRUIA, Ana Maria, „Broderii de cult din colectia bisericii unitariene din Cluj-Napoca”, *Studia Universitatis Babeş-Bolyai* 3. sz. (2005–2006): 41.

³⁷ NAGY, i. m.

³⁸ 1807–1815-ös regestrum, 6.

³⁹ KÉNOSI és UZONI, i. m., 266.

⁴⁰ Uo., 569.

borabb alamizsnaosztójának” és „a szükölködők kegyes anyjának”⁴¹ nevezték, mivel addig kevesen voltak hozzá hasonló jóindulattal az unitárius tanulóifjúság iránt. Pénz mellett időről időre különféle adományokkal – búza, bor, sajt, bárány, juh, lépes méz – támogatta őket.⁴² A *Fasciculus Rerum Scolasticarum IV.* szerint 1714. március 26-én hunyt el, és március 29-én, Szamosfalván tartott temetésén Almási Gergely Mihály püspök prédikált a Róm 8-ból vett bibliai rész alapján.⁴³ December 2-án holttestét átszállították a kolozsvári nagypiaci templom kriptájába.⁴⁴ Férje és három fia évekkal korábban elhunyt. Gyerőfi György 1694-ben, fia, László 1705-ben, György és János 1708-ban⁴⁵ tért örök nyugalomra.⁴⁶ Leánya, Gyerőfi Katalin először Bíró Mózeshez ment feleségül, majd annak halála után Henter János felesége lett, halálával Szamosfalváról teljesen eltűnt az unitárius vallás.⁴⁷ Kemény Kata másik lánya, Gyerőfi Borbála Gyulaffi Lászlóval kötött házasságot, aki mellett ő is és az abosfalvi birtokának lakosai is háborítatlanul megmaradtak az unitárius hitben. Férje halála után újból megházasodott. Új hitves-társa, gróf Kornis István azonban nem nézte jó szemmel az asszony hitét, míg végül kénytelen volt áttérni katolikus hitre, hogy békében lehessen. Ennek hatására a katolikusoknak sikerült erőszakkal megszerezniük az abosfalvi templomot és a gyülekezet értékeit, ugyanakkor a település lakói elnyomásnak és üldöztetésnek voltak kitéve.⁴⁸

Az 1703-as összeírásban külön feljegyezték a szentpéteri egyházközség javait, innen tudjuk, hogy Kemény Kata a szentpéteri unitárius egyházközség számára többször tett értékes adományokat, 1687-ben egy aranyos talpas poharat és egy kisebb, a szélén és közepén aranyozott ezüstantányért, 1693-ban egy nagyobb, a szélén és közepén ugyancsak aranyozott ezüstantányért ajándékozott.⁴⁹ A 17. század végén adományozhatta a jelenleg 630-as leltárszámot viselő úrvacsorai abroszt is, amelyre a neve is fel van hímezve.

Stenczel Anna neve a 17. század második felében adományozott (638-as számú) úrvacsorai keszkenője által maradt fenn a kolozsvári egyházközség lel-

⁴¹ Uo., 570.

⁴² Uo.

⁴³ *Fasciculus Rerum Scolasticarum IV.*, 157. Kézirat. A Magyar Unitárius Egyház Kolozsvári Gyűjtőlevéltára. (A továbbiakban: *Fasc. IV.*)

⁴⁴ KÉNOSI és UZONI, *i. m.*, 301.

⁴⁵ NAGY, *i. m.*

⁴⁶ KÉNOSI és UZONI, *i. m.*, 300.

⁴⁷ Uo., 301.

⁴⁸ Uo., 382.

⁴⁹ KELEMEN Lajos, „Adatok kolozsvári unitárius...”, 41.

tárkönyvében. Stenczel András kolozsvári szenátor és Bogner Anna unokájaként, Stenczel Ferenc kolozsvári főbíró és Bátsi Kata gyermekeként látta meg a napvilágot. Három testvére született: Zsigmond, Sára (Joó Mihályné) és Klára (Gálfi Pálné). Zsigmond ága révén a Stenczel családot rokoni szálak fűzik a ványai Teleki és Gyergyai családhoz is.⁵⁰

A Stenczel család tagjai a kolozsvári szász náció kereskedői közé tartoztak,⁵¹ akik a 17. század folyamán jelentős szerepet töltek be a város életében. Valószínűleg a 16. század vége felé telepedhettek le Kolozsváron, vagy ekkor érhatték el az elismert polgári státuszt, mivel korábbról nem maradt fenn róluk adat.⁵² A család eredetileg az unitárius vallást követte, de a kolozsvári szász náció meghasonlását követően a fennmaradt iratok többnyire a város református polgárai között említik őket.⁵³ Amikor Rákóczi György rendelkezéseinek köszönhetően a református férfiakra is kiterjesztették a közhivatali tisztségek betöltésének jogát, akkor Stenczel Ferenc az elsőik között szerepelt, akit a református hitűek közül bírónak választottak⁵⁴ mint a helybeli református egyházközség egyik patrónusa.⁵⁵ A szász nemzetiséghez való tartozásuk egészen a 18. század első feléig ismeretes, ezt követően fokozatosan elmagyarosodtak.⁵⁶

Stenczel Anna Suki Mihályhoz ment feleségül, valószínűleg férje révén került kapcsolatba az unitárius egyházzal, és tett adományt a kolozsvári egyházközség számára. Suki Mihály Alsó- és Felsőzsuk neves családjának leszármazottja. Édesapja, Suki Ferenc⁵⁷ és édesanyja, Bodoni Mária részéről is unitárius gyökerekkel rendelkezik.⁵⁸ A Suki család köztudottan az unitárius egyház egyik kiemelkedő támogatója volt. Példaként említhető Suki László, aki 1787-ben egy megközelítőleg egymázsás harangot adományozott a kolozsvári unitárius egyházközségnek, amelyen a Suki család címere mellett a „Suki László 1787”-es fel-

⁵⁰ GAAL György, *Gyergyaiak a város, az egyház és a tudomány szolgálatában*, Keresztény Magvető Füzetei (Kolozsvár: Magyar Unitárius Egyház, 2022), 85.

⁵¹ JENEY-TÓTH Annamária, *Míves emberek a kincses Kolozsvárott*, Erdélyi Tudományos Füzetek (Kolozsvár: Erdélyi Múzeum-Egyesület, 2004), 129.

⁵² HERPEI János, *A Házsongárdi temető régi sírkövei. Adatok Kolozsvár művelődéstörténetéhez* (Budapest: Akadémiai Kiadó, 1988), 458.

⁵³ Uo., 460.

⁵⁴ Uo., 179.

⁵⁵ Uo., 460.

⁵⁶ Uo., 461.

⁵⁷ KÉNOSI és UZONI, *i. m.*, 280.

⁵⁸ Uo., 289.

irat látható,⁵⁹ végrendeletében pedig úgy intézkedett, hogy a kolozsvári unitárius iskola diákjainak segélyezésére évi 300 mfrtot hagyományoz, amelyet először 1793-ban osztottak szét.⁶⁰ Az anyakönyv a pártfogók felsorolásakor említést tesz arról, hogy Suki Mihály, Stenczel Anna férje is jótéteményével támogatta az unitárius iskolát: 1686-ban 100 mérő búzát adományozott a tanulóiifjúság segítésére.⁶¹ Mivel a család az említett Suki László 1792. március 11-én bekövetkezett halálával fiúágon kihalt, a család vagyona és levéltára női vonalon öröklődött tovább, és László leánytestvére, Suki Terézia Petrichevich-Horváth Ferencsel kötött házassága révén a Petrichevich-Horváth család tulajdonába került.⁶²

Beck Borbára Rhener Szócs Istvánnak, a kolozsvári unitárius egyházközség egyik kurátorának volt a felesége. Az 1697-ből származó kolozsvári unitárius polgárok névjegyzéke szerint a Monostor utcában laktak. Amikor 1718. márc. 30-án a kolozsvári unitáriusoktól elvették a plébánia melletti iskolát és egyéb javaikat, a főhadvezér által küldött bizottság Rhener Szócs István Közép utcai házában gyűlt össze.⁶³ Rhener Szócs István ekkor már nem volt az élők sorában, 1716. március 14-én hunyt el.⁶⁴

Beck Borbára férjéhez hasonlóan fontos szerepet játszott a kolozsvári unitárius közösség életében. 1716. szeptember 24-én három ezüstpoharat ajándékozott az unitárius diákság számára, hogy a Közép, a Magyar és a Monostor utcai gyülekezetekben ezekkel gyűjtsenek adományokat.⁶⁵ A poharakon a következő felirat szerepel: „CSINÁLTATTA EZT AZ POHART RENER ISTVANNE BEK BORBÁRA AZ KOLOSVARI UNITARIA SCHOLABAN TANULO DEAKOK SZAMOKRA 1716. ESZTENDŐBEN.” Emellett az astálók, vagyis a templom ajtóban állók számára aranyfonallal átszőtt keszkenőket is adományozott. Amikor a piaci iskolát 1718-ban elfoglalták, azon kevés tárgy között volt ez a három koloduló pohár is, amelyeket sikerült magukkal vinniük, a keszkenőket viszont a for-

⁵⁹ GAAL György: „A kétszáz éves kolozsvári unitárius templom”, *Keresztény Magvető* 102., 3–4. sz. (1996): 227.

⁶⁰ GÁL Kelemen, *A Kolozsvári Unitárius Kollégium története (1568–1900) II.* (Kolozsvár: Minerva Irodalmi és Nyomdai Műintézet rt., 1935), 251.

⁶¹ KÉNOSI és UZONI, *i. m.*, 580.

⁶² PETRICHEVICH-HORVÁTH Emil: „A Suky-család címereslevele”, in *Turul*, szerk. CZOBOR Alfréd (Budapest: Magyar Heraldikai és Genealogiai Társaság, 1936), hozzáférés: 2023. 04. 17., <https://www.arcanum.com/hu/online-kiadvanyok/Turul-turul-1883-1950-1/1936-1736B/1936-34-174A6/a-suky-csalad-cimereslevele-17501/>

⁶³ JAKAB Elek, *Kolozsvár története. Harmadik kötet, oklevéltárral. Habsburg-lotharingiai korszak. (1690–1848)* (Budapest: A Magyar Kir. Egyetemi Könyvnyomda, 1888), 179.

⁶⁴ *Fasc. IV.*, 168.

⁶⁵ Uo., 188–189.

rások szerint egy szolgagyermek eltüntette.⁶⁶ A poharakat jelenleg a János Zsigmond Unitárius Kollégium igazgatói irodájában tárolják.

Beck Borbára 1719-es testamentuma részletesen összefoglalja, hogy mennyi mindent tett az unitárius közösségért: „melyben férje azon dispositioját, mely szerént a Kolosvári Ecclesiának 50 vert aranyokat hagyott, meg erősíti, és ezt maga 1000 mforintokra kipotolni rendeli a maga saját acquisitumaiból, oly feltétel alatt, hogy ha templomnak való hely assignaltatik, ez effective a templomra forditassék, e mellett a Közép lombi más félhold sjtós szöllőt a gyümölcsössel, a Külső Magyar utzai házat, ugy a két víz közti Csahtzi Benedektől appretendált majorjátis legálja a Kolosvári Unitaria Ecclesianak. Az Ecclesia közönséges dolgában fáradozóknak egy tutzet [tucat] ontálat és egy tutzet ontángyért, két aranyos vánkos haját a végre, hogy ha Pap hal meg erre nyujtoztassék. A Kismester utzai sütő házát testálja az unitarium collegiumnak. A Kolosvári unitarius papoknak 100 forintot, a tordai unitaria Ecclesiának 40 forintot, a szegény külső unitarius papoknak 30 forintot.”⁶⁷ Az idézett testamentumtól több részletben is különbözik Beck Borbára 1725 augusztusában lejegyzett testamentuma, amely szerint: „férje legatumát in fld. 150 megerősíti, s maga is legal a mellé 850 forintokat, hogy legyen 1000 forint. ezt pd a Kolosvari templom építésére rendeli: a cathedrale templomnak, Sz. Josef szemináriumának a Minoritáknak, a Jesuitaknak külön külön fld. 20. in summa 80 forintokat. A Reformata Ecctanak 20 frtot. A Lutherana Ecctanak 10 frtot.”⁶⁸ Az eltérések következtében per támadt az öröklő egyházközség, iskola és a testáns atyafiak között, amelyet 1725 decemberében Sándor Gergely ítélobíró közreműködésével egy megegyezéssel zártak le. Ennek értelmében az atyafiak 1400 forintot kell hogy adjanak az egyházközségnek és az iskolának. Az összeg felét készpénzben, a másik felét adósságként adták át, emellett pedig „Békás patakban a Csakotzi Benedek és Kmita János szőlőjek közt lévő szöllöt jure perennali a schola Rectoroknak. a Tuzokmálban pd a Náprádi szőlője mellett lévő adják jure redemtibili az oskolának.”⁶⁹

A kolozsvári iskola és egyházközség támogatása mellett a házaspár a bágyoni unitárius egyházközséget is támogatta adományaival. Az Almási Gergely Mihály által tartott püspöki vizitáció jegyzőkönyve szerint egy aranyozott ezüstpoha-

⁶⁶ GÁL Kelemen, szerk., *A Kolozsvári Unitárius Kollégium...*, 45.

⁶⁷ *A Kolozsvári Unitaria Ecclesiát illető fundationalis levelek. Fasciculus IIus. Ab anno 1716. usque annum 1814.*, 49. Kézirat. A Kolozsvár-Belvárosi Unitárius Egyházközség Levéltára. (A továbbiakban: *Fasc. IIus.*), 49.

⁶⁸ Uo., 50.

⁶⁹ Uo., 51.

racskát ajándékoztak a gyülekezetnek, amelyen a következő felirat olvasható: „Rhener Szöts István, Bek Borbára 1710.”⁷⁰ A feljegyzések alapján az asszony egy sávos abroszt is ajándékozott a pohár mellé.⁷¹

Jármi Zsuzsanna az unitarizmus pártfogói között számon tartott nemesi Jármí család leszármazottja. A család Magyarországról származott Erdélybe a 16. században, amikor Báthori Zsigmondtól földeket kaptak ajándékba Küküllő vármegyében. A 17. században a család erdélyi ága a magyardellői előnevet vette fel az ott található birtokuk után.⁷² Jelentős szerepet vállaltak a désfalvi unitárius egyházközség életében, amit a 18. század első évtizedeiből fennmaradt feljegyzések is bizonyítanak, hiszen a Jármí családot az egyházközség jótévedői között említik. A magyardellői református Jármí család Jármí Zsuzsanna édesapja, Miklós révén került kapcsolatba az unitáriusokkal. Miklós az unitárius egyház első főgondnokának, a désfalvi származású Simon Mihálynak a leányát, Simon Juditot vette feleségül, aminek köszönhetően életének nagyobb részét Désfalván töltötte.⁷³ Arra következtethetünk, hogy a családon belül megfér egymás mellett a református és az unitárius hit, és nem lehetett túl nagy felekezeti feszültség, hiszen azt látjuk, hogy a család tagjai mindkét egyház számára tettek adományokat. Jármí Judit földet ajándékozott a magyardellői református egyházközségnek templomhelyként,⁷⁴ továbbá kisebb értékű tárgyakat, például egy székelő szőnyeget is.⁷⁵ Emellett az unitárius egyház számára is számos adományt tettek, amelyek közül főleg Jármí Zsuzsanna adományait szándékozom a következőkben kiemelni.

Miklós és Judit frigyéből két gyermek született, Mihály (Gálfalvi Erzsébet házastársa), aki Ádámoson épített lakóházat, valamint Zsuzsanna (Suki István házastársa).⁷⁶ A Suki családról előbb már megjegyeztük, hogy tagjai milyen kiemelkedő egyházpártoló munkát végeztek. Suki István 1734-ben unitárius patrónusként nemcsak az unitárius egyházat támogatta, hanem Agh István későbbi

⁷⁰ MOLNÁR Lehel, *i. m.*, 398.

⁷¹ Uo.

⁷² KÓVÁRY, *i. m.*, 129.

⁷³ SIMÉN Domokos: „Adalékok az ádámosi egyházközség történetéhez”, *Keresztény Magvető* 90., 4. sz. (1984): 223.

⁷⁴ BUZOGÁNY Dezső, KOVÁCS Mária Márta, ŐSZ Sándor Előd és TÓTH Levente, *A történelmi Küküllői Református Egyházmegye egyházközségeinek történeti katasztere III.* (Kolozsvár: Koinónia Kiadó, 2009), 228.

⁷⁵ Uo., 229.

⁷⁶ SIMÉN, „Adalékok az ádámosi...”, 223.

unitárius püspök peregrinációjának költségeihez is hozzájárult.⁷⁷ Suki István a kolozsvári unitárius iskola fenntartását is segítette, zsuki malmának szombati vámját, 40 véka búzát adományozott erre a célra,⁷⁸ de a tanárok fizetésére és a diákok septimanálisára is gondja volt a többi patrónussal közösen.⁷⁹

Arra nézve nincs pontos adatunk, hogy Jármí Zsuzsanna melyik évben tette adományait a kolozsvári egyházközségnek, illetve arról sem, hogy azon a két textílián kívül, amelyekre a neve rá van hímezve, kapcsolhatók-e más darabok is személyéhez. Az bizonyos, hogy az 1807–1815-as regestrum említést tesz egy csipkés szegéllyel díszített kamuka abroszról, valamint egy aranyos csipkével díszített fehér habos tafota keszkenőről, amelyekre a „Jarmi Susanna” felirat volt ráhímezve.⁸⁰ Előbbi ma is megtalálható az egyházközség textilállományában, leltárszáma: 641. A kolozsvári adományai mellett Jármí Zsuzsanna 1765-ben az adámosi unitárius egyházközségnek adományozott egy „új kamuka abroszt”, amelynek szegélye lencsipkéből készült,⁸¹ 1746-ban pedig egy úrvacsorai poharat és egy tálát ajándékozott a désfalvi unitárius egyházközség részére.⁸²

A désfalvi unitárius templom 1834-es renoválását követően a Jármí család tagjai ismételten jelentős adományt tettek, szószékkorona és orgona készíttetésére ajándékoztak tekintélyes összeget.⁸³ Az 1840-es esperesi vizitációs jegyzőkönyvben a következő bejegyzés olvasható: „... hasonlilag ez Évben készítettett egy jó ízlésű öt mutatis Orgona, mellyen ezen Írás olvastatik: Nehai Tek. Jármí Miklos Ur és Váro Judith asszon kegyes alapítványokkal egyesített ön adományból Isten dicsőségére szentelte leányok özvegy Sz. Királyi Józsefné Jármí Anna Anno MDCCCXL. Készítette Szabó János 300 három száz pengő R. frokért 20 = husz veder borért.”⁸⁴

⁷⁷ SZABÓ Miklós, „Az erdélyi unitáriusok külföldi egyetemjárása 1848-ig”, *Keresztény Magvető* 97., 2. sz. (1991): 90.

⁷⁸ BENCZÉDI Gergely, „Collegiumaink megmentése a múlt században”, *Keresztény Magvető* 97., 2. sz. (1991): 281.

⁷⁹ Uo., 271.

⁸⁰ *1807–1815-ös regestrum*, 15.

⁸¹ SIMÉN, „Adalékok az adámosi...”, 223.

⁸² SZENTGYÖRGYI Sándor, *A désfalvi unitárius egyházközség monográfiája*, 2001, hozzáférés: 2022. 11. 06., <http://www.desfalva.ro/lapok/monograf.htm>

⁸³ Az désfalvi unitárius templom orgonájának átfogó történetét Márk Attila foglalta össze, viszont még csak egy rövid publikáció jelent meg részletes munkájából a *Népújság* című napilap hasábjain. Ld. MÁRK Attila, *A désfalvi unitárius templom orgonájának története*, 2020, hozzáférés: 2023. 04. 12., <https://www.e-nepujasag.ro/articles/a-desfalvi-unitarius-templom-orgonajanak-toertenete>

⁸⁴ *A Désfalvi Unitária Ekklesia számadási Jegyzőkönyve 1843*, 51. Kézirat. Lelőhelye: A Désfalvi Unitárius Egyházközség Levéltára.

Jármi Zsuzsanna neve megjelenik a 18. századi dicsfalvi templomi székek miatt kialakult viták nyomán fennmaradt okmányokban is. „Lévén Ns. Küküllő vmegyében Dicsfalvi Unitaria Sz. Ecclában a tek. Nemzetes néhai Jármi Mihály uram relictája tek. Nemz. Gálfalvi Erzsébet és néhai Mltgs úr Suki István relictája Mltgs Jármi Zsuzsanna asszony és ugyan Dicsfalvi tek. Nemz. Pataki Ferenczné Suki Borbára asszonyok között valami templombeli szék felett disharmonia.” A viszálykodás azzal zárult le, hogy a szóban forgó templomi széket a Jármi-háznak hagyták.⁸⁵

Suki Istvánné 1753-ban írt levelében egy húszvékás, Kajántó-völgyben található földet ajándékozott Kováts Tamás és Boros Josef kolozsvári papoknak, hogy azt használják életükben, majd azt követően a kolozsvári egyházközségre szálljon örökségül.⁸⁶ 1773-ban Agh István püspökségének ideje alatt 100 mforintot adományozott a kolozsvári unitárius eklézsiának.⁸⁷ Utódjuk, Suki László szintén pártfogásába vette az egyházközséget, pár évtizeddel később teljes vagyont az egyházra örökítette.⁸⁸

Kovátsi Susanna Huszár László ügyvéd felesége volt, akivel 1777-ben közös fassiójukban úgy rendelkeztek, hogy amennyiben haláluk bekövetkeztekor nem lesz gyermekük, aki örökölhetné javaikat, azokat a kolozsvári unitárius ekléziára hagyják.⁸⁹ Az 1807-es összeírásban a következőt olvashatjuk: „2-o Huszár Lászlóné Kovátsi Susanna halálával jött egy arany virágú keszkenyő az írásos rajta: Kovátsi Susanna.”⁹⁰

Gyergyai Hedviga a lófő székely kissolymosi Gyergyai család leszármazottja. Édesapja, Gyergyai Pál a kolozsvári unitárius kollégium elvégzése után rövid ideig Torockón működött tanítóként, majd a 18. század elején Kolozsváron telepedett le. Két szerencsésen sikerült házasságkötése által a tekintélyes polgárok soraiba sikerült emelkednie, ugyanis mindkét alkalommal módos özvegyasszonyt vett feleségül.⁹¹ Első felesége Eperjesi István gazdag és tekintélyes kolozs-

⁸⁵ KONCZ József, „Egyháztörténelmi adatok. CXLIV–VI. A dicsfalvi templomi székek a XVIII. században.” *Keresztény Magvető* 37, 2. sz. (1902): 109–110.

⁸⁶ *Fasc. Ildus.*, 63-o.

⁸⁷ Uo., 68-o.

⁸⁸ KESERŰ Gizella, „Agh István peregrinációja (1734–1737)”, *Keresztény Magvető* 126, 3. sz. (2020): 157.

⁸⁹ *Fasc. Ildus.*, 72-o b.

⁹⁰ *1807–1815-ös regestrum*, 15.

⁹¹ GAAL György, *Négy városvezetőnk emlékezete IV.: Gyergyai Ferenc királybíró*, hozzáférés: 2023. 04. 26., <http://szabadsag.ro/-/negy-varosvezet Monk-emlekezete-iv-gyergyai-ferenc-kiralybiro>

vári polgár, városi hadnagy és bíró Sára nevű lánya volt, aki Dersi Sámuel halálát követően vált özvegyé. Gyergyai a nő halála után Wiszowáty András lengyel unitárius pap özvegyével, Rázmán Krisztinával kötött házasságot.⁹² Megváltották a város egyik szenátorának, és a város követeként vett részt több országgyűlésen. 1734-ben három társával közreműködve elkészítette Kolozsvár latin nyelvű leírását. Leszármazottai hozzá hasonló szerepet vállaltak a városvezetésben.⁹³ Gyergyai Pálnak Hedvigán kívül négy gyermeke született: Pál, Anna, Sára és László. Utóbbi kolozsvári bíró és tanácsos volt, akinek Ferenc fia szintén városi tanácsosi címet töltött be.⁹⁴

Gyergyai Hedviga Bodor Józseffel kötött házasságot. Az 1807–1815-ös regestrum szerint három asztalra való keszkenőt hagyományozott az egyházközségnek.⁹⁵

Toroczkai Zsuzsanna a torockószentgyörgyi Toroczkai család leszármazottja, amely Erdély legrégebbi tősgyökeres családjai között említendő, és amelynek tagjai között találunk gróf, báró és nemesi címet viselőket, katolikus, református és unitárius hiten lévőket is.⁹⁶

Toroczkai Zsuzsanna Barcsai Sándor hitvestársa volt. Mind a Barcsai, mind a Toroczkai család is a 17. században azon előkelők közé tartozott, akiknek házuk volt Kolozsváron, és fontos tisztséget töltöttek be a városban.⁹⁷ A Barcsai család általánosságban véve radikálisan kitartott református hite mellett, Barcsai Ákos fejedelem például minden más vallásra áttérő családtagjától megtagadta az örökösödési jogot, gróf Bánfi Dénesné Barcsai Ágnes pedig megátkozta őket.⁹⁸

Arra nézve nincs információnk, hogy a család hozzáállása milyen hatással volt a házaspár életére, azt azonban feltételezhetjük, hogy az asszonynak nem kellett lemondania hitéről, ugyanis 1796-ban egy arany- és ezüstoffonállal varrott virágmintás, farkasfoggal, csipkével szegélyezett patyolat keszkenőt adományoztak az egyházközségnek, amelyen a következő felirat olvasható: „BARTSAI SÁNDOR TOROCKAI SUSÁNA 1796.” Az 1807–1815-ös összeírás szerint akkori-

⁹² BENCZÉDI Gergely, „A torockói iskola és tanítói”, *Keresztény Magvető* 27., 4. sz. (1892): 206.

⁹³ GAAL György, *Négy városvezetőnk...*

⁹⁴ NAGY Iván, *i. m.*, hozzáférés: 2023. 04. 26., <https://www.arcanum.com/hu/online-kiadvanyok/Nagyivan-nagy-ivan-magyarorszag-csaladai-1/negyedik-kotet-233E/gyergyai-csalad-kis-solymosi-3409/>

⁹⁵ *1807–1815-ös regestrum*, 15.

⁹⁶ KŐVÁRY, *i. m.*, 243.

⁹⁷ KÉNOSI és UZONI, *i. m.*, 581.

⁹⁸ KŐVÁRY, *i. m.*, 26.

ban a tékában tartották a keszkenőt.⁹⁹ A textíliát ma is őrzi az egyházközség, 634-es leltárszámmal van ellátva. Kelemen Lajos a *Kolozsvári klenódiumainkról* című közleményében ugyanebből az évből, vagyis 1796-ból Toroczka Klára adományát említi, akit szintén Barcsai Sándornéval azonosít. Feltételezhetően ugyanarról az adományról és adományozóról van szó.¹⁰⁰

Összegzés

A neves patrónák életének, családtörténetének és adománytételleinek áttekintésével bepillantást nyerhetünk az erdélyi pártfogói szokásrendbe, illetve a kolozsvári egyházközséget támogató jeles személyiségek élettörténetébe. A levéltári kutatások alapján elmondható, hogy a Kolozsvár-Belvárosi Unitárius Egyházközség 16–18. századi textíliáinak jelentős része patrónusi adományként került az egyházközség tulajdonába, ugyanakkor az is megállapítható, hogy a textíliák adományozása inkább a gyülekezet tehetősebb nőtagjainak tartozott a hatáskörébe, akik bizonyos esetekben férjükkel közösen adakoztak.

A kiemelt és bemutatott adományozók származását tekintve elmondható, hogy nagyjából azonos arányban találunk nemesi és polgári származású személyeket. A tíz bemutatott patróna közül öt polgári, négy nemesi származású, míg Gyergyai Hedviga nem sorolható egyértelműen egyik kategóriába sem, mivel bár a Gyergyai család nemesi levéllel rendelkezett, életvitelét tekintve mégis inkább a polgárok közé tartozik.

A textíliák és adományozóik kutatása által azt kívántam hangsúlyozni, hogy milyen hatalmas értéknek van birtokában a Kolozsvár-Belvárosi Unitárius Egyházközség, közvetett formában pedig a Magyar Unitárius Egyház. Ennek a ránk maradt kimagasló értékű tárgyi örökségnek a jövőben érdemes lenne nagyobb jelentőséget tulajdonítani, vigyázni arra, hogy minél tovább épségben megőrződjön az utókor számára.

⁹⁹ 1807–1815-ös *regestrum*, 13.

¹⁰⁰ KELEMEN, „Kolozsvári klenódiumainkról”, 106.

László Orsolya¹

A Kolozsvár-Belvárosi Unitárius Egyházközség klenódiumainak történeti áttekintése a 16–18. században

A klenódiumok azok az egyházi kincsek, amelyek nem hiányozhatnak egyetlen protestáns egyházközség gyűjteményéből sem. Számos különböző méretű, stílusú és értékű klenódium van az egyházközségek birtokában, ezért is hasznos tudnunk ezek egyedi történeteiről és emlékhordozó mivoltukról.

Bár a reformáció során kialakult protestantizmusban az istentisztelet központi eleme az igehirdetés volt, nem pedig a szentáldozás és átlényegülés, mint a római katolikusoknál, mégsem vetették el a katolikusok által is használt klenódiumokat. A protestánsok is előszeretettel használtak és használnak ma is az úrvacsorás ünnepeken reformáció előttről származó vagy újabb kegytárgyakat.

Jelen tanulmányban a Kolozsvár-Belvárosi Unitárius Egyházközség klenódiumkészletével foglalkozom. A különböző kelyhek, poharak, kannák és tányérok adományozási körülményeiről gyűjtök adatokat, valamint azok eladásáról vagy eltűnéséről. A tanulmány célja, hogy felmérje a Kolozsvár-Belvárosi Unitárius Egyházközség korai klenódiumállományát a 16. század végétől a 18. század elejéig, amelyről a különféle számadás- és jegyzőkönyvek őriztek meg fontos adatokat. Elsősorban történeti megközelítésből és nem művészettörténeti szempontból kívánok a klenódiumokkal foglalkozni. A hangsúly a különféle tárgyak történetén van, azt vizsgálom, hogy mikor, kitől és miért kerültek a kolozsvári unitárius eklézsia birtokába, illetve hogy az évszázadok során mi történt ezekkel.

A tanulmány alapforrásait a kiváló szakember és az unitárius egyház levéltárosa, Kelemen Lajos e tárgyban közzétett írásai,² valamint az 1807–1815-ös

<https://doi.org/10.64468/KERMAGV.2025.1-2.03>

¹ László Orsolya (Marosvásárhely, 2001) a Kolozsvári Protestáns Teológiai Intézet Unitárius Karának ötödéves hallgatója. A most közölt írás egy hosszabb dolgozat része, amely 2023-ban különdíjban részesült XXVI. Erdélyi Tudományos Diákköri Konferencia protestáns teológia szekciójában. Elérhetősége: laszlo.orsi2001@gmail.com.

² KELEMEN Lajos, „Adatok kolozsvári unitárius egyházközségünk régibb klenódiumairól”, *Keresztény Magvető* 48., 3. sz. (1913): 160–170.; KELEMEN Lajos, „Adatok kolozs-

leltárkönyv³ képezik. A felhasznált kéziratos számadás-, illetve jegyzőkönyveket a Kolozsvár-Belvárosi Unitárius Egyházközség levéltárában őrzik, köszönettel tartozom Rácz Norbert Zsolt és Jobbágy Júlia unitárius lelkészeknek önzetlen segítségükért. Emellett köszönet illeti Kovács Sándor tanárt, Kovács Mária-Márta tanárt és Molnár Lehel levéltárost, akik segítségükkel végigkísérték a munkafolyamatot.

A kolozsvári unitárius eklézsia ingó és ingatlan javainak összeírásait már Kelemen Lajos közölte. Az eklézsia tulajdonában számos birtok, ház, szőlős és egyéb ingatlan szerepelt, ezen kívül ingóságok, vagyis textíliák, klenódiumok, ékszerek, fegyverek stb. Főként adományozásokból, de zálogba adásokból is jelentősen gyarapodott az eklézsia jövedelme. E tanulmány kizárólag az eklézsia klenódiumállományára fekteti a hangsúlyt.

A 17–18. század folyamán a kolozsvári unitáriusok több gyülekezetet alkottak, amelyek külön úrasztali készlettel rendelkeztek. A főtéri szász és magyar közösségek mellett a külvárosi, szentpéteri és az 1660-as években letelepedett lengyel eklézsiák tárgyállománya alkotta a 18. század második felére a kolozsvári unitárius eklézsia gyűjteményét.

Úrasztali edények a források tükrében

A következőkben kronológiai sorrendben bemutatom a számadáskönyvekben és vagyonszeírásokban feljegyzett klenódiumokat. A jelentősebb összeírásokat ismertetem, amelyek alapján rekonstruálhatóak az 1807–1815-ös leltárban felsorolt egyes darabok.

Az 1577-es városi számadáskönyv a legrégebbi forrás, amelyben az unitárius eklézsia katolikusoktól örökölt javai vannak feljegyezve. A Szent Mihály-templom átvételével a katolikusok által használt kegytárgyak is az unitáriusok birtokába kerültek. Ezeket sorolja fel a városi számadás, mely szerint az eklézsia birtokában volt hat darab kazula,⁴ egy aranyos bársonyruha, egy kápa,⁵ két ezüst-

vári unitárius egyházközségünk régibb klenodiumairól (Második közlemény)”, *Keresztény Magvető* 49., 1. sz. (1914): 37–43.; KELEMEN Lajos, „Adatok kolozsvári unitárius egyházközségünk régibb klenodiumairól (Harmadik közlemény)”, *Keresztény Magvető* 49., 4. sz. (1914): 233–236.

³ *Az Tiszteletes Kolozsvári Unitaria Eclesiának Ingo és Ingatlan Javainak, Reditussainak és Expensainak Conscriptioja de anno 1807 xxx 1815. egy arra kirendelt Biztosságnak Tagjai által Nr I. Kézirat*, a Kolozsvári Belvárosi Unitárius Egyházközség levéltára (jelzet nélkül).

⁴ miseruha

⁵ csuklyás köpeny

pohár, két ezüstantányér, egy ezüstkanna és két ostyatartó. Kelemen Lajos tanulmányából tudjuk, hogy a két ostyatartót csak 1711-ben adta el az egyházközség.⁶

Bár a számadás a felsorolt kegytárgyakat katolikus örökségként jegyzi fel, az összeírásban szereplő két pohárról ez nem mondható el. A két nagyméretű, részben aranyozott ezüstpohár a kutatók jelen tudása szerint⁷ a Kárpát-medence legkorábbi, két szín alatti úrvacsorához készült kegytárgya. A poharak stílusukban és formájukban a világi edényformák közé tartoznak, létrejöttek a reformáció idejére tehető, amikor a kolozsvári plébániatemplom is protestánsná vált. A két pohár az 1560-as években készülhetett, formája az akkor már régiesnek és előkelőnek számító világi edénytípusok közé sorolható. Ezzel az évszámmal két aranyozott tányért is említenek a későbbi összeírások S. M. jelzéssel, feltehetőleg ezek a tányérok is a poharakkal együtt készültek. A poharak valószínűleg a katolikusoktól való elhatárolódás céljából készültek, megalapozva ezzel a saját hagyomány létrejöttét.⁸

A reformáció egyházai, bár szakítottak a katolicizmussal, mégis téves gondolat, hogy a protestáns gyülekezetek a katolikusoktól örökölt egyházi kegytárgyakat teljesen felszámolták volna. Erdélyben inkább lassú átszerveződésről beszélhetünk, amelyben a protestáns felekezetek, bár a reformáció szellemében és tanításában működtek, mégis ráépültek a már meglévő egyházszervezetre, így a templomokkal együtt az ingóságokat is megtartották, ide tartoztak a kegytárgyak is. A 16. század második felétől a 17. század elejéig ezek alkották az úrasztali készletek alapját.⁹ Erre a jelenségre világít rá az 1577-es városi számadás is, amely az unitárius egyházközség katolikusoktól örökölt ingóságait sorolja fel, kivételt képez a két ezüstpohár, amely az 1560-as években készülhetett. Az a tény pedig, hogy az egyházközség a két ostyatartót csak 1711-ben adta el, rámutat a kapott örökség fontosságára és hozzá való ragaszkodására.

⁶ KELEMEN Lajos, „Kolozsvári klenódiumainkról”, *Keresztény Magvető* 52., 2. sz. (1922): 105.

⁷ KISS Erika, „Vasa sacra. Az úrvacsora tárgyai a reformáció első két évszázadában”, in *Ezt cselekedjétek! Tanulmányok az úrvacsoráról*, szerk. HAFENSCHER Károly, ISÓ M. Emese és ZÁSZKALICZKY Zsuzsanna (Budapest: Luther Kiadó, 2022), 150–173.

⁸ Uo., 162.

⁹ KOVÁCS Mária-Márta, „Református úrasztali készletek rétegzettsége”, in *Ige-Idők. A reformáció 500 éve*, szerk. KISS Erika, ZÁSZKALICZKY Márton és ZÁSZKALICZKY Zsuzsanna (Budapest: Magyar Nemzeti Múzeum, 2019), 393–403.

Az 1627–1654. évi egyházközségi számadáskönyvben¹⁰ található az az összeírás, amelyet 1644. december 20-án jegyeztek fel. Ezt az összeírást a klenódiáról Kelemen Lajos közölte először tanulmányában a legrégebbi ismert összeírásként,¹¹ mely szerint 1644-ben az egyházközség birtokában két azonos méretű aranyozott kehely volt, mindkettőhöz egy-egy ezüstitányér tartozott. Továbbá egy kívül-belül aranyozott kupa; két sima ezüstkanna, amelyek tetején egy-egy angyalkép volt; két aranyozott belsejű ezüstkanna; két egyforma, közepe, kívül-belül aranyozott kehely hozzájuk járó aranyozott ezüstitányérok; egy kívül-belül aranyozott fél kupa; egy tiszta ezüst talpas pohár, hozzá tartozó ezüstitánállal; két ezüst ostyatarató szekrény, melyek közül az egyik pogány pénzekkel díszített; egy búzavirágmintás ezüst mellbogár; egy aranyozott réztömjenező; két aranyozott szélű ezüstitányér; ezüstitöredék; egy hatejteles lábas ónkanna; egy négyejeles korsóformájú ónkanna; két egy-egy ejteles ónkanna; két óntányér.¹²

A fentieket összesítve, az eklézsiának 1644-ben két kelyhe és két, a leltárban kehelyként említett pohara volt, a hozzájuk való összesen négy tányérral; a tíz kannából négy ón, négy pedig ezüst volt – a két kupát is a kannák közé sorolom. Volt még egy darab talpas pohár és négy tányér, két ezüst és két ón. Ezeken kívül még egy tömjenezőt és ostyataratót is feljegyeztek, amelyek használaton kívüliek voltak. Az összesítésből látszik, hogy a kezdeti 1577-es örökség milyen mértékben gyarapodott. A két ezüstpohár 1644-re még két kehellyel bővült, kannát csak egyet jegyeztek fel, ugyanúgy mint 1577-ben, de 1644-re már tíz darabról van tudomásunk. Az ezüstitányérok pedig még két óntányérral gyarapodtak. Ez az összeírás szemlélteti, hogy a 17. század közepére az egyházközség klenódiállománya lassan gyarapodásnak indult. A kezdeti katolikus kegytárgyakat fokozatosan váltották fel az újabb darabok.

A protestáns egyházközségekben az úrasztali készlet növekedését elsősorban a patrónusok adományai biztosították. Erdélyben a fejedelmek támogatása mellett a protestáns főnemesség is hozzájárult a készlet gyarapodásához.¹³ A kolozsvári unitárius eklézsia javai a későbbi összeírásokban is feljegyzett adományozók révén gyarapodhattak, azonban volt olyan eset is, hogy az eklézsia saját költségen csináltatott úrasztali edényt. Az 1627–1654. évi egyházközségi szám-

¹⁰ *A Kolozsvári Unitaria Eklésia Egyházfiainak Számadásai 1627–1654*, A., Kézirat. Kolozsvári Bevárosi Unitárius Egyházközség levéltára. (jelzet nélkül)

¹¹ KELEMEN Lajos, „Adatok...” (1913): 163.

¹² *A Kolozsvári Unitaria Eklésia Egyházfiainak Számadásai 1627–1654*, A.

¹³ KOVÁCS Mária-Márta, „Református úrasztali...”, 398.

adáskönyvben a kiadások közé feljegyzik, hogy az egyházközség 1641 májusában csináltatott a kolozsvári Kapusi Bálint ötvössel egy ezüstkannát. Ismertetőjegy vagy felirat nem szerepel a számadásban, csupán a kanna elkészítésének költségeit tüntetik fel.¹⁴

Kelemen Lajos az 1675-ös összeírást úgy mutatja be mint a klenódiumok első különálló jegyzékét.¹⁵ Ez már sokkal részletesebb, a klenódiumokat pontosabban és aprólkosabban írja körül, valamint a súlyukat is jegyzi. E szerint a következő úrasztali edények tartoztak az eklézsiához: két egyforma, konorozott hatkaréjos, aranyozott belsejű és talpú nagy pohár; két egyforma, az üvegpharak mintájára készült, kívül-belül aranyozott talpas pohár; két egyforma, részben aranyozott ezüstkanna, fedelükön egy-egy angyalalak díszítéssel; egy nagy, trébelt vagy domborított, kívül-belül aranyozott ezüstkanna; egy kívül-belül aranyozottan trébelt ezüstkanna; egy kívül-belül részben aranyozott, trébelt ezüstkanna, amelynek teteje figurális fedélgombbal díszített; két aranyozott szélű ezüstitányér; két kisebb, aranyozott szélű, kehelyhez való tányér; két aranyozott ezüst, poharakra való paténa; két egyforma, de különböző méretű ezüst ostyartartó, az egyikben ezüstitöredék volt. Az összeírás külön említi az ónedényeket. E szerint az egyházközség birtokában volt harminckét angliai ónból készült bécsi tányér; egy nagy ónkanna; egy nagy ónkorsó; két kanna. Az összeírásban beszúrva említenek egy kívül részben, belül teljesen aranyozott talpas poharat, amelyet egy bizonyos János uram adott; végül egy vörösréz, kívül teljesen aranyozott kelyhet.¹⁶

A felsoroltakat összesítve elmondhatjuk, hogy 1675-ben az egyházközség a következőkkel rendelkezett: öt kehellyel, nyolc kannával, hat ezüstitányérral és bécsi óntányérokka, egy ónkorsóval, egy talpas serleggel. Az 1644-es összeírás-hoz képest láthatjuk, hogy számbelileg nincs nagy változás a készletben.

1701-ben egy olyan részletes összeírás készült, amelyben már az adományozókat és a kegytárgyakon lévő feliratokat is ismertetik. Az összeírást Kelemen Lajos közli, ebből idézek:

„Egy kis, aranyozott pohár réz lábbal; egy fedeles, régi talpas pohár, az ajakán ez a felirat: *Verba quæ loquor vobis, spiritus et vita*;¹⁷ egy talpas pohár, trébelt; egy ezüstitányér, a széle csipkézett és aranyozott; egy aranyozott ezüstkanna, Gyerőfiné Kemény Kata adományozta, az egyházfiaknál van. Későbbi feljegyzés

¹⁴ A Kolozsvári Unitaria Eklésia Egyházfiainak Számadásai 1627–1654, A.

¹⁵ KELEMEN Lajos, „Adatok...” (1913): 164.

¹⁶ Uo., 168–169.

¹⁷ Jn 6,63b: „azok a beszédek, amelyeket én mondtam nektek: Lélek és élet.”

alapján Toroczkai Mihályné asszonynak kiadta az eklézsia a kelyhet; két nagy, karéjos kehely, belül aranyozott; egy virágos lábú kehely, Tölcséres Péter adományozta, rajta a neve; két egyforma ezüstitányér, szélük aranyozott; egy kis, aranyozott tányér; egy réz, hegyes, aranyozott pohár, gótikus betűk vannak rajta; három egyforma óntányér; két nagy ónkanna, hat-hat ejtelesek; huszonöt új óntányér; tizenhárom óntányér; két egyforma, »czifrázott«, másfél ejteles ónkanna; egy sima, »csatornás, három meszelyes« ónkanna; két óntányér; egy kis óntálacska. Külön emlitenek két poharat, amelyet a fejedelem adott: egy kívül-belül aranyozott virágos kupa, az oldalán Dániel históriája. Megjegyzésként: *Ezt is zálogba adtuk*; egy nagy virágos, fedeles, aranyozott »pohár vagy kupa«, megjegyzésben: *Zálogban adtuk fedelével edgyütt. Utóbb: Kiváltottuk.*¹⁸ Fontos szót ejteni II. Apafi Mihály fejedelem kölcsönéről, ugyanis a leltárban említett fejedelem által adott két liturgikus tárgy, a virágos kupa és pohár is abba a klenódiumkészletbe tartozott, amelyet Apafi Mihály zálogba adott az egyházközségnek. Apafi már 1696-ban kölcsönt kér az ekléziától, kétezer aranyat, azaz tízezer magyar forintot. A fejedelem erre a kölcsönre zálogként ezüstedényeit hagyja. A pénz vissza nem adása miatt a tárgyak az eklézsia birtokába jutnak.¹⁹ Így kerülhet az 1701-es összeírásba olyan klenódium, amelyet úgy jegyeznek fel, mint amit a fejedelem adott.

Az 1701-es összeírás számszerűen a következőket tartalmazza: négy kehely; hat kanna; tányérből négy ezüst, tizennyolc ón, huszonöt új óntányér, egy óntálacska; két talpas pohár. Ami nagyon feltűnő a korábbi összeírásokhoz képest, az a tányérok látványos gyarapodása, szám szerint a régiket és újakat egybevetve, negyvenhárom óntányér volt az egyházközség birtokában.

Az 1702. július 29-i leltár az egyháziak 1676–1709 időszakra vonatkozó számadáskönyvében²⁰ van feljegyezve. Ezt Kelemen Lajos nem közli tanulmányában, azonban én fontosnak tartom bemutatni, mivel ez a leltár is összehasonlítási alapként szolgál a többi összeírás anyagának számbavételekor. A klenódiumok leltárba vétele után feljegyzik egy kanna adományozásának, majd eladásának körülményeit is. Az összeírásban szerepel: egy ejteles aranyozott ezüstkanna; két nagy ezüst-, gerezdes ajakú pohár; egy kis bogláros, aranyozott talpas pohár, Tölcséres Péter neve rajta; két ezüstitányér, a kisebbik aranyozott; egy aranyozott réz-

¹⁸ KELEMEN Lajos, „Adatok...”, 1. sz. (1914): 38–39.

¹⁹ Fasciculus XXIX. 1642–1810. nro. 16. 17. 18. 19., A Kolozsvár-Belvárosi Unitárius Egyházközség levéltárában.

²⁰ *A Kolosvári Unitaria Eklésia Egyházfainak Számadásai 1676–1709*, C., A Kolozsvár-Belvárosi Unitárius Egyházközség levéltárában.

pohár; két nagy ónkanna; három óntányér. Az itt említett ezüstkannáról azt írják, hogy ugyanaz a kanna, amelyet Gyerőffiné adományozott az eklézsianak. Ezt az 1701-es összeírás is feljegyzi.

Az 1703-as összeírás, amelyet Kelemen Lajos is közöl, azért nagyon fontos, mert ebben feljegyzik a szentpéteri eklézsia javait, amelyek az egyházfiaknál voltak addig. Ezek a következők:

Egy lábas, virágos, trébelt ezüstpohár, amelyen ez az írás szerepel: *Kozma Borbára attá ezt az Pohárt az Kolosvari T. Unitaria Ecclesiának az Sz. Peteri Templomhoz A. 1699.* Ennek ezüstfedele szintén virágmintásan trébelt, rajta egy emberkép díszítéssel, feliratai: *Homo momento mori.* Másik felén: *Anno Dni. 1693.*; egy kívül-belül teljesen aranyozott cápás ezüstpohár, felirata: *Tordai Barbellj István öregbik A. 1633.*; egy kicsi lábas, kívül-belül teljesen aranyozott, virágos ezüstpohár, melynek száján ez áll: *Ez Pohart csináltatta In Tiszteletire Gherőfi Györgyné Asszony Nemzts Kemenj Kata 1687.*; egy nagyobb, a szélén és közepén aranyozott ezüstitányér, rajta egy aranyozott címerrel, amin ez áll: *Gyerőfi Györgyné Kemény Kata 1693.*; egy kisebb ezüstitányér, ez is a szélén és fenekén aranyozott, a fenekén ilyen felirat áll: *N. Kemenj Kata. Anno Do. 1687.* Külön az óntárgyak így következnek: két ejteles kanna, egyiken ez az írás: *I. W. Z. 1640.*, a másikon nincs írás. Megjegyzésben mellé odaírták, hogy *non est. Elő kell kérni a Sz. Péteri Egyházfitól.* Ezután más kézírással: *Est*; egy óntányér, amelyen a város címere van és egy kannacímer, két betű van mellette: *S. P.*²¹

Az 1703-as összeírásban még feljegyzik Iklódi Toldalagi András hagyatékát, amely a következő darabokból állt: egy 16 pogány pénzes díszítésű, aranyozott ezüstkanna, felirata: *Torma Cristoph csináltatta Tholdalagi Clárának.*; egy lábas, kehely formájú aranyozott pohár, melynek külseje virágmintával díszített; két aranyozott ezüstitányér, egyiken ez az írás szerepel: *And. Thold. Pro Honore Regis et Pro Salute Gregis pro Sacello Iklodiano 1680.*, a másik fenekén aranyozottan ez áll: *Anno Dni 1703.*²²

A szentpéteri eklézsia szám szerint három pohárral, két ónkannával, két ezüst- és egy óntányérral gazdagította az egyházközség klenódiumgyűjteményét.

Kelemen Lajos tanulmányában az évenkénti gyarapodásokat egészen 1716-ig, a főtéri templom elvételéig ismerteti. Ezekből az évekből a következő adományozások, összeírások vannak feltüntetve: 1706 márciusában feljegyzik, hogy Szőrös Jánosné Hosszú Margit adományoz az egyházközségnek két kívül-belül aranyozott, trébelt ezüstpoharat, rajta Ádám és Éva, meg egy MR-bélyeg: *Matthis*

²¹ KELEMEN Lajos, „Adatok...”, 1. sz. (1914): 41.

²² Uo., 40.

*Rauth 1632.*²³ 1709 májusában feljegyzik, hogy találtak egy ládát, amelyben van egy fedeles, sima, hosszú ezüstpohár, az ajaka aranyozott, ilyen írással: *Verba quae loquor vobis spiritus et vita sunt*. A közepén ez az írás: *Spiritus est, qui vivificat, caro non prodest quidquam*. Fedele aranyozás nélküli, fedélgombján ez az évszám: 1560. Bár a felirat hasonló, ez mégsem ugyanaz a pohár, mint az 1701-es összeírásban szereplő Gyerőfiné Kemény Kata adománya. Ugyanabban a ládában találtak egy belül teljesen ezüst, kívül aranyozott mugill vagy gyapjas poharat, ez az írás rajta: 1639. *H. I. B.*; egy töredezett, kívül-belül aranyozott ezüstpohár, nincs írás rajta, a lába belül rezes; egy szélén csipkésen aranyozott ezüstantányér. Ugyanott óntárgyakat, melyek a következők: két ónkanna, halhéjas, háromlábas, az egyikén ez az írás: *Sz. Peteri Templomhoz való*. Mindkettőnek az elején egy címerpajzsba foglalt kulcsforma, mellette kétfelől *S. P.* és 1537.; egy „orras”, két háromnegyed ejteles ónkanna, a fedelén ez az írás: 1625.; 41 óntányér és egy kis tál, ebből 13 tányéron ez az írás áll: *Az Sz. Peteri Templomhoz való*; az oldalán pedig: *Ecclesia*, a belsején: *R. G.* 26 tányéron pedig a címerében *I. A.* betűk szerepelnek. A kis tálon ez az írás szerepel: *Az Magyar Ucczay Templomhoz való Colosvárat 1623*. Ezeket mind újként jegyzik fel; két nagy óntányér, amelyeken három-három címer van, a középsőben ilyen betűk: *IKS*.²⁴

A szentpéteri két ónkanna, amelyek egyikén az 1537-es felirat szerepel, feltehetőleg ugyanaz, mint amely az 1701-es összeírásban is szerepel. A 20. század elejére már csak az egyik maradt az eklézsia birtokában.²⁵ Kelemen Lajos tanulmányában a kannát úgy örökíti meg mint alighanem Románia legrégebbi dátumos ónemlékét.²⁶ Balogh Jolán 1943-ban kiadott munkájában művészettörténetileg bemutatja az ónkannát, mint amelynek új formavilága a reneszánsz stílushoz kapcsolódik.²⁷ A második világháború után sokáig nincsen adat a kanna hollétéről. 2009-ben, Szabó Árpád unitárius püspök nyugdíjba vonulását követően felkérte Molnár Lehel levéltárost, hogy a püspöki irodában lévő nagy szekrényből válogassa ki a levéltári anyagokat. A szekrény kiürítése közben Molnár egy fióknak a hátsó részében bukkant rá az elveszettnek hitt kannára. A kanna rossz állapota miatt restaurálásra szorult, amelyet 2015-ben végeztek el Kecse-

²³ Uo., 42.

²⁴ Uo., 42–43.

²⁵ BENKÓ Elek, *Kolozsvár magyar külvárosa a középkorban* (Kolozsvár: Erdélyi Múzeum-Egyesület, 2004), 40.

²⁶ KELEMEN Lajos, „Kolozsvári klenódiumainkról”, 106.

²⁷ BALOGH Jolán, *Az erdélyi renaissance* (Kolozsvár: Erdélyi Tudományos Intézet, 1943), 153.

méten. A restaurált klenódium visszakerült jogos tulajdonosához, és ma a Kolozsvári Unitárius Egyházközség birtokában van.²⁸

A következő években a készlet változásait az egyházközség 1710–1717-i jegyzőkönyvében²⁹ jegyezték fel. Ebből Kelemen Lajos az 1710-es, 1711-es, 1713-as és 1716-os évekbeli klenódiumokkal kapcsolatos feljegyzéseket közli.

1711 júliusától augusztusig feljegyzik, hogy miket adtak el templomjavítás céljából: a szentpéteri javakból 24 óntányért; két romlott ezüstkanalat; egy ezüstkanalat; óntányérból 5 darabot.³⁰ A templomjavítás az 1711-es szentpéteri renoválásra vonatkozik.³¹

1716 gyászos év volt a kolozsvári unitárius egyházközség életében, hiszen a főtéri templomot a szentpéteri templommal és iskolával együtt újból a katolikusok vették birtokba, akik a templomokkal együtt az ingóságokat is követelték. Kelemen Lajos egy olyan regestrumot közöl, amelyben az unitárius ekléziától követelt klenódiumok vannak felsorolva. Ezek a következők voltak: egy derettejes (azaz háromnegyed ejteles) aranyozott kanna, ilyen írással rajta: *Boldogok az kik az részegséget eltávoztatván, az úr törvényéről elmélnednek, segítségül hiva az eő nevit 1646*; egy ezüstkanna, ejteles, a fedelén ilyen írással: *Georg Eiben Katarina*. Az oldalán ez áll: *Ez legyen az Istennek ditsiretére az eő anyaszentegyházának asztalának tisztetire. Átkozott legyen, valaki ezt magának tulajdonittja. Anno domini 1606.*; egy hasonló formájú kanna, az írás rajta németül van latin betűkkel; két darab tagolt peremű ezüstitányér, felirata: *S. M.*; egy hasonló tányér; egy kicsi ezüstitányér, a közepén aranyozott, címeres *N. Kemény Kata Anno Domini 1687* felirat áll; egy egészen aranyozott tányér, felirata: *Az egy igaz Istennek és az eő fiának az úr Jézus Crisiusnak tisztességére Anno Domini 1687.*³²

Az összeírásban felsorolt klenódiumokon mind 17. századi évszámok szerepelnek, azaz akkor kerültek a főtéri templomhoz, mikor az már unitárius használatban volt. Ezeket a tárgyakat az unitárius közösség nem a katolikusoktól örökölte, így nem is szolgáltathatták vissza nekik, azonban az 1807–1815-ös leltárkönyvben feljegyzik, hogy 1716-ban a katolikusok egy nagy poharat vettek el az unitárius ekléziától.³³

²⁸ MOLNÁR Lehel, szóbeli közlés, 2024.

²⁹ *A Kolozsvári Unitaria Eklésia Jegyző-Könyve 1710-től 1717-ig* L., kézirat, a Kolozsvár-Belvárosi Unitárius Egyházközség Levéltárában

³⁰ KELEMEN Lajos, „Adatok...”, 4. sz. (1914): 235. Eredetije az egyházközség 1710–17-i jegyzőkönyve 90. lapján

³¹ BENKŐ Elek, *Kolozsvár magyar külvárosa a középkorban*, 40.

³² KELEMEN Lajos, „Adatok...”, 4. sz. (1914): 236.

³³ *Az Tiszteletes Kolozsvári Unitaria Eclesiának Ingo és Ingatlan Iavainak...*, 10.

Az eklézsia a klenódiumállományából időnként eladott vagy elajándékozott. 1717. április 11-én feljegyezték, hogy az eklézsia milyen tárgyakat adott el, annak érdekében, hogy egy tartozást ki tudjon fizetni a lengyel eklézsia részére, valamint, hogy fedezni tudják Keresztúri Sámuel bécsi útját. Ezek a következők voltak: „egy új ezüst fehér kannát; egy kantárra és szűgyelőre való aranyos csattokat; egy pohár fedelét tornyost vagy hegyest.”³⁴

Ugyanazon év szeptember 27-én megörökítik, hogy az eklézsia száz aranyat kell felküldjön Bécsbe Tartzali Zsigmond ágensnek, ezt az összeget pedig az egyházközség ezüst- és aranyportékájának eladásából tudja biztosítani. A felsorolt kegytárgyak a következők voltak: Egy pogány pénzes ezüstkanna; egy kívül-belül aranyozott kanna; egy kívül-belül aranyozott cápás pohár; egy kívül részben aranyozott, talpas ezüstpohár; két kisebb, kívül részben aranyozott ezüstpohár; egy lábas, trébelt, belül aranyozott pohár, melynek fedele virággal díszített; egy konorozott, aranyozott csésze; keshüvelyre való ezüstdarabok; egy kis fehér cápás pohárka; egy ezüsttányér; négy ezüstgyűrű, öt ezüsttű; hét aranygyűrű kövestől.³⁵ Az eladást összefoglalva feljegyzik az 1717-es jegyzőkönyv számadás részében.³⁶

Az itt felsoroltak közül a pogány pénzes ezüstkanna valószínű ugyanaz, mint az 1703-as leltár említése, amely Iklódi Toldalagi András hagyatékába tartozott. Továbbá a kis fehér cápás pohárka leírása több évben is szerepel az 1664–1711-es jegyzőkönyvben. Első említése 1676-ból való.³⁷

Az 1807–1815-ös leltár ismertetése

A 19. század elejére készült egy leltárkönyv,³⁸ amelyben a klenódiumok mellett az eklézsia más ingó és ingatlan javait is leltárba vették. Ilyenek voltak az eklézsia textíliái, faeszközei, vasszerszámai, könyvek, házak, szántóföldek és szőlők. Ez a leltár igen aprólékosan mutatja be az eklézsia birtokában lévő kegytárgyakat. Az alábbiakban ezen leírások alapján próbálom rekonstruálni az egyes darabokat, összehasonlítva a korábbi összeírásokban szereplő feljegyzésekkel. A leltár három ládát említ, amelyekben úrasztali edényeket tároltak: egy darab

³⁴ *Kolozsvári Unitária Eklésia Jegyző-könyve 1710-től – 1717-ig*, L., 67.

³⁵ *Kolozsvári Unitária Eklésia Jegyző-könyve 1710-től – 1717-ig*, L., 70.

³⁶ Uo., 362.

³⁷ *A Kolosvári Unitaria Eklésia Jegyző Könyve, és Vagyainak Feljegyzése 1664-től – 1711-ig* I., 73.

³⁸ *Az Tiszteletes Kolosvári Unitaria Eclesiának Ingo és Ingatlan Iavainak...*, 9.

kéztáras láda, egy 1652-ben készült háromkulcsú, vaspárkányos fehér láda (ennek kulcsai a kéztárasládában voltak) és az úgynevezett lengyel láda.

A kéztárasládában számontartott klenódiumok

Kannák

A leltárkönyvben elsőnek feltüntetett klenódium a Catharina Eiben által adományozott két, kívül részben aranyozott ezüstkanna. A leírás szerint az egyik kannán magyarul ez a felirat áll: *Ez legyen az Istennek dicséretére, az ő Anya-Szentegyházának asztalának tiszteletére, átkozott legyen valaki ezt magának tulajdoníttya. Anno Domini 1606.* A párján ugyanaz az írás németül szerepel nagy olaszkoszorúba foglalva. Mindkét kanna fedelét, melyeken az adományozó neve is szerepel – *Georg Eiben Catharina* – egy-egy angyalábrázolás díszíti. Az egyedi angyalábrázolás alapján azonosítható a két kanna, hiszen az összeírásokban megemlítik a díszítését. A kannák már az 1644-es leltárban megjelennek, majd ezt követően az 1675-ös összeírás is angyaldíszítésű fedeles kannaként hivatkozik rájuk. Catharina Eiben két kannaadománya a korai donációk közé sorolható, az első, a katolikus liturgikus tárgyakat kibővítő klenódiumok voltak.³⁹ A kannákat 1716-ban, a templom elvételekor a katolikusok maguknak követelték,⁴⁰ de mivel nem tartozott a tőlük elvett kegytárgyak közé, követelésük alaptalannak bizonyult.

Második tételként egy kívül részben, belül egészen aranyozott ezüst, fedeles, trébelt kannát említenek. A kanna ajakának alsó részén a következő négy betű áll: *S. M: L. O.* – azaz az adományozó Smeltzer Lőrincz monogramja. Az 1717-es eladásokig a vagyonszeírásokban nem azonosítható, ugyanis nem említenek ilyen monogrammal ellátott kannát. Feltételezhető, hogy 1717 után került az egyházközség klenódiumkészletébe.

Poharak

Az első tétel, ami a poharak jegyzéke alatt szerepel a leltárban, az egy pár hatkaréjos, konorozott, a derekában tizenkét szegletű, belül egészen, kívül részben aranyozott nagy pohár. Nincs rajtuk írás. „Újracsinálta ötves Szakáll János”-megjegyzéssel szerepelnek a leltárban. A poharak leírása hasonlít az 1675-ös összeírásban szereplő poharakéval: két egyforma, konorozott hatkaréjos nagy

³⁹ KELEMEN Lajos, „Kolozsvári klenódiumainkról”, 105.

⁴⁰ KELEMEN Lajos, „Adatok...”, 4. sz. (1914): 236.

pohár, amelyeknek belseje és talpa aranyozott.⁴¹ Feltételezhetően ugyanarról a két pohárról van szó mindkét jegyzékben.

Második tételként feljegyeznek egy fedeles, talpas ezüstpoharat, melynek külseje egészen, belül csak a szája aranyozott. A fedelét ezüstbokréta díszíti. Kívül ajakán ez az írás áll: *N. Hunyadi Ferentz és Almási Borbára ajándékozta a Kolosvári Unitaria Ecclesiának Isten ditsőségére. 1731.* A leltárkönyvben még megemlítik, hogy ezt a poharat eladták 1810-ben más klenódiumokkal együtt.⁴² E pohárról Kiss Erika művészettörténész ír könyvében, fényképes melléklettel. Eszerint a pohár az 1884-es ötvösmű kiállításon szerepelt a Magyar Nemzeti Múzeum tételként.⁴³ Ugyanakkor a poharat már a Nemzeti Múzeum 1825-ös katalógusa is megőrökíti. E latin nyelvű feljegyzés művészettörténeti szempontból ismerteti a poharat. A leírás szerint a kehely négy nagyon régi részből áll össze. Virágos díszítése 18. századi német munkát tükröz, illetve a fedele, elkülönülve a többi résztől a 16. századot idézi. A különböző részek olyan szépen vannak egymáshoz illesztve, hogy egyetlen műalkotásnak tűnnek. A leírás megemlíti Salamon Kunenwalder régiségkereskedő nevét, akitől a múzeum ötvenöt tallér értékben vásárolta meg a poharat.⁴⁴

Következőkben feljegyeznek egy fedeles kisebb, virágos, aranyozott poharat, amelynek fedele belsején ez áll: *renovat 1780.*; egy fedeles, talpas hólyagos, egészen ezüstpoharat, a külső ajaka alatt ez áll: *Az Kolosvári Unitaria Ecclesianak Anno 1699. Kozma Borbára adta ezt a pohart.* A fedelét egy pajzsát fogó férfialak díszíti, a pajzson ez az írás szerepel: *Homo memento mori. Anno Domini 1693.* Ez a pohár az 1703-as összeírásban szerepel még ilyen részletességgel, a szentpéteri eklézsia javai közül való.

A következő tétel egy *kosaros*, talpas, filigrán díszítésű, kívül-belül aranyozott ezüstpohár, külső ajakán ez áll: *Az egy igaz Istennek tisztességre, a Sz. Gyülekezetnek épületére tsináltatta Töltséres Péter. Anno 1636. die 12-a Marcy.* Az Eiben-féle kannák mellett ez a Tölcséres Péter által adományozott pohár is a legkorábbi donációk közé tartozik.⁴⁵ Az 1701-es leltár említi név szerint, hogy a poharat Tölcséres Péter adományozta.

⁴¹ KELEMEN Lajos, „Adatok...” (1913): 169.

⁴² *Az Tiszteletes Kolosvári Unitaria Ecclesiának Ingo és Ingatlan Lavainak...*, 11.

⁴³ KISS Erika, „...az mi kevés ezüst marhácskám vagyok...” (Budapest: Martin Opitz kiadó, 2022), 19.

⁴⁴ „*Cimeliotheca Musei Nationalis Hungarici sive Catalogus historico-criticus antiqutatum, raritatum, et pretiosorum cum bibliotheca antiquaria, et numaria eiusdem instituti*” (Buda: Typis Regiae Literarum Universitatis Hungaricae, 1825), 22.

⁴⁵ KELEMEN Lajos, „Kolozsvári klenódiumainkról”, 106.

További tételek

Egy hólyagos, talpas, fedeles, kívül-belül aranyozott ezüstpohár, a fedelén egy zászlót és pajzsot tartó férfi áll, a pajzson ez az évszám szerepel: 1629.

Egy kívül-belül teljesen aranyozott, talpas hólyagos ezüstpohár, melynek a külső ajakán ez áll: *Csináltatta Isten tiszteletére Győrőffi Györgyné asszony: N. Ke: Ka: Kemény Katát teszen. 1687.* Ezt a poharat 1703-ban jegyzik fel Kemény Kata adományaként az akkori leltárba. Kemény Kata a pohárral együtt egy ezüstitányért is adományozott, ezt a tárgyakon lévő azonos, 1687-es évszám bizonyítja. A tányért a katolikusok követelték 1716-ban, de nem kapták meg. A tányér közepén aranyozott, címeres *N. Kemény Kata* felirat áll *Anno Domini 1687.*⁴⁶

Egy konorozott, hólyagos, talpas, kívül-belül aranyozott, pogány pénzekkel díszített pohár ilyen jeggyel: *S. M.* A korábbi összeírásokban nem poharat, hanem pogány pénzekkel díszített kannát jegyeznek fel. Az 1703-as összeírásban szerepel egy pogány pénzes kanna, majd az 1717-es eladásra szánt tárgyak között is említik. Pogány pénzes pohár azonban nem szerepel az összeírásokban 1717-ig.

A soron következő klenódiumok között feljegyeznek egy belül aranyozott kívül *elegyes* új ezüstpoharat, hozzá való tányérral. Az ajakán ez áll: *Kol. ötves Szakáll János és A. R. Biro Susanna. 1794 1-a Juniy;* egy ezüst filigrán díszítésű talpas, fedeles poharat, melynek a dereka egy emberábrázolás, aminek *sida* a kezében, az ajakán körül ez az írás szerepel: *Rákosi N. Ferentz és Rázmán Hedviga adták a Kolos. Unit. Ecclesiának 1785;* egy ezüstpohár, amelynek külső ajaka aranyozott, a fenekén ezek a betűk szerepelnek: *P. H. R. Petrygevith Horváth Rebe-ka;*⁴⁷ hozzá való ezüstitányérral. Mivel a poharakon 1717 utáni évszámok olvashatóak, nem szerepelnek a korábbi összeírásokban.

Egy kicsi, kívül részben, belül egészen aranyozott ezüstpohár, aranyozott, trébelt talppal, a derekát három emberkép díszíti. 1706-ban említenek egy ezüstpoharat, amelyen Ádám és Éva szerepel. Feltételezhető, hogy itt is erről a pohárról van szó, ugyanis a leírásában három emberkép szerepel. Az 1706-ban feljegyzett poharat Szőrös Jánosné Hosszú Margit adományozta az egyházközségnek, abban a leírásban még egy MR monogramot is megjegyeznek: *Matthis Rauth 1632.*⁴⁸

Következő tételként egy kicsi, talpas ezüstpoharat említenek. Külseje aranyozottan trébelt, a teteje az aljához hasonló, a derekán egy kis koszorú formá-

⁴⁶ KELEMEN Lajos, „Adatok...”, 1. sz. (1914): 41.

⁴⁷ Petrichevich Horváth Rebeka

⁴⁸ KELEMEN Lajos, „Adatok...”, 1. sz. (1914): 42.

ban ez áll: *Üstgyártó János, 1652*. A korai összeírásokban Üstgyártó János neve nem szerepelt, azonban az 1675-ös összeírásba beszurva emlitenek egy kívül részben, belül teljesen aranyozott talpas serleget, amelyet egy bizonyos János uram adott az eklézsiának.⁴⁹ Lehetséges, hogy ugyanazt a poharat említi mindkét összeírás.

A leltárban feljegyeznek egy olyan edényt is, amely négy egymásba illeszthető darabból állt, és betegek úrvacsorájakor használták. Első része egy kenyérnek való csésze, amelynek külső ajaka és belseje aranyozott, a fenéke szélén ez a metszés áll: *R. A: N: Fe: R A Z: H E D: 1788 RA[kosi] NAGY FE[renc] RAZ[mány] HED[viga] 1788*; egy bornak való edény, amelynek külső ajaka és belseje aranyozott, kívül az alján ez az írás szerepel: *Rákosi Nagy Ferentz és Rázmán Hedviga csináltatták az maguk költségekkal a V. Unitar. Ecclesiának betegek számára 1788*. A fenekén ez az írás: *Fecit Joh. Szakáll. Reg. Fiscal. Auricampsor et Pagamentarius. 1788*; az edény fedele, amelyen ez a felirat szerepel: *Ra: N: Fe: Ra: Hed: 1788. RA[kosi] NAGY FE[renc] RAZ[mány] HED[viga] 1788*; egy kis talpas pohár, külső ajaka és belseje aranyozott, ilyen írással: *URAM NEM VAGYOK ÉN ARRA MÉLTÓ HOGY AZ ÉN HÁZAMBA JÖJJ, HA NEM TSAK / SZOVAL PARANTSOLJ, ÉS MEGGYÓGYUL Á TE SZOLGÁD ÉS SZOLGÁLÓD. MAT. VIII. V. 8*. A fenekén ismét ezek a betűk: *Ra: Nagy: Fe- Ráz: Hed: 1788*. Ezt a négy darab edényt egy bőrtokban tárolták. Mivel 1788-ban adományozták, nem szerepel a korábbi összeírásokban.

Tányérok

A tányérok közül első tételként két ugyanakkora aranyozott szélű ezüstitányér szerepel. Az egyik közepén ez a két betű áll: *S: M*. A betűk között „valamely címer” van, amely felett 1650 évszám olvasható. A tányéron szereplő évszámot valószínűleg elírták, ugyanis egy *S. M.* jelzésű tányéron, amely az 1577-es városi számadásban is szerepel, 1560-as évszám olvasható. Ezt a tányért jegyezheték fel ebben a leltárban is. Egy *S. M.* feliratú tányért a katolikusok vissza is követelnek az eklézsiától 1716-ban, de nem kapják meg. A következő tételben ismét két tányér szerepel, kisebb, hasonló nagyságú, szélén aranyozott ezüstitányérok. Megjegyzik róluk, hogy „kenyér osztó” tányérok.

Szerepel még két kisebb, részben aranyozott ezüstitányér, az egyikken egy aranyozott címer van metszve, akörül felirat: *Gyerőffi Györgyné Kemény Kata, 1693*. A másik írás nélküli. Pohárfedő tányéroként hivatkoznak rájuk. Az 1703-as összeírásban jegyzik fel Kemény Kata adományaként.⁵⁰ Az utolsó tányér, amelyet

⁴⁹ KELEMEN Lajos, „Adatok...” (1913): 169.

⁵⁰ KELEMEN Lajos, „Adatok...”, 1. sz. (1914): 41.

a kétkulcsú ládában tartanak számon, egy kis ezüstitányér, lengyel szavakkal rajta. Körül a közepén: *Anno Domini 1700*.

A háromkulcsú, vaspárkányos fehér ládában számontartott klenódiu- mok

Poharak

A háromkulcsú ládából elsőként leltárba vesznek egy teljesen aranyozott ezüstpoharat, amely emberábrázolással van díszítve. P: H: Rebeka, azaz Petrichevich Horváth Rebeka ajándéka. Következik egy *ciradás serleg*, kívül-belül aranyozott ezüstpohár, ilyen írással: *néhai Kedves Jo Úr Kmita János uram emlékezetére meghagyatott özvegye I. n. Dési Iudith asszony ökegyelme ajándékozta a kolozsvári Unitaria Tiszt. Lengyel Ecclesiának Anno 1748.*; egy régimódi széles szájú serleg formájú ezüstpohár, ajaka kívül-belül aranyozott, a fenekére egy fél kéz van metszve, melyen ezek a betűk szerepelnek: *I. L. W. 1587*. Külső ajakán ilyen írás van metszve: *Száz: Fenes: So:bo. Gör. 1628*. Bár a poháron 1587 és 1628 évszámok szerepelnek, ilyen metszetű pohár nincs feljegyezve az 1717 előtti összeírásokban. Következik egy félkupás cápás ezüstpohár, írás az oldalán: *Poculum hoc Eccles. Polon. Unit. In Transylvania exuli Sacro usui – D. D. I. Pia matrona D. Catherina D. Is. Herrmanni P. M. vidua. Claudi. A. D. MDCLXX.*; egy régimódi csikos dereku ezüstpohár, külső ajakán három sor lengyel írás: *A. D. MDCC. Claudiop*. Még feljegyeznek egy 1700-as feliratú lengyel tányért is, valószínűleg ez a pohár és a tányér egy készletet alkottak; egy kis cápás, serlegalakú pohár, kívül alsó-felső szélei, belül egészen aranyozott. Külső oldalán ilyen írás van metszve: *Jonás Deák 1641*.

Tányérok

A tányérok közül feljegyzik az iklódi Toldalagi András hagyatékában szereplő két tányért: egyik a felső részén egészen aranyozott ezüstitányér, melynek felső szélén ilyen írás van metszve: *In Honore Regis, et pro Salute Gregis, pro Sacello Iklodiano 1680 Andreas Tholdalagi*. Továbbá egy részben aranyozott ezüstitányér, melynek fenekén ez áll: *Anno Domini 1703*. A két tányér az 1703-as összeírásban is szerepel.⁵¹

⁵¹ Uo., 40.

A lengyel ládában számontartott klenódiumok

Az úgynevezett lengyel ládában óntárgyakat tartottak, amelyek így következnek: Egy virágos, habos, háromlábú fedeles kanna, ilyen írással: *S: P. 1537*. E kannát már az 1709-es összeírás is megőrökíti.⁵² Egy törpe fedeles, hólyagos, körülbelül egykupás kanna, a fenekén ilyen írás: *Unitar: Eccla. VE.*; egy tölcséres szájú fedeles háromfertályos kanna, a fülein ez az írás: *Magj. Uttzai Templom*, a fedelén 1625. 1709-ban feljegyeznek két kannát, amelyeknek a fedelén azonos, 1625-ös évszám szerepel. Lehetséges, hogy az itt feljegyzett kanna egyike az 1709-ben leírtaknak. Következik egy kupás kanna, fedelén gömb díszítéssel, a fülén ilyen írás: *M: E*, a derekán egy koszorúban ez áll: *I. W. Z. 1640*. Egy ugyanilyen monogramos és évszámos kannát jegyeztek fel 1703-ban, feltehetőleg a két összeírás ugyanarról a kannáról beszél. Következik egy kehelyforma pohár ezzel az írással: *ezt a poharat csináltatta Gyergyai Pálné asszony és Echárd Mihályné, Lonai Mihályné asszony az Unitar. Ispotállynak számára 1736. 24 X-bris*. Későbbi adományozása miatt a tárgy nem jelenik meg az 1717 előtti összeírásokban. Következik egy kupás kanna, a derekán egy koszorúban ez áll: *VE 1714.*; két egyforma tányér, nincs rajtuk írás vagy bélyeg; két óntányér, a mélyebben ez az írás: *az Magyar utzai templomhoz valo Kolozsváratt 1623. Sz Péteri*, a másikon ez az írás: *a Magyar utzai templom asztalára valo az Ur vatsorájával valo éléskor 1623 Kolozsváratt*. 1709 májusában feljegyzik, hogy találtak egy ládát, amelyben több más óntárgy mellett ez a tányér is ott volt. Következik egy nagy óntányér ilyen írással: *a Kolozsvári Sz Péteri templom...* Valószínűleg ez is az 1709-ben talált ládában a többi tányér közé sorolható. További tételek: egy kisebb tányér ilyen írással: *Vertsel Borka 1730.*; egy cifra képekkel kimetszett óntányér, a közepén ez áll: *noe ging ... 1619*.⁵³; egy alamizsnát elfogadó mélyebb tányér, nincs rajta írás.

Az 1807–1815-ös leltárkönyvben foglaltak alapján a kolozsvári unitárius eklézsia klenódiumállománya a 19. század elején igen változatos volt. Legnagyobb számban poharakat jegyeztek fel, pontosan huszonkettőt. Az eklézsia kegytárgyai között négy óntányér és egy pohár a szentpéteri eklézsia javaiból maradt az egyházközségre. Emellett a volt lengyel közösség klenódiumait is feljegyzik. Több olyan úrasztali edény van, amelyet a feliratok vagy a rajtuk szereplő évszám alapján azonosítani lehetett az 1717 előtti összeírásokban szereplő edényekkel, azonban voltak olyanok is, amelyek a 18. század második felében kerültek az

⁵² Uo., 42.

⁵³ Egy öntött díszítésű, Nürnbergben készült táltípus.

egyházközségbe, így azok valószínűleg a későbbi leltárokban szerepelnek, amelyekre ez a tanulmány nem terjedt ki.

Összefoglaló, zárógondolatok

A 16. század végétől egészen a 18. század elejéig bemutatott tárgyösszeírások szemléltetik, hogy hogyan alakult ki az egyházközség klenódiumkészlete a kolozsvári főtéri templom birtokbavételétől (1566) annak elvételéig (1716). A kezdeti örökség gyarapodásával észlelhetővé válik az eklézsia tárgyi javainak megszilárdításáért tett erőfeszítés, amit az adományozók nagyban segítettek. Az eklézsia története összefonódott a klenódiumok történetével, ezek „vándorlását” követve láthatjuk, hogy az egyházközség különféle kiadásait, kölcsöneit a klenódiumkészletből eladott darabokból fedezte. Az 1807–1815-ös leltárban az egyes tételeknek a régebbi összeírásokkal való összehasonlítása után kitűnik, hogy az egyházközség megőrzött olyan úrasztali edényeket, amelyek a legkorábbi leltárokban is szerepeltek. Ez a kontinuitás, a klenódiumkészlet régi impozáns darabjait számbavéve, ma is nyomon követhető.

A bemutatott összeírásokkal a készlet változásaira kívántam rámutatni, ezek az alakulások rendszerint valamilyen belső vagy külső változás következményei, mint például az elszegényedésé, templomjavításé, templomelvételé stb. A bemutatott összeírások, jegyző- és számadáskönyvek feljegyzései és azok összehasonlítása alátámasztja azt a feltételezést, hogy a klenódiumállomány olyan mértékben változott a századok során, amilyen mértékben az egyházközség anyagi helyzete megkövetelte. Azonban volt egy állandó készlet, amely jelenleg is az egyházközség birtokában van. E tárgyak értéke onnan is jól látható, hogy egyes darabok múzeumi tárgyakká váltak, és ma kiállítva tükrözik koruk tárgyi sajátosságait és jegyeit.⁵⁴

Az adományozók Isten iránti hálaadásból legfőképp klenódiumokat adományoztak. Ezen értékes darabok azt a tendenciát mutatják, hogy azok a nemes vagy tehetősebb egyháztagok, akik ki akarták fejezni hálájukat, előszeretettel adományoztak klenódiumokat, hiszen azokat, a pénzadománnyal ellentétben tovább megőrizték az egyházközségben. A tárgyakon sok esetben a nevüket is feltüntették, így az adományozó kiléte is megmaradt az utókor számára, ezzel biztosítva nevük fennmaradását.

⁵⁴ Az 1731-ben Hunyadi Ferentz és Almási Borbára által adományozott pohár a Magyar Nemzeti Múzeum tulajdona. Más klenódiumok a kolozsvári Vallásszabadság Házában vannak kiállítva.

Jelen tanulmány nem tér ki a 18. század második feléből származó összeírásokra, az áttekintett időszak a főtéri templom elvételeig tart, így nem követi az eladott klenódiumok útját.

Tanulmányommal azt kívántam hangsúlyozni, hogy a klenódiumok milyen fontos szerepet játszottak az egyházközség életében, illetve fel kívántam hívni a figyelmet ezeknek hagyomány- és értékmegőrző voltára. A klenódiumkészlet a kolozsvári eklézsián keresztül a Magyar Unitárius Egyház számára is értékes tárgyi örökségként szolgál. Fontos lenne, hogy a jövőben is kellőképpen odafigyeljünk e tárgyi örökség megőrzésére, hogy ezáltal továbbéljen a közel ötszáz éves unitárius örökség.

Unitárius lelkészi életpályák az 1950-es, 60-as években

Páratlanul különleges helyzetben lehettek azok az ifjak, akik az 1950–60-as években megéreztek a hívást a lelkészi szolgálat felé. Egy Istent el nem ismerő, az egyént megbéklyózó hatalommal szemben a protestáns lelkészképzés ki tudott tartani, évszázados hagyományait megőrizve, Isten és emberek szolgálatára buzdítva hallgatóit akkor is, amikor a rendszer emberei áruhában vagy nyíltan, nemcsak kívülről, de belülről is ellehetetlenítésére törekedtek.

Vajon mikor és honnan indultak azok a lánglelkű, az erdélyi magyarság egyiptomi fogságában is kitartó, az isteni út követésére biztató lelkipásztorok, akiket ma már szinte csak mítoszszerű történetekből ismerünk? És kik lehettek azok, akik csak megfordultak a Bocskai téri épületben, vagy éppen a Magyar utca 9. szám alatt, és úgy döntöttek nem vállalják a szolgálatot, amelyre elhívást kaptak? Ilyen és ehhez hasonló kérdések vezettek, amikor matrikulák és jegyzőkönyvek egymásnak ellentmondó adatai között emberi életutakat akartam keresni. Hiszen a sorszámok mögött hosszú, nehéz és küzdelmes évek rejtőzködnek. Ami nekünk csak egy név és pár szám, az valaki másnak családtörténet, válasz a jelenben feltett, múltba mutató kérdésekre.²

A dolgozatban a Protestáns Teológiai Intézet megalakulásától kezdve vizsgálom az egyes tanéveket a 60-as évek közepéig, és már ismert vagy eddig ismeretlen életutak tükrében próbálom megvilágítani az unitárius egyház és az intézet történelmét. Az első részben az elindulással járó nehézségeket, a másodikban

<https://doi.org/10.64468/KERMAGV.2025.1-2.04>

¹ Széles László (Székelyudvarhely, 2003) a Kolozsvári Protestáns Teológiai Intézet Unitárius Karának harmadéves hallgatója. A most közölt írás szerkesztett változata annak a dolgozatnak, amely 2024-ben második helyezést ért el a XXVII. Erdélyi Tudományos Diákköri Konferencia protestáns teológia szekciójában és 2025-ben a 37. Országos Tudományos Diákköri Konferencián harmadik helyezést eredményezett. Elérhetősége: laszloszls@gmail.com.

² Köszönet illeti Kovács Sándort, Molnár Lehelt és Sógor Árpádot, amiért rendelkezésemre bocsátották a kéziratokat, valamint András Györgyöt, Farkas Dénest, Fekete Leventét, Csécs Mártont és Újvárosi Katalint a kutatás során tett észrevételeikért.

a leendő lelkészek társadalmi és anyagi hátterét, a harmadikban pedig az 1956-os magyarországi forradalom miatti megtorlások utóhatásait tárom az Olvasó elé.

A témában hasonló tárgyú dolgozatot készített Ősz Sándor Előd,³ aki az intézet megalakulása előtti idők (1895–1948) református hallgatóit, családi és társadalmi helyzetüket vizsgálta. Bár a két időszak nem fedi egymást, kutatási módszere e dolgozat elkészültében is segítségemre volt.

A korszak protestáns lelkészképzésének tárgyában megjelent még egy kiadvány, *A kolozsvári Protestáns Teológia élete 1950–1955 között*⁴ címmel, amely az ötvenes évek első felének rektori jelentéseit, valamint egy, az élő tanúkkal készített interjúcsomagot tartalmaz. Mivel a dokumentumgyűjtemény és a kari értesítők által közölt információk fedték egymást, dolgozatomban legtöbbször az utóbbit használtam.

A kar életét az utókor számára legjobban megörökítő dokumentum a minden tanévben kiadott hivatalos értesítő, amelyben a személyi változásokat, különleges eseményeket, a hallgatói létszámot, kimaradásokat, sőt még a vizsgákon szerzett érdemjegyeket is közlik.

A dolgozat másik fő forráscsoportja a matrikulák, névkönyvek vagy beiratkozási anyakönyvek. Ezekből a jegyzékekből az egykori hallgatók személyi adatait, családi beágyazottságát, társadalmi helyzetét lehet kiolvasni. A legtöbb esetben két adatgyűjtemény áll a rendelkezésünkre: az Unitárius Teológiai Akadémia névkönyve (amelyet az újonnan alakuló Unitárius Kar is tovább használ), valamint az intézet névkönyve, amelybe a református és evangélikus hallgatók mellé 1948-tól az unitáriusok is bekerültek. Az életrajzi adatokra nézve fő forrásként lehet még említeni a *Keresztény Magvető* hasábjain közölt nekrológokat és a hírek között megjelent nyugdíjba vonulási értesítőket.

Elsőként az Unitárius Teológiai Akadémia megszűnése utáni időszakot, az új Egyetemi Fokú Protestáns Teológiai Intézetbe való betagozódás éveit követem figyelemmel. Ez a periódus és a beiratkozó hallgatók a későbbi évekhez képest sajátos jellemvonásokat hordoznak, de mielőtt rátérnék a hallgatók életpályáira, röviden az intézet létrehozásának körülményeiről írok.

Bár a Román Népköztársaság 1948-ban elfogadott új alkotmányának 27. szakasza kimondta a szabad vallásgyakorlás jogát, egyúttal megszüntette az egy-

³ Ősz Sándor Előd, „Egy beiratkozási anyakönyv tanulságai: A kolozsvári Református Teológiai Fakultás hallgatói 1895–1948”, *Református Szemle* 111., 4. sz. (2018): 436–448.

⁴ KÁDÁR Tamás, MIHÁLY Lehel, SEBESTYÉN Előd és ROTH Levente, *A kolozsvári Protestáns Teológia élete 1950–1955 között*, Erdélyi Református Egyháztörténeti Füzetek 10. (Kolozsvár: Kolozsvári Protestáns Teológiai Intézet – Egyháztörténeti Tanszék, 2002).

házi iskolákat, és a felekezeteknek csak azt a lehetőséget hagyta meg, hogy saját állományuk képzésére tartsanak fenn iskolákat, szigorúan „az Állam ellenőrzése alatt”. A felekezeti iskolákat ekkor államosították, csak az unitárius egyháztól harmincnyolcat.⁵ Az említett paragrafus alapján augusztus 4-én megjelent kultusztörvény 49. szakasza a felekezetek lelkészképzéséről rendelkezett. A protestáns egyházak aközött dönthettek, hogy sok éve működő teológiai akadémiáikat középiskolákká fokozzák le, vagy egy intézménybe szervezik magukat, felekezetek szerinti karokkal.

Az egyházvezetők tárgyalásai nyomán megszületett szabályzattervezetet a Vallásügyi Minisztérium jóváhagyta, így 1948. november 13-i keltezéssel miniszteri határozat mondta ki a „Román Népköztársaságban levő Protestáns Egyházak Egyetemi Fokú Protestáns Teológiai Intézetének” (a továbbiakban EFPTI) megalakulását, benne az Unitárius Karral.⁶

A hét közös tanszékből egyet, az általános vallástörténet és összehasonlító vallástudomány tanszéket foglalta el Bende Béla unitárius tanár. Az unitárius tanszékek tanárai a következők voltak: Erdő János (az unitárius rendszeres teológia rendes tanára), Kovács Lajos (az ó- és újszövetségi bibliai tudományok rendes tanára), Simén Dániel (az unitárius gyakorlati teológia rendes tanára), Lőrinczi Mihály (az unitárius egyháztörténelem és egyházjog előadótanára) és Péterffy Gyula (az unitárius egyházi ének-zene és liturgia előadótanára). Az adminisztratív teendőket kultuszminiszteri kinevezéssel Izsák Vilmos titkár és Ürmösi Károly segédtitkár végezte. Az altiszti személyzetet özv. Székely Jánosné Biró Ráchel mosónő képezte.⁷

Az első unitárius hallgatók az új intézményben (1948–1951)

Az 1948/49-es tanévben az új intézménybe összesen 29 unitárius hallgató iratkozott be az öt évfolyamra, közülük ketten elsőévesek: Papp Albert és László Andor.⁸

⁵ REZI Elek, *Megújulás* (Kolozsvár: Kolozsvári Protestáns Teológiai Intézet, 2017), 14–15.

⁶ KOLUMBÁN Vilmos József, „Teológiánk története évszámokban”, *Az Út* 28., 2. sz. (2002): 90–91.; BUZOGÁNY Dezső, JÁNOSI Csongor, *A Református Egyház Romániában a kommunista rendszer első felében* (Budapest: L'Harmattan Kiadó, 2011), 57–58.

⁷ KOVÁCS Lajos, szerk., *Az Unitárius Egyház Teológiai Akadémiája majd a Protestáns Teológiai Intézet Unitárius Karának értesítője az 1948–49 iskolai évről* (Kolozsvár, 1949), 12.

⁸ Uo., 3.

Papp Albert 1927. július 24-én született Kobátfalván, földműves családba. Középiskolai tanulmányait a Székelykeresztúri Unitárius Főgimnáziumban végezte. 1948 decemberében kilépett az intézményből.⁹ László Andor 1927. november 17-én született Alsójárán. Édesapja (ekkor már elhunyt) kisiparos, édesanyja tisztviselő volt.¹⁰ Érettségi vizsgát a Kolozsvári Unitárius Főgimnáziumban tett. 1950-ben elégséges eredménnyel alapvizsgát, majd hasonló jegyekkel 1952-ben szakvizsgát tett. Gyakorlati évét a magyarszentbenedeki egyházközségben töltötte. A lelkészképesítő vizsgát általános elégséggel teljesítette,¹¹ majd Lókodban volt lelkész. 1963-ban Magyarországra ment, ahol Füzesgyarmaton és Pestszentlőrincen volt lelkész. 1989-ben kilépett.¹²

Az első beiratkozók közül tehát csak egyikük fejezte be teológiai tanulmányait, de ő sem tartott ki választott hivatása mellett nyugdíjazásáig.

Az 1949/50-es tanévben az összlétszám változatlan maradt, az öt évfolyamra 29 hallgató iratkozott be, amiből hatan az első évre: Boda József, Sebe Ferencné szül. Maurer Matild, Csifóné Csefkó Éva, Kiss Domokos, Egyed Gábor és Péterffy Gyula. Évközben annyi változás történt, hogy az Intézeti Tanács Péterffy Gyulának és Csifóné Csefkó Évának „szabadságot adott”, és márciusban felvette Fülöp Sándort az első évfolyamra.¹³

Fülöp Sándor személyi adatai ismeretlenek. 1950 őszén kilépett.¹⁴

Boda József 1928. április 18-án született Bölönben, földműves családba (vagyonuk 7 hektár). Középiskolai tanulmányait a kolozsvári Unitárius Főgimnáziumban végezte.¹⁵ Elégséges eredményekkel tette le teológiai vizsgáit 1951-ben, '53-ban és '54-ben.¹⁶ 1953-ban nevezték ki Nagyváradra, ahol teljes, 45 évnyi szolgálatát töltötte. 1998-ban vonult nyugalomba. 2002-ben elhunyt.¹⁷

⁹ A Kolozsvári Unitárius Teológiai Akadémia Névkönyve (a továbbiakban UnitNévkönyv), 242.

¹⁰ Uo., 243.

¹¹ Az Unitárius Egyház Lelkészképesítő Bizottságának jegyzőkönyve (a továbbiakban LelkBizJk), 448., 470., 485.

¹² FERENCZ József, „Beszámoló”, *Unitárius Élet* 43., 1. sz. (1989): 4.

¹³ KOVÁCS Lajos, szerk., *Beszámoló a Protestáns Teológiai Intézet Unitárius Karának 1949/50. évi iskolai működéséről* (Kolozsvár, 1950), 1.

¹⁴ UnitNévkönyv, 250.

¹⁵ Uo., 244.

¹⁶ Az Egyetemi Fokú Protestáns Teológiai Intézet Névkönyve (a továbbiakban IntNévkönyv), 217.

¹⁷ „Boda József nekrológja”, *Keresztény Magvető* 108., 1. sz. (2002): 159.

Sebe Ferencné szül. Maurer Matild 1919. január 15-én született Bethlenszentmiklóson. Kolozsváron érettségizett.¹⁸ A tanév megkezdése után kilépett. Férje ekkor kolozsvári lelkész volt.

Csifóné Csefkó Éva 1904. május 21-én született Hosszúfaluban, tanári családba. Brassóban érettségizett.¹⁹ A tanévre szabadságot kapott, ám később már nem jelenik meg a neve a forrásokban. Férje, Csifó Nagy László ekkor egyházi előadó-tanácsos volt.

Kiss Domokos 1927. március 14-én született Kövenden, földműves családba (vagyonuk 7,61 hektár). Középiskolai tanulmányait a kolozsvári unitárius fiú-liceumban végezte.²⁰ Gyakorló segédlelkészi évét Iszlóban töltötte, majd elégséges eredménnyel tett lelkészképesítő vizsgát 1954-ben. 1955-től Nagykadácsban, majd 1958-tól Kénosban volt lelkész 1996-os nyugdíjazásáig. 2001-ben hunyt el.²¹

Egyed Gábor 1930. február 22-én született Oklándon. A középiskolát Székelyudvarhelyen végezte. 1950 őszén kilépett.²²

Péterffy Gyula 1909. június 7-én született Torockón. Tanulmányait a kolozsvári Zeneakadémián végezte 1933-ig.²³ 1949-ig a Székelykeresztúri Unitárius Főgimnázium zenetanára volt. 1949-től 1959-ig az EFPTI Unitárius Karán az egyházi ének- és zene előadótanáraként működött. 1967-es nyugalomba vonulásáig a kolozsvári zene-középiskolában tanított. 1979-ben hunyt el.²⁴

Természetesen nem folytatott valós tanulmányokat a karon, amelyen ő maga is tanított. Erre a tanévre, amint már fent említettük, szabadságot kapott, a következő évben pedig hivatalosan is kimaradt.

A népes évfolyamból tehát mindössze ketten fejezték be tanulmányaikat, és léptek egyházi szolgálatba.

Az 1950/51-es tanév hivatalos értesítője szerint Kovács Lajost Erdő János váltotta a kari dékáni tisztségben. Ebben a tanévben a felekezetek közötti rotáció miatt utóbbi az intézet rektori tisztségét is betöltötte.²⁵

¹⁸ UnitNévkönyv, 245.

¹⁹ Uo., 246.

²⁰ Uo., 247.

²¹ „Kiss Domokos nekrológja”, *Keresztény Magvető* 107., 3–4. sz. (2001): 316.

²² UnitNévkönyv, 248.

²³ Uo., 249.

²⁴ „Péterffy Gyula nekrológja”, *Keresztény Magvető* 85., 1. sz. (1979): 86–87.

²⁵ ERDŐ János, szerk., *Beszámoló a Protestáns Teológiai Intézet Unitárius Karának 1950/51. iskolai évi működéséről* (a továbbiakban *Beszámoló1950/51*) (Kolozsvár, 1951), 1.

Különleges Seres T. László helyzete, aki bár az előző évben iratkozott be, ettől a tanévtől folytatta tanulmányait az Unitárius Karon. 1928. december 2-án született a Szilágy megyei Magyarkecelben, református földműves családba (vagyonuk 12 hektár).²⁶ A Református Karra felvételizett 1949-ben, és két félévet elvégzett, azonban fegyelmi ügy miatt október 15-én egy tanévre kizárták a karról.²⁷ Az Unitárius Egyház Lelkészképesítő Bizottságának jegyzőkönyve a következőt közli róla: „1950. október 16-án áttért az unitárius vallásra és az Unitárius Kar II. évfolyamára felvételét kérte. Tanári Testület jelentkezését elfogadta.”²⁸ Teológiai tanulmányait jeles és jó minősítésekkel fejezte be 1954-ben. 1953–1959 között az egyházi központban dolgozott, a püspöki titkári állást is betöltve. 1959-től az EFPTI-ben volt raktárnok és adminisztrátor. 1968-tól 1991-es nyugdíjazásáig Tordatúr rendes lelkészeként szolgált.²⁹

A hallgatók összlétszáma állandósulást mutat: 1950-ben 27-en iratkoztak be. Az első évfolyamra a következő hat növendék nyert felvételt: Balázs Erzsébet, Bencző Dénes, Sebe Ferencné Maurer Matild (újra), Török Ferenc, Szakács Zoltán és Ürmösi Erzsébet.³⁰

Balázs Erzsébet 1929. augusztus 13-án született Kolozsváron. Az unitárius névkönyv szerint édesapja kereskedő,³¹ az EFPTI jegyzéke szerint viszont munkás volt.³² Érdekes, hogy az utóbbiban lakhelyként a Petőfi (ma Avram Iancu) utca 22. van megjelölve, amely cím alatt az egykori Biasini szálló található. A kolozsvári tanítóképzőben érettségizett. A teológiára való felvételit megelőzően tanítónőként dolgozott a Bihar megyei Csokalyban. 1952-ben megszakította tanulmányait. Az 1950/51-es tanév értesítője szerint mindkét félévben jó eredményekkel vizsgázott, a következő tanévben azonban egyik félévben sem „kollokviált le”. A magyarázatot a kar 1951/52-es értesítője adja meg: „Az első félévben Balázs Erzsébet II. éves hallgató, aki évközben házasságra lépett Szabó Dezső nagyajtai unitárius lelkésszel s az előadási órák látogatása alól felmentést kapott egyházi főhatóság által, betegsége miatt nem tudott kollokviálni. A második félévben Szabóné Balázs Erzsébet és Ürmösi Erzsébet II. éves hallgatók, orvosi bizonyítvánnyal igazolt betegségük miatt nem tudtak eleget tenni kollokvi-

²⁶ IntNévkönyv, 219.

²⁷ A Református Teológiai Fakultás matrikulája 1933–1958, 1949–50/1. Kézirat, lelőhely Protestáns Teológiai Intézet.

²⁸ LelkBizJk, 478.

²⁹ „Seres T. László nyugdíjazása”, *Keresztény Magvető* 97., 4. sz. (1991): 301.

³⁰ ERDŐ János, szerk., *Beszámoló1950/51* (Kolozsvár, 1951), 1.

³¹ UnitNévkönyv, 251.

³² IntNévkönyv, 255.

umi kötelezettségeiknek. Tekintettel arra, hogy nevezettek egészségi állapotában javulás nem állott be s következőleg az 1952–53. tanév kezdetén sem tudtak lekollokválni a megállapított határidőre, (...) Tanári Testület mindkét hallgatót az 1952–53. tanévben is a II. évfolyamra vette fel.³³ Balázs Erzsébet tehát házasságra lépett Szabó Dezsővel (aki épp ötödéves hallgató, gyakorló segédlelkész volt Lupényban, amikor leendő felesége beiratkozott). Az értesítő betegséget említ, ugyanakkor ismeretes, hogy a házaspár első gyermeke, Erzsébet 1952-ben született. Hogy vajon a betegséggel „csupán” várandósságát igazolták, vagy egyéb okkal is magyarázható kimaradása, egyelőre rejtély marad. Balázs Erzsébet 2017-ben hunyt el.

Bencző Dénes 1929. november 29-én született Homoródalmáson. Édesapja elhunyt, nevelőapja földműveléssel foglalkozott (vagyonuk 2,5 hektár).³⁴ 1941–1944 között Miskolcon, a Lévay József Református Gimnáziumban tanult ösztöndíjjal. 1950-ben Székelyudvarhelyen érettségizett. 1954-ben jó eredményekkel szakvizsgázott, majd a lupényi-vulkáni egyházközségben töltötte gyakorló-évet. Lelkészképesítő vizsga után, 1956-tól 1999-es nyugdíjazásáig szülőfalujában volt lelkész, esperesként is működött. Nyugdíjazása után három, egyházi beszédek tartalmazó, valamint egy anekdotáskötetet jelentetett meg. Áder János köztársasági elnök 2018-ban Magyar Arany Érdemkereszttel tüntette ki. 2019-ben hunyt el.³⁵

Sebe Ferencné szül Maurer Matild, bár az előző évben már egyszer kilépett (lásd fentebb), újra „megpróbálta”, de ezúttal is félbeszakította tanulmányait.³⁶

Török Ferenc 1929. július 30-án született Homoródszentpálon, földműves családba. A második félévben az intézet kötelékéből kilépett.³⁷ A szokástól eltérően kilépését az unitárius névkönyvbe nem jegyezték fel. Az EFPTI névkönyvében nem jelenik meg a neve.³⁸

Szakács Zoltán 1929. március 16-án született Bibarcfalván, földműves családba (vagyonuk 3,20 hektár). A család visszaemlékezései szerint Szakács Zoltán a marosvásárhelyi műszaki középiskola elvégzése után agrármérnöki pályára akart lépni, de mivel szülei kuláklísta kerültek, ez nem volt lehetséges. Az első év első félévében már gyengébb érdemjeggyel vizsgázott (7,44), második félév-

³³ ERDŐ János, szerk., *Az Egyetemi Fokú Protestáns Teológiai Intézet Unitárius Karának Értesítője az 1951–52.-es tanévről* (a továbbiakban *Értesítő1951/52*) (Kolozsvár, 1952), 18.

³⁴ *IntNévkönyv*, 256.

³⁵ „Bencző Dénes nekrológja”, *Keresztény Magvető* 125., 2. sz. (2019): 233.

³⁶ ERDŐ János, szerk., *Beszámoló1950/51* (Kolozsvár, 1951), 1.

³⁷ *Uo.*, 1.

³⁸ *UnitNévkönyv*, 255.

ben elmaradtak vizsgái, de pótolta azokat. Másodéven romlottak az eredményei: 7,39, illetve 6,33. A másodév végén tartandó ún. minősítő alapvizsgán elégtelen (4,00) érdemjegyet szerzett. Az 1952/53-as tanévre már csak a következő megjegyzéssel vették fel: „ideiglenes jelleggel, a minősítő alapvizsgájának eredményétől függően.”³⁹ Végül ugyanazon tanévben az Egyházi Képviselő Tanács határozata alapján Szakács Zoltán exmatrikuláltatott.⁴⁰

Ürmösi Erzsébetnek születési idejét nehéz meghatározni, hiszen a két nyilvántartás két eltérő dátumot közöl. Az unitárius 1912. június 27-ét,⁴¹ az intézeti 1913. június 6-át tünteti fel. Sírkövén 1912 szerepel, így valószínűleg az lehet a valódi. Mindenesetre, Ürmösi Károly nyugalmazott lelkész-esperes lánya jóval az átlagéletkor fölött állt a maga 47 vagy 48 életével, mikor beiratkozott a teológiára. Első tanulmányi évének első félévében (1950/51) az évfolyam legjobb, 9,33-as eredményével végzett, második félévben azonban nem zárt lecke könyvet.⁴² Egy évvel később (1951/52) hasonló a helyzet: első félévben jó eredményei voltak (8,88), második félévben nem kapott érdemjegyet. Az értesítő közli, hogy betegségére való tekintettel nem tudta vizsgáit letenni, és a következő tanévben is a második évfolyamra vették fel.⁴³ Az 1952/53-as értesítő szerint harmadjára is megtörtént az, hogy első félévi jó eredményei után a második félévben „Ürmösi Erzsébet II. é. hallgató, súlyos szervi szívbaja miatt állandó gyógykezeltetés alatt lévén, nem tudott lekollokviálni.”⁴⁴ A következő tanévre ismét a II. évfolyamra kellett volna beiratkoznia, de betegsége miatt ezt már nem tudta megtenni. Megszakította tanulmányait, majd 1954-ben elhunyt.⁴⁵

Az itt vizsgált három év során megfigyelhető, hogy bár viszonylag nagy számban iratkoznak be a hallgatók (összesen 16 fő), nagyon kevesen lépnek lelkészi pályára (mindössze 5 fő). De valószínűleg nem járnánk el helyesen, ha ezért az alacsony arányért (31,25%) az intézetben folyó oktatás minőségét tenénk felelőssé. Ebben az időszakban sok év után iratkoztak be újra női hallgatók a teológiai intézetbe (1931 óta), de egyikük sem fejezte be tanulmányát, így

³⁹ ERDŐ János, szerk., *Az Egyetemi Fokú Protestáns Teológiai Intézet Unitárius Karának Értesítője az 1952–53-as tanévről* (a továbbiakban *Értesítő1952/53*) (Kolozsvár, 1953), 3.

⁴⁰ UnitNévkönyv, 256.

⁴¹ Uo., 252.

⁴² ERDŐ János, szerk., *Beszámoló1950/51* (Kolozsvár, 1951), 2.

⁴³ ERDŐ János, szerk., *Értesítő1951/52* (Kolozsvár, 1952), 18–19.

⁴⁴ ERDŐ János, szerk., *Értesítő1952/53* (Kolozsvár, 1953), 23.

⁴⁵ IntNévkönyv, 258.

„megkímélték” az Egyházi Képviselő Tanácsot attól a „problémától”, hogy állást biztosítson nekik.⁴⁶

Különös játéka lenne a véletlennek, hogy az EFPTI megalakulásakor csak két hallgató jelentkezett (egyikük az első félévet sem fejezte be), de a következő két évben hatan és nyolcan, köztük három egyházi tisztviselő családtagja és a kar egyik tanára? Azt, hogy a hallgatók létszáma különösen alacsony, Izsák Vilmos is említette egy Vallásügyi Minisztériumba írt beadványában, miszerint a kar kilenc alkalmazottjára csupán hat-nyolc diák jutott, emiatt ő, mint titkár sok nap nem is dolgozott. „Ez egy tökéletes helyzet, de nem a munkások országában.” Megjegyezte azt is, hogy Kolozsváron a következő közmondás terjedt el: „Fizetést akarsz munka nélkül? Keress egy állást a protestáns teológián!”⁴⁷

Elképzелhető, hogy a kezdeti alacsony létszám miatt a kar esetleges felszámolásától vagy beolvasztásától tartva az egyház, valamint a tanári testület feleségeiket, lányaikát, sőt saját magukat is (Péterffy Gyula az egyetlen tanár, akinek nincs teológiai diplomája) beírátták az intézetbe. Természetesen egyiküknek sem kellett ténylegesen tanulmányokat folytatnia, ezért rögtön ki is léphettek. Ez a forgatókönyv csak Ürmösi Erzsébetre nem érvényes, aki háromszor is megpróbálta elvégezni az első évet, de betegsége miatt nem volt képes rá. Hogy neki mik lehettek a tényleges motivációi, arra nézve sajnos nincsenek forrásaink.

A vezetőség alacsony létszámtól való félelme igazolhatja azt is, miért vették át olyan könnyen és azonnal Seres T. Lászlót fegyelmi ügye után.

Kitörési lehetőség? (1951–1957)

A korábbi évek hirtelen létszámcsökkenése után 1952-től nagyjából állandósulni látszik a hallgatók száma. 1955-től még növekedésbe is fordul, az 1956/57-es tanévben meghaladva a korábbi rekordlétszámot.

Az 1951/52-es tanévben előző évhez képest az Unitárius Kar szerkezetében változás nem történt. Az évi értesítőben olvasható, hogy az EFPTI a Vallásügyi Minisztériumba felterjesztette a magiszteri képzés elindítását. A kar hallgatóinak

⁴⁶ Kovács Sándor, „Elnőiesedik a lelkészi szakma?”, *Unitárius Közlöny* 25. (85.), 8. sz. (2015): 4.

⁴⁷ „Referat plan de muncă programa onolitică în leg. cu cursurile de îndrumare de la Inst. Prot. Cluj”, Ministerul Cultelor, Dir. de studii, Dosar 89., Vol. 7., 43–44. (A dokumentum rendelkezésemre bocsátásáért köszönet Kovács Sándornak.)

összlétszáma húsz fő volt. Az első évfolyamra öten jelentkeztek: Ferencz Gyula, Fekete Dezső, Fóris Géza, Léta Áron és Egyed Dániel.⁴⁸

Ferencz Gyula 1933. április 14-én született Nagyajtán, földműves családba. A középiskolát Kolozsváron végezte. 1952. januárban kimaradt a teológiáról, mivel katonai szolgálatra hívták be. Tanulmányait nem folytatta.⁴⁹ Az EFPTI névkönyvében nem szerepel.

Fekete Dezső 1931. április 24-én született Nyárádszentlászlón, földműves családba (vagyonuk 3,14 hektár). Marosvásárhelyen az egészségügyi középiskolában végzett, majd be is iratkozott az Orvostudományi Karra, de mivel a család kulákként került, nem tudta tanulmányait ott folytatni. A teológiai képzést jó eredményekkel (alapvizsga: jeles, szakvizsga: 8,75, lelkészképesítő vizsga: 9,77) végezte el.⁵⁰ Lelkészi pályafutását Homoródbásfalván kezdte, majd 24 évet szolgált Felsőrákoson. 1981-től árkosi lelkész volt. 1991-ben hunyt el.⁵¹

Fóris Géza 1931. november 21-én született Kénosban, földműves családba (vagyonuk 10,51 hektár). Középiskolai tanulmányait a székelyudvarhelyi pénzügyi középiskolában végezte. 1955-ben végzett az EFPTI-ben.⁵² Az ezt követő két évben iszlói lelkész, majd 1993-as nyugdíjazásáig a pipe-szásznádasi egyházközség lelkésze volt. 2008-ban hunyt el.⁵³

Léta Áron 1931. január 26-án született Bölönben, földműves családba (vagyonuk 8,57 hektár). Középiskolai tanulmányait a sepsiszentgyörgyi fiúliceumban végezte. Még ez évben katonai szolgálatra hívták be, ezért tanulmányait ideiglenesen félbeszakította.⁵⁴ További sorsáról később tudósítunk.

Egyed Dániel 1931. április 18-án született Oklándon, földműves családba (vagyonuk 7,20 hektár). Középiskolai tanulmányait a székelyudvarhelyi vegyes liceumban végezte.⁵⁵ Gyakorló segédlelkészi évében Bordoson, majd sikeres lelkészképesítő vizsga után Firtosváraán, később Alsórákoson teljesített lelkészi szolgálatot. 2001-ben vonult nyugalomba.⁵⁶

Az ebben a tanévben jelentkező öt hallgató közül négyen léptek később egyházi szolgálatba. Mindannyian földműves családból származtak.

48 ERDŐ János, szerk., *Értesítő*1951/52 (Kolozsvár, 1952), 3.

49 UnitNévkönyv, 259.

50 IntNévkönyv, 299.

51 „Fekete Dezső nekrológja”, *Keresztény Magvető* 97., 4. sz. (1991): 303.

52 IntNévkönyv, 297.

53 „Fóris Géza nekrológja”, *Keresztény Magvető* 114., 4. sz. (2008): 603.

54 IntNévkönyv, 298.

55 IntNévkönyv, 300.

56 „Egyed Dániel nyugdíjazása”, *Keresztény Magvető* 107., 1–2. sz. (2001): 135.

Az 1952/53-as tanévben a megüresedett kari felügyelőgondnoki tisztre az EKT Mikó Lőrinc főgondnokot választotta. Egyéb változás csak az adminisztrációs személyzetben történt: Ürmösi Károly „külső kényszerítő okok miatti távollétére” való tekintettel Gál Jenőné szül. Benedek Violát alkalmazták.⁵⁷ Ürmösi Károlyt az államvédelmi szervek a második bécsi döntés után betöltött politikai szerepe miatt 1952 végén őrizetbe vették.⁵⁸

Az 1951-es kérvényt a Vallásügyi Minisztérium pozitívan bírálta el, így elindulhatott az EFPTI magiszteri és doktori képzése. A magiszteri tanfolyamon tanévenként hat hely volt, ebből egy az unitáriusoké. A képzésre Gellérd Imre siménfalvi lelkész nyert felvételt.

A kar összlétszámában nagy változás nem állt be. Erre a tanévre 23 hallgató iratkozott be. Meglepő lehet az, hogy a frissen jelentkezők különösen sokan, tizenketten voltak, tehát az összlétszám majdnem felét tették ki. Az 1952/53-as tanév elsőévesei a következők voltak: Albert Lőrinc, Benedek Sándor, Biró József, Fazakas Endre, Fazakas Ferenc, Fazakas Károly, Lakatos Gyula, Nagy József, Pap Ferenc, Pál Ferenc és Végh Mihály.⁵⁹

A már korábban tárgyalt Szabó Dezsőné szül. Balázs Erzsébet ennek a tanévnek az első félévében maradt ki véglegesen, így az EKT engedélyével a második félév elején az első évfolyamra felvették Fodor Dénest is.

Albert Lőrinc 1933. március 21-én született Bölönben, nagy múltú unitárius család sarjaként. Nagyapja, id. Albert Lőrinc tanító és énekvezér, édesapja, ifj. dr. Albert Lőrinc jogász, az első világháborúban a 82-es gyalogezred főhadnagya volt. A két világháború között a Magyar Párt tagozati elnöke volt, emellett bölöni birtokain gazdálkodott. Földjeit a kommunista berendezkedéskor államosították. Így lehetséges, hogy az EFPTI névkönyvében legifj. Albert Lőrinc neve mellett csupán 0,68 hektár családi birtok van feltüntetve. A teológiai képzést elégséges és jó eredményekkel végezte el.⁶⁰ Lelkészképesítő vizsgája után Iszlóban, Abásfalván, végül szülőfalujában volt lelkész. 1987-ben hunyt el.⁶¹

Benedek Sándor 1932. december 10-én született Homoródújfaluban, földműves családba (vagyonuk 2,75 hektár). Középiskolai tanulmányait a székelyudvarhelyi fémipari középiskolában végezte. Jó eredményekkel tett lelkészképesítő

⁵⁷ ERDŐ János, szerk., *Értesítő 1952/53* (Kolozsvár, 1953), 17–18.

⁵⁸ PÁL János, *Ellenállás, alkalmazkodás, kiszolgálás: Az Unitárius Egyház szerepkörei (1945–1965)* (Csíkszereda: Pro-Print Könyvkiadó, 2017), 349.

⁵⁹ ERDŐ János, szerk., *Értesítő 1952/53* (Kolozsvár, 1953), 1.

⁶⁰ IntNévkönyv, 339.

⁶¹ „Albert Lőrinc nekrológia”, *Keresztény Magvető* 93., 4. sz. (1987): 273.

vizsgát 1957-ben.⁶² Csegezen, Bágyonban, majd később a kolozsvári Irisz-telepi egyházközségben volt lelkész és esperes. 2001-ben vonult nyugalomba.⁶³

Biró József 1931. december 18-án Szentgericén született, lelkészi családba (vagyonuk 9,95 hektár). A székelykeresztúri magyar vegyes líceumban végezte középiskolai tanulmányait. Lelkészképesítő vizsgáját 1957-ben jelessel tette le,⁶⁴ majd Tordátfalván, Csokfalván és Nagykadácsban volt lelkész. 2000-ben vonult nyugdíjba. Elhunyt 2015-ben.⁶⁵

Fazakas Endre 1934. december 23-án született Fiafalván. Édesapja napszámós volt. A sepsiszentgyörgyi fiúlíceumban végzett. Jeles minősítéssel szerzett lelkészképesítő oklevelet 1957-ben.⁶⁶ Gyakorlati évét a lupényi egyházközségben töltötte. Ezt követően 15 évet Petrozsényban, majd nyugdíjazásáig Dicsőszentmártonban volt lelkész. 2023-ban hunyt el.⁶⁷

Fazakas Ferenc 1933. december 3-án született Fiafalván. Édesapja napszámós volt. Kolozsváron érettségizett. Teológiai tanulmányait jeles eredményekkel fejezte be 1957-ben.⁶⁸ Gyakorlati évét Komjátszegen töltötte, majd Tordatúron, és nyugdíjazásáig Tordán volt lelkész. Doktorandusz volt, 1972–74 között részt vett a gyakorlati teológia oktatásában. 2012-ben hunyt el.⁶⁹

Fazakas Károly 1933. július 25-én született Fiafalván, földműves családba (vagyonuk 9,24 hektár). Érettségi vizsgát Sepsiszentgyörgyön tett. Teológiai tanulmányait jó eredményekkel végezte 1958-ban (a névkönyv szerint a harmadévet meg kellett ismételnie).⁷⁰ Gyakorlóévét Küküllőszéplakon töltötte, majd Magyarzsákodon, Ürmösön és Csekefalván volt lelkész. 2012-ben hunyt el.⁷¹ Megjegyzendő, hogy a fentebb említett három fiafalvi, azonos vezetéknevű, pár hónap eltéréssel született hallgató (Fazakas Endre, Fazakas Ferenc és Fazakas Károly) unokatestvérek voltak. A nevük feltűnik Izsák Vilmos egy jelentésében

⁶² IntNévkönyv, 340.

⁶³ „Benedek Sándor nyugdíjazása”, *Keresztény Magvető* 107., 1–2. sz. (2001): 134.

⁶⁴ IntNévkönyv, 341.

⁶⁵ „Biró József nekrológja”, *Keresztény Magvető* 121., 3. sz. (2015): 424.

⁶⁶ IntNévkönyv, 342.

⁶⁷ *Fazakas Endre nekrológja*, hozzáférés: 2024. 04. 20. <https://unitarius.org/in-memoriam-fazakas-endre/>

⁶⁸ IntNévkönyv, 343.

⁶⁹ „Fazakas Ferenc nekrológja”, *Keresztény Magvető* 118., 2. sz. (2012): 201.

⁷⁰ EFPTI, 344.

⁷¹ „Fazakas Károly nekrológja”, *Keresztény Magvető* 118., 2. sz. (2012): 201.

is, miszerint a „három kulákfiú” beíratását Fazakas Endre édesapja, Fazakas Károly személyesen intézte el a dékánnál.⁷²

Lakatos Gyula 1933. április 3-án született Recsenyéden, földműves családba (vagyonuk 12,68 hektár). Középiskolai tanulmányait Székelykeresztúron végezte. 1957-ben jó minősítéssel tett lelkészképesítő vizsgát,⁷³ majd Székelykálban és Homoródkarácsonyfalván volt lelkész. Nyugdíjas éveit szülőfalujában töltötte, melynek történetéről könyvet jelentetett meg. 2017-ben hunyt el.⁷⁴

Nagy József 1932. március 21-én született Székelyudvarhelyen, földműves családba (vagyonuk 2,82 hektár). A középiskolát szülővárosában végezte, majd jó eredményekkel tett lelkészképesítő vizsgát 1957-ben. Ezek után a torockói egyházközségbe nyert kinevezést. 1975-ben disszidált. Egy 1989-es *Unitárius Élet* az adományozók között említi a nevét. Eszerint akkoriban családjával Frankfurtban élt.⁷⁵

Pap Ferenc 1932. január 1-jén született Kobátfalván, földműves családba. Székelykeresztúron végezte középiskolai tanulmányait. Mielőtt felvételt nyert volna az EFPTI-be Oklándon tanítóként működött. 1953 júniusában kilépett.⁷⁶

Pál Ferenc 1932. szeptember 12-én született Magyarzsákodon, lelkészi családba (vagyonuk 2,25 hektár). A középiskolát Székelykeresztúron végezte, az EFPTI-be való felvételi előtt egy évet Székelyvéckén tanítóként dolgozott. 1953 júniusában kilépett.⁷⁷

Végh Mihály 1934. május 22-én Homoródújfaluban született, lelkészi családba (vagyonuk 2,11 hektár). Székelyudvarhelyen tett érettségi vizsgát. Teológiai tanulmányait jeles eredménnyel fejezte be 1958-ban.⁷⁸ Betegség miatt a második évfolyamot megismételte. Az 1953/54-es értesítő erről így tudósít: „A tanulmányi év végén volt egy súlyosabb természetű szívbetegség. Végh Mihály II. é. h., szívelégtelenség miatt egészségileg egészen letörött.”⁷⁹ Sikeresen befejez-

⁷² OLÁH Sándor, „Egy »demokratikus magatartású pap« az ügynökhálózatban”, *Székelyföld* 17., 6. sz. (2013): 92.

⁷³ EFPTI, 345.

⁷⁴ „Lakatos Gyula nekrológja”, *Keresztény Magvető* 123., 4. sz. (2017): 570.

⁷⁵ „Hírek”, *Unitárius Élet* 43., 6. sz. (1989): 16.

⁷⁶ EPTI, 347.

⁷⁷ Uo., 348.

⁷⁸ Uo., 349.

⁷⁹ LÖRINCZI Mihály, szerk., *Az Egyetemi Fokú Protestáns Teológiai Intézet Unitárius Karának Értesítője az 1953/54 tanulmányi évről* (Kolozsvár, 1954) (a továbbiakban *Értesítő 1953/54*), 23.

te tanulmányait. Csegezen, majd Alsórákoson volt lelkész. 1972-től a magyarországi Kocsordon teljesített szolgálatot. 1982-ben, 48 évesen hunyt el.⁸⁰

Fodor Dénes 1933. február 18-án született Székelykeresztúron, földműves családba (vagyonuk 1,91 hektár). Iskoláit szülővárosában végezte. Jó eredményekkel tett lelkészképesítő vizsgát 1957-ben. Gyagyban, Recsenyédén, majd 1969-től Korondon volt lelkész. 1984-ben elhagyta Romániát, és Németországba, majd az Egyesült Államokba ment. Nyugdíjasként tért vissza, és Korondon telepedett le. 2013-ban hunyt el.⁸¹

Összesítésként a tizenkét hallgató közül tízen végeztek 1957-ben vagy 1958-ban, és lettek lelkészek. Érdekes adat, hogy ebben az évben csaknem mindegyik hallgató földműves családból származott, túlnyomó többségük a Homoród mentéről és Székelykeresztúrról vagy környékéről.

Az 1953/54-es tanévben a dékáni teendőket Erdő János helyett, aki ekkor ismét a rektori tisztséget töltötte be, Lőrinczi Mihály prodékán végezte. A kar jegyzője szintén Lőrinczi Mihály volt. Mivel 1953-ban szabadult, a segédjegyzői tisztségbe visszahelyezték Ürmösi Károlyt.⁸² A magiszteri képzés első évére felvételt nyert Nagy Ferenc segesvári lelkész.

Az eddigi évekhez hasonlóan a hallgatók számának tekintetében nem állt be nagy változás: 24 hallgató iratkozott be. Az első évfolyamra öten jelentkeztek: Benedek Ágoston, Kovács Ferenc, Pál Árpád, Szabó Árpád és Munkácsi Sándor. Ketten közülük, Pál Árpád és Munkácsi Sándor már az első félév végén kimaradtak, így második félévben az első évfolyamra az EKT engedélyével Lőrincz Lajos került felvételre.⁸³

Benedek Ágoston 1934. október 28-án született Gyepesben, földműves családba (vagyonuk 17 hektár). A székelyudvarhelyi pénzügyi középiskolában érettségizett, majd szülőfalujában egy évet földműveléssel foglalkozott. 1958-ban jó eredményekkel tett lelkészképesítő vizsgát. Az EFPTI névkönyvében piros tintával van a megjegyzések közé beírva: „6 évre elítélve.”⁸⁴ 1959 januárjában tartóztatták le. 1963-ban szabadult. Lelkészi szolgálatot végzett a besztercei, gyepesi, homoródjánosfalvi, nagyenyedi és kolozsvár-monostori egyházközségekben 1993-as nyugdíjazásáig. 2003-ban hunyt el.⁸⁵

⁸⁰ „Végh Mihály nekrológja”, *Keresztény Magvető* 88., 3. sz. (1982): 179.

⁸¹ „Fodor Dénes nekrológja”, *Keresztény Magvető* 119., 3. sz. (2013): 370.

⁸² LŐRINCZI Mihály, szerk., *Értésítő 1953/54* (Kolozsvár, 1954), 14.

⁸³ Uo., 3.

⁸⁴ *IntNévkönyv*, 388.

⁸⁵ „Benedek Ágoston nekrológja”, *Keresztény Magvető* 109., 1–2. sz. (2003): 128.

Kovács Ferenc 1929. szeptember 13-án született Nyárádgálfalván, földműves családba (vagyonuk 1,7 hektár). Megjegyezzük, hogy a két névkönyv az édesapa nevére nézve eltérő adatokat közöl: az unitárius névkönyv Kovács Károlyt,⁸⁶ míg az EFPTI (amelybe ebben az évben a hallgatók saját kezükkel vezették be adataikat) Csiki Dénest tünteti fel az édesanya, Csiki Rebeka mellett. Iskoláit a marosvásárhelyi faipari középiskolában végezte 1950-ben. A teológiára való felvételiig Marosvásárhelyen asztalosként dolgozott. Az első évet befejezte, és a másodévre is beiratkozott, de 1954-ben végül kilépett.⁸⁷

Pál Árpád 1934. március 18-án született Küküllődombón a helyi unitárius lelkész, Pál Tamás gyermekeként. Dicsőszentmártonban érettségizett. Már 1953 novemberében kilépett.⁸⁸

Szabó Árpád 1935. április 15-én született Homoródszentpéteren, földműves családba (vagyonuk 3,85 hektár). A székelykeresztúri magyar vegyes líceumban érettségizett. A felvételi előtt „földműves Városfalván” (a névkönyvbe kézírásával felvett jegyzet). Az alapvizsgát és a szakvizsgát 10-es eredménnyel, 1958-ban a lelkészképesítő vizsgát 9,66-os osztályzattal teljesítette.⁸⁹ Pályafutását püspöki titkárként kezdte, majd 1965 és 1976 között kolozsvári lelkész volt. 1974-től lett a Protestáns Teológiai Intézet tanára. 1996 és 2008 között a Magyar Unitárius Egyház 30. püspökeként szolgált. 2010-ben hunyt el.⁹⁰

Munkácsi Sándor 1933. február 8-án született a Bihar megyei Érkeserűn, református földműves családba (vagyonuk 3,13 hektár). A középiskolát a nagyváradi Mezőgazdasági Gépészeti Műszaki Szakközépiskolában végezte. A teológiára való beiratkozása előtt Nagyváradon géptechnikusként dolgozott. 1954 januárjában, a karácsonyi szünet után bejelentette eltávozását.⁹¹

Lőrincz Lajos 1931. november 22-én született Korondon, földműves családba. Középiskolai tanulmányait a marosvásárhelyi zenei középiskolában végezte. Az EKT engedélyével 1954 februárjában iratkozott be. Bár haladékot kapott az elsőéves vizsgáinak letételére, azokat nem tudta teljesíteni, így 1954 októberében kimaradt.⁹²

⁸⁶ UnitNévkönyv, 275.

⁸⁷ IntNévkönyv, 389.

⁸⁸ UnitNévkönyv, 276.

⁸⁹ IntNévkönyv, 386.

⁹⁰ „Dr. Szabó Árpád nekrológia”, *Keresztény Magvető* 116., 3. sz. (2010): 251–252.

⁹¹ IntNévkönyv, 390.

⁹² UnitNévkönyv, 279.

Az 1953-ban felvételizett hat hallgató közül tehát ketten végezték el a teológiai képzést. Megjegyezzük, hogy a korábbi évekhez hasonlóan, ebben az évben is a földműves családok gyermekei voltak túlnyomó többségben.

Ami fontos változásként értékelhető az 1954/55-ös tanévtől az az, hogy ettől kezdődően a Vallásügyi Minisztérium határozata alapján az első évre kizárólag líceumi vagy pedagógiai végzettséggel rendelkezőket vehettek fel. Akiket a korábbiakban műszaki középiskolai bizonyítvány alapján felvettek, azok exmatrikulálандók voltak. A tanári testület ezt végre is hajtotta: a fentebb említett Lőrincz Lajost és Ugró Antalt exmatrikulálták.⁹³ Elképzelhető, hogy ez az intézkedés is az ekkor igen népes hallgatói létszám csökkentésére irányult.

Ádám Dénes 1923-ban született Kolozsvárt. 1943 és 1945 között elvégezte az első és második évfolyamot, majd kilépett és Kissolyosban tanítóként működött. Édesapja, Ádám Ádám a kolozsvári Unitárius Főgimnázium altisztje volt. Tanulmányait ebben a tanévben a harmadévvél kezdődően folytatta, és elégséges minősítéssel 1958-ban szerzett lelkészképesítő oklevelet. Bordoson, Böződkőrispatakon, majd Homoródkeményfalván szolgált. 1994-ben hunyt el.⁹⁴

Összesen 23-an iratkoztak be, közülük első évre heten: Elekes Ferenc, Kecskés Lajos, Léta Áron, Lőrinczi Károly, Sándor Balázs, Tamuczsa Ottó és Ugró Antal. Közülük évközben Tamuczsa Ottó, Ugró Antal és Elekes Ferenc kimaradtak. A magiszteri iskolából kimaradt Nagy Ferenc segesvári lelkész.⁹⁵

Elekes Ferenc 1935. március 4-én született Siménfalván, földműves családba. Középiskolai tanulmányait Székelykeresztúron végezte. 1954 decemberében bejelentette kimaradását.

Kecskés Lajos 1928. december 1-én Ravában született, földműves családba (vagyonuk 14,27 hektár). Középiskolai tanulmányait a székelykeresztúri Unitárius Főgimnáziumban végezte 1948-ban. A felvételiig Vajdahunyadon tisztviselőként dolgozott. 1958-ban jeles eredménnyel szerzett lelkészképesítő oklevelet,⁹⁶ majd Nyárádszeredában, Jobbágyfalván és Szabédon volt lelkész. Nyugdíjas éveit Marosvásárhelyen töltötte. 2023-ban hunyt el.⁹⁷

⁹³ ERDŐ János, szerk., *Az Egyetemi Fokú Protestáns Teológiai Intézet Unitárius Karának Értesítője az 1954–1955. tanulmányi évről* (a továbbiakban *Értesítő1954/55*) (Kolozsvár, 1955).

⁹⁴ „Ádám Dénes nekrológja”, *Keresztény Magvető* 100., 3. sz. (1994): 185.

⁹⁵ ERDŐ János, szerk., *Értesítő1954/55* (Kolozsvár, 1955), 3.

⁹⁶ *IntNévkönyv*, 444.

⁹⁷ *Kecskés Lajos nekrológja*, hozzáférés: 2024. 04. 20. <https://unitarius.org/in-memoriám-kecskes-lajos/>

Léta Áron, miután a korábbiakban (lásd fentebb) katonaszolgálat miatt kimaradt, újra felvételizett, és sikeresen tett szakvizsgát 1958-ban. Alsófelső-szentmihályon kezdte gyakorló segédlelkései évét, de 1959 elején az állami szer-ve-vek őrizetbe vették, így exmatrikulálásra került. Az EMISZ-perben feljelentési kötelezettség elmulasztása miatt tíz évre ítélték. Marosvásárhelyen és Szamosúj-váron volt börtönben, Salcián, Giurgeni-ben és Ostrovban pedig munkatábor-ban.⁹⁸ 1964-ben szabadult, majd sikeresen tett lelkészképesítő vizsgát. Ezek után Iszlón, Firtosmartonosban, Homoródjánosfalván, Lupény-Vulkánban, és Pipe-Szásznádason volt lelkész 1995-ös nyugdíjazásáig. 2009-ben hunyt el.⁹⁹

Lőrinczi Károly 1935. október 14-én Fiafalván született, földműves családba (vagyonuk 3,17 hektár). Székelykeresztúron érettségizett. Miután jó eredmé-nyekkel 1959-ben lelkészképesítő oklevelet szerzett,¹⁰⁰ katonai munkaszolgálatra hívták be. Leszerelése után 1972-ig a kadácsi egyházközségben, majd 2005-ös nyugdíjazásáig Aranyosrákoson volt lelkész. Évekig az egyház Valláserkölcsi Ne-velési Bizottságának elnöke és a Kolozs-Tordai Egyházkör közügyigazgatója. 2008 és 2009 között az *Unitárius Közlöny* hasábjain¹⁰¹ életrajzi jellegű cikkeket jelentetett meg.¹⁰²

Sándor Balázs 1936. december 4-én született Homoródalmáson, földműves családba (vagyonuk 8,47 hektár). A középiskolát Székelykeresztúron végezte.¹⁰³ Negyedéves korában, 1958 augusztusában az EMISZ-perben 25 év kényszer-munkára ítélték. 1964-ben szabadult.¹⁰⁴ Teológiai tanulmányait nem folytatta. Asztalosként, erdőkitermelőként, technikusként és szülőfalujában polgármes-terként is dolgozott. 2023-ban hunyt el.¹⁰⁵

Tamuczsa Ottó 1934. szeptember 6-án született Székelykeresztúron. Édesap-ja cipész volt. A középiskolát szülővárosának pedagógiai líceumában végezte. Évközben kimaradt.¹⁰⁶

⁹⁸ Kovács Sándor, *Lapozgató. Az unitáriusok rövid története* (Budapest–Kolozsvár: Magyar Unitárius Egyház Magyarországi Egyházkerülete – Kolozsvári Protestáns Teológiai Intézet), 236.

⁹⁹ „Léta Áron nekrológja”, *Keresztény Magvető* 115., 4. sz. (2009): 671–672.

¹⁰⁰ IntNévkönyv, 446.

¹⁰¹ LŐRINCZI Károly, „Betlehemről a Golgotáig”, *Unitárius Közlöny* 18. (78.), 4. sz. (2008): 7.

¹⁰² „Lőrinczi Károly nyugdíjazása”, *Keresztény Magvető* 111., 4. sz. (2005): 400.

¹⁰³ IntNévkönyv, 447.

¹⁰⁴ Kovács Sándor, *Unitárius Egyháztörténet* (Kolozsvár: Protestáns Teológiai Intézet, 2009), 236.

¹⁰⁵ „Sándor Balázs nekrológja”, *Unitárius Közlöny* 33. (93.), 6. sz. (2023): 12.

¹⁰⁶ UnitNévkönyv, 284.

Ugró Antal 1935. január 17-én született Biharban, katolikus(!) földműves családba (vagyonuk 5,41 hektár). Mivel gépipari középiskolában végzett, év elején exmatrikuláltak.¹⁰⁷

A hét jelentkezőből négyen lettek később lelkészek. Az előző évekhez hasonlóan, csaknem mindannyian földműves családból és Székelykeresztúr környékéről származtak.

Az 1955/56-os tanévtől az eddig nagyjából 25 fő körül stagnáló összlétszám emelkedni kezdett. Heten jelentkeztek az első évfolyamra: András György, Brók Ákos, Késmárky Csaba Miklós, Kiss Károly, Török Elek, Török Ferenc és Ugró Antal. Az összlétszám 27 fő volt.¹⁰⁸ A kar felügyelőgondnoki tisztségébe megválasztották Kelemen Lajos nyugalmazott levéltári főigazgatót.¹⁰⁹

András György 1938. november 13-án született Segesváron. Édesapja esztorgályosként dolgozott. Marosvásárhelyen érettségizett. 1959-ben tett szakvizsgát,¹¹⁰ és a magyarszováti egyházközségbe kapott kinevezést, de „katonai szolgálat” néven kényszermunkára hívták be, ahonnan 1961-ben szerelt le.¹¹¹ Még ebben az évben letette a lelkészképesítő vizsgát. Ezek után Oklándon volt lelkész, majd az unitárius egyház gazdasági, később közigazgatási tanácsosaként működött. 2001-ben vonult nyugalmába.¹¹²

Zoltáni Brók Ákos 1936. december 24-én Székelyderzsben született, földműves családba (vagyonuk 13,33 hektár). A székelykeresztúri vegyes líceumban érettségizett. 1959-ben szakvizsgát, majd katonai munkaszolgálat után 1961-ben lelkészképesítő vizsgát tett,¹¹³ és kihelyezést nyert Homoródújfaluba, de 1962-ben lemondott lelkészi állásáról.^{114 115}

¹⁰⁷ Uo., 285.

¹⁰⁸ ERDŐ János, szerk., *Az Egyetemi Fokú Protestáns Teológiai Intézet Unitárius Karának Értesítője az 1955–1956. tanulmányi évről* (a továbbiakban *Értesítő1955/56*) (Kolozsvár, 1956), 3.

¹⁰⁹ Uo., 21.

¹¹⁰ *IntNévkönyv*, 570.

¹¹¹ ANDRÁSI György, „Katonai szolgálat II.”, *Unitárius Közlöny* 31. (91.), 7. sz. (2021): 11–13.

¹¹² REZI Elek, „A Ferencz József-féle konfirmációi káté fordításai”, *Keresztény Magvető* 122., 1. sz. (2016): 10., 27. lábjegyzet.

¹¹³ *IntNévkönyv*, 571.

¹¹⁴ *LelkBizJk*, 559.

¹¹⁵ SEBE Ferenc, szerk., *Kimutatás az 1950–1965 között teol. int.-i unitárius hallgatókról* (Kolozsvár, 1965).

Késmárky Csaba Miklós 1937. március 17-én Baróton született, lelkészi családba. Középszkolai tanulmányait a baróti vegyes líceumban végezte.¹¹⁶ A tanév első félévi kollokviumában hat tantárgyból szerzett elégtelen érdemjegyet, ezért a tanári testület évfolyamisméltásra utasította.¹¹⁷ A következő tanévre nem iratkozott be.

Kiss Károly 1935. január 27-én született Nagyváradon. Szülei gyári munkások voltak. Szülővárosában esti tagozaton érettségizett. 1959-ben évfolyamsőként tett szakvizsgát, de lelkészképesítő vizsgára nem jelentkezett, és nem lépett egyházi szolgálatba.¹¹⁸ Egy évig katonai munkaszolgálatot végzett, majd tíz évig szülővárosában könyvelőként dolgozott. 1971-től visszatért a lelkészi pályára, a baróti egyházközség lelkésze lett. 1982-től 2006-os nyugdíjazásáig Medgyesen végzett szolgálatot. 2012-ben hunyt el.¹¹⁹

Török Elek 1937. november 28-án Székelyszentmiklóson született, lelkészi családba. Székelykeresztúron érettségizett 1954-ben, majd egy évet gyári munkásként dolgozott. Teológiai szakvizsgát 1959-ben, lelkészképesítő vizsgát 1961-ben tett.¹²⁰ A kettő között katonai munkaszolgálatot teljesített. Kezdetben a vadadi egyházközség lelkésze volt, majd 44 éven át Nyárádgálfalván szolgált, ahol a Marosi Egyházkör esperesének is megválasztották. 2020-ban hunyt el.¹²¹

Török Ferenc 1937. július 15-én született Siménfalván, földműves családba (vagyonuk 2,69 hektár). A középszkolát Székelykeresztúron végezte.¹²² Katonai munkaszolgálat után, 1961-ben tett lelkészképesítő vizsgát, majd a székelyszentmihályi-bencédi egyházközség lelkésze lett 1980-ig, amikor kilépett egyházi állásából. 2009-ben hunyt el.¹²³

Ugró Antal, miután előző évben exmatrikuláltak (lásd fentebb), Nagyváradon esti tagozaton leérettségizett. 1957-ben alapvizsgát, 1959-ben teológiai szakvizsgát tett, de lelkészképesítő vizsgára nem jelentkezett. Nem lépett egyházi szolgálatba.

Ebben az évben a felvételizők többsége gyári munkás szülők gyermeke volt. Érdekes módon a hét jelentkező közül hatan tettek teológiai szakvizsgát, de lel-

¹¹⁶ UnitNévkönyv, 289.

¹¹⁷ ERDŐ János, szerk., *Értesítő* 1955/56 (Kolozsvár, 1956), 24.

¹¹⁸ IntNévkönyv, 572.

¹¹⁹ „Kiss Károly nekrológia”, *Keresztény Magvető* 118., 1. sz. (2012): 118.

¹²⁰ IntNévkönyv, 573.

¹²¹ *Török Elek nekrológja*, hozzáférés: 2024. 04. 20. <https://unitarius.org/in-memoriamentorok-elek/>

¹²² IntNévkönyv, 574.

¹²³ „Török Ferenc nekrológia”, *Keresztény Magvető* 115., 2. sz. (2009): 348.

képzésképesítő vizsgát már csak öten. Ebből az ötből pedig négyen lettek lelkészek, és csak hárman vonultak onnan nyugalomba.

Az 1956/57-es tanévben a kar dékáni tisztségében Erdő Jánost Lőrinczi Mihály dékánhelyettes váltotta. Az EFPTI rektora Kovács Lajos lett. A kar felügyelőgondnoka, Mikó Lőrinc elhunytja miatt a pozíció betöltetlen maradt. Gellérd Imrét „summa cum laude” magiszterre avatták, és beiratkozott a doktori képzésre. Seres T. László püspöki titkárt felvették a magiszteri képzésre, de év közben kimaradt. A kar összlétszáma ebben az évben tetőzött 30 fővel, melyből elsőévesek voltak hatan: Balázi Dénes, Jakab Dénes, Kuti Endre, Pataki András, Simény József és Szakács Miklós.¹²⁴

Balázi Dénes 1936. december 12-én született Recsenyében, földműves családba. A középiskolát a székelykeresztúri pedagógiai líceumban végezte 1955-ig. A karra való felvételiig két évet tanítóként dolgozott. Alapvizsgát 1958-ban, teológiai szakvizsgát 1960-ban tett. Gyakorlóévét a székelyszentmihályi egyházközségben töltötte. 1961-ben lelkészképesítő vizsgát tett, de 1962-ben kilépett.¹²⁵ Később Székelyszentléleken volt magyar nyelv- és irodalom tanár. A faluban néprajzi múzeumot hozott létre.

Jakab Dénes 1939. április 4-én született Segesváron, siménfalvi földműves családba (vagyonuk 4,84 hektár). Székelykeresztúron érettségizett. Teológiai vizsgáit jeles eredménnyel tette le.¹²⁶ Gyakorlóévét Homoródújfaluban töltötte, és annak leteltével is ott maradt. 1973-tól 2007-es nyugdíjazásáig szentábrahámi lelkész volt. 2010-ben hunyt el.¹²⁷

Kuti Endre 1937. január 1-jén született Marosvásárhelyen, kereskedői családba (az EFPTI-névkönyv szerint édesapja fuvaros volt). Szülővárosában érettségizett. Az első év első félévi kollokviumát még letette, de a másodikat betegség miatt már nem tudta. 1957 nyarán sem épült fel. Kilépett.¹²⁸

Pataki András 1938. augusztus 18-án Várfalván született, lelkészi családba. Édesapja életét a faluba 1944-ben betörő szovjet katonák oltották ki. Érettségi vizsgát Marosvásárhelyen tett. Jeles eredménnyel végzett a teológián 1961-ben. Már gyakorlati évét Magyarországon töltötte, és a lelkészképesítő vizsga után is ott maradt. 32 éven át szolgált a egyházközséget 1992-ben bekövetkezett haláláig.¹²⁹

¹²⁴ Lőrinczi Mihály, szerk., *Az Egyetemi Fokú Protestáns Teológiai Intézet Unitárius Karának Értesítője az 1956/1957. tanulmányi évről* (Kolozsvár, 1957), 3.

¹²⁵ IntNévkönyv, 639.

¹²⁶ IntNévkönyv, 640.

¹²⁷ „Jakab Dénes nekrológja”, *Unitárius Közlöny* 20. (80.), 7. sz. (2010): 10.

¹²⁸ IntNévkönyv, 641.

¹²⁹ „Pataki András nekrológja”, *Keresztény Magvető* 98., 3. sz. (1992): 213.

Simény József 1938. október 24-én született Korondon, földműves családba (vagyonuk 3,33 hektár). Középiskolai tanulmányait a székelyudvarhelyi magyar vegyes líceumban végezte. 1958-ban tett alapvizsgát, 1960-ban teológiai szakvizsgát, majd 1961-ben lelkészképesítő vizsgát.¹³⁰ Gyakornoki évét a kőrispataki egyházközségnél töltötte. Ezek után teljes állású lelkész volt Gyepesben 1979-ig. A falubeliek panasa alapján az EKT felfüggesztette, ő pedig azonnal lemondott.¹³¹

Szakács Gergely Miklós 1937-ben született Kolozsváron. Édesapja ács volt. Iskoláit szülővárosában végezte. 1958-ban jó eredménnyel tett alapvizsgát, de még abban az évben kilépett.¹³²

A karra felvételiző hat hallgató közül összesen négyen végezték el teológiai tanulmányaikat. Kettő közülük később lemondtak állásukról.

Az 1957/58-as tanévtől kezdve a kar nem jelentetett meg értesítőt, így a személyi változásokat az EFPTI év végi jelentéseiből lehet követni, de ekkor éppen nem történt különösebb változás. A hallgatók összlétszáma alig csökkent: 29-en iratkoztak be az Unitárius Karra, ebből elsőévesek voltak nyolcan: Biró Lajos, Derzsi Domokos, Kelemen Csongor, Kibédi Pál, Nagy János, Nyitrai Levente, Szilágyi Domokos és Tompa Ferenc.

Biró Lajos 1939. február 11-én született Siménfalván, földműves családba (vagyonuk 3,21 hektár). A székelykeresztúri vegyes líceumban tett érettségi vizsgát.¹³³ Teológiai tanulmányai elvégzése után Nagymedeséren volt lelkész. 1991-ben kapott szülőfalujába, Siménfalvára kihelyezést. 65 évesen, 2003-ban hunyt el.¹³⁴

Derzsi Domokos 1940. augusztus 28-án született Fiafalván, földműves családba (vagyonuk 5 hektár). Középiskolai tanulmányait a székelykeresztúri vegyes líceumban végezte. A tanév második felében, 1958 márciusában kimaradt.¹³⁵

Kelemen Csongor 1940. április 21-én született Oklándon, lelkészi családba. A székelyudvarhelyi Vegyes Líceumban érettségizett.¹³⁶ Édesapját, Kelemen Im-

¹³⁰ IntNévkönyv, 643.

¹³¹ Kovács Lajos: „Isten és ember szolgálatában. Püspöki jelentés az unitárius egyház 1979. február 1.–1980. március 15. közötti szolgálatáról”, *Keresztény Magvető* 86., 1–2. sz. (1980): 11.

¹³² IntNévkönyv, 641.

¹³³ Uo., 704.

¹³⁴ „Biró Lajos nekrológja”, *Keresztény Magvető* 109., 1–2. sz. (2003): 128.

¹³⁵ IntNévkönyv, 705.

¹³⁶ Uo., 706.

rét 1958 szeptemberében tartóztatták le. Nem sokkal utána, 1959 januárjában az első évet végzett Kelemen Csongort is őrizetbe vették, és az EMISZ-perben 15 év kényszermunkára ítélték. Az EFPTI exmatrikulálta. Marosvásárhelyen és Szamosújváron raboskodott, majd a salciai munkatáborban volt. 1964-ben szabadult, de teológiai tanulmányait nem folytathatta.¹³⁷

Kibédi Pál 1938. október 9-én született Nagymedeséren, földműves családba (vagyonuk 2,77 hektár). Középiskolai tanulmányait Székelykeresztúron végezte, majd két évet szülőfalujában tanítóként dolgozott. Lelkészképesítő vizsgát 1962-ben tett.¹³⁸ Verespatakon töltött gyakorlóéve után rendes lelkészként is ott maradt 1967-ig. Ezek után Abásfalván, majd Gagyban volt lelkész. 2000-ben nyugalomba vonult. 2021-ben hunyt el.¹³⁹

Nagy János 1937. október 8-án született Segesváron. Édesapja kovács volt. Marosvásárhelyen érettségizett. 1958 májusában kimaradt.¹⁴⁰

Nyitrai Levente 1940. március 1-én született Lupényban, lelkészi családba. A székelykeresztúri vegyes líceumban érettségizett. 1958 augusztusában tartóztatták le, és az EMISZ-perben hat év kényszermunkára ítélték. 1964-ben szabadult.¹⁴¹ Egy ideig kőműves segéd munkásként dolgozott, majd engedélyezték teológiai tanulmányainak folytatását. 1972-től Komjátszegen, majd Székelyszentmihály-Bencéd parókiáján volt lelkész. 1989-től 2012-es nyugdíjazásáig a magyarországi Kocsordon végzett szolgálatot.¹⁴²

Szilágyi Domokos 1940. augusztus 22-én született Csegezben, földműves családba (vagyonuk 5 hektár). Középiskolai tanulmányait Kolozsváron végezte. 1958 januárjában betegség miatt kimaradt.¹⁴³

Tompa Ferenc 1936. augusztus 9-én született Tordán. Édesanyja egyedül nevelte. Szülővárosában érettségizett, majd két évet gyári munkásként dolgozott. Teológiai tanulmányait sikeresen befejezte,¹⁴⁴ de 1962-ben lemondott állásáról.¹⁴⁵

¹³⁷ Kovács Sándor, *Lapozgató...*, 236.

¹³⁸ IntNévkönyv, 707.

¹³⁹ *Kibédi Pál nekrológja*, hozzáférés: 2024. 04. 23. <https://unitarius.org/in-memori-am-kibedi-pal/>

¹⁴⁰ IntNévkönyv, 708.

¹⁴¹ Uo., 709.

¹⁴² Kovács Sándor, *Lapozgató...*, 236.

¹⁴³ IntNévkönyv, 710.

¹⁴⁴ Uo., 711

¹⁴⁵ SEBE Ferenc, szerk., *Kimutatás az 1950–1965 között teol. int.-i unitárius hallgatókról* (Kolozsvár, 1965).

Az 1957-ben jelentkezett nyolc elsőéves közül mindössze hárman lettek lelkészek.

Az 1951–1957 közötti időszakra visszatekintve, a fentiek alapján láthattuk, hogy a vezetőség korábban említett félelme alaptalannak bizonyult, hiszen a karon stabilizálódott az összlétszám.

A kezdeti nehézségek leküzdésében valószínűleg szerepe lehetett Sztálin 1953-as halálának, a romániai desztalinizáció legkorábbi korszakának,¹⁴⁶ hiszen ekkor észrevehetően megugrott mind az összlétszám, mind az első évre felvételizők száma. Árnyalja a képet azonban az, hogy a beiratkozott hallgatók csaknem fele nem fejezte be tanulmányait, vagy később lemondott lelkészi állásáról.

A hallgatók családi hátterét vizsgálva kitűnhet, hogy túlnyomó többségben földműves családok gyermekei voltak. Ugyanakkor, teológiai intézetről lévén szó, évről évre lelkészgyermek is feltűnnek.

Ha a földműves családból származó hallgatók családi vagyonát (ahol az EPTI névkönyve közli) vizsgáljuk, kitűnik, hogy többségük öt hektár alatti földterülettel rendelkezett, és csak nagyon keveseknek volt tíz hektárnál nagyobb birtokuk. Elképzelhetőnek tartjuk, hogy a sokgyermekes, a kötelező beszolgáltatások miatt is anyagilag súlyos bizonytalanságba került családok a biztos jövedelmet jelentő papi pálya felé irányították gyermekeiket.

Az 1958/59-es tanév

Az 1958/59-es tanév azért jelentős az Unitárius Kar történelmében, mert ebben az évben tartóztattak le több teológiai tanárt, valamint hallgatót is. Mivel az eddigi években a karon történt személyi változásokról beszámoltam, röviden kontextusba helyezve itt is megteszem.

Az 1956-os magyarországi forradalmat követően novemberben a Vallásügyi Minisztérium állásfoglalásra, nyilatkozattételre kötelezte az EFPTI tanárait és a fenntartó egyházak vezetőit. A gyűlés másfél napnyi tanácskozás után egy semleges nyilatkozatot bocsátott ki, amelyben a vezetőség ugyan hűségét fejezte ki a rendszer felé, és sajnálatának adott hangot a Magyarországon történt békétlenséggel kapcsolatban, de gondosan került mind a forradalom, mind az ellenforradalom kifejezéseket. A semleges nyilatkozat azonban az elkövetkező napok sajtótermékeiben már súlyos csúsztatásokkal jelent meg, mint például: „A nyilatkozatban a jelenlevők kifejezték békeakarataikat és elítélték a világbékét veszé-

¹⁴⁶ Lásd erről bővebben: ȚURCANU, Mihai, „«Dezghetu hrușciovist»: coordonatele «destalinizării»”, *Revista de Istorie a Moldovei* 3–4. (2021): 166–174.

lyezettető egyiptomi agressziót és a magyarországi ellenforradalmi kísérleteket.¹⁴⁷ Az újságcikkek megjelenése után Lőrinczi Mihály újabb gyűlést hívott össze, de ezúttal csak az Unitárius Kar tanárainak. Ennek a gyűlésnek a jegyzőkönyvébe az a határozat került be, hogy a kar tanárai az EFPTI által kiadott nyilatkozatot időszerűtlennek tartják, és sérelmezik, hogy a gyűlés szükségtelen volt, és nem is szabályosan volt összehívva. Pál János kutató szerint¹⁴⁸ ez a határozat egy utólag kozmetikázott verziója volt az eredetinek, amely súlyosabb állításokat is kellett hogy tartalmazzon, nemcsak Lőrinczi Mihály jegyző-prodékán, hanem a kar többi tanára, különösen Simén Dániel részéről is. Bár Lőrinczi a hivatalos jegyzőkönyvbe a kozmetikázott határozatot vezette be, Kovács Sándor szerint¹⁴⁹ az eredeti került Izsák Vilmos révén a Szekuritáté birtokába.

Lőrinczi Mihály 1959. január 22-ig volt az EFPTI-ben az unitárius egyháztörténet és egyházjog előadójának, mivel letartóztatták, és államellenes szervezkedés, valamint tiltott iratok terjesztésének vádjával hét év börtönre ítélték. Szamosújváron raboskodott, majd a salciai, giurgeni-i és ostrovi munkatáborokban volt. 1963-ban szabadult.¹⁵⁰ A tanári állásába nem térhetett vissza, ezért 1980-as nyugdíjazásáig lelkész volt Szinden. 1991-ben hunyt el.¹⁵¹

Simén Dániel az unitárius gyakorlati teológia tanára volt 1959. május 22-ig. Hét évre ítélték el. Szamosújváron raboskodott, kényszermunkatáborban ismeretlen helyen volt. 1964-ben szabadult.¹⁵² Helyébe dr. Lőrinczi Géza lépett. 1969-ben elhunyt.

Erdő Jánost, az unitárius rendszeres teológia tanárát 1959 szeptemberében tartóztatták le. Simén letartóztatása után Erdő sejtette, hogy rá is sor kerül, hiszen a diákoknak katekétikaórán lediktált Reményik Sándor- és Mécs László-verseket tartalmazó füzeteket bekérte, a rendszer által megkérdőjelezett részeket megsemmisítette. András György és Szakács Miklós hallgatók füzetét eltűnt. 1960-ban Erdőt négy évre ítélték el. Szamosújváron raboskodott, majd az ostrovi, giurgeni-i és peripravai munkatáborokban volt.¹⁵³ A tanszéken őt Rostás Dénes váltotta. Hazatérése után újra elfoglalta teológiai katedráját az unitárius egyház-

¹⁴⁷ „Protestáns egyházfők gyűlése”, *Igazság* 18., 273. sz. (1956): 1.

¹⁴⁸ PÁL János, *Ellenállás, alkalmazkodás, kiszolgálás: Az Unitárius Egyház szerepkörei (1945–1965)* (Csíkszereda: Pro-Print Könyvkiadó, 2017), 365–366.

¹⁴⁹ Kovács Sándor, *Lapozgató...*, 233.

¹⁵⁰ Kovács Sándor, *Lapozgató...*, 235.

¹⁵¹ „Dr. Lőrinczi Mihály nekrológja”, *Keresztény Magvető* 97., 1. sz. (1991): 64–65.

¹⁵² Kovács Sándor, *Lapozgató...*, 235.

¹⁵³ Uo., 235.

történelem tanszéken. 1995-ben az Unitárius Egyház püspöke lett. Elhunyt 1996-ban.

Ebben a tanévben a kar összlétszáma csökkenést mutatott: összesen 24-en iratkoztak be.¹⁵⁴ Ebből elsőévesek voltak hatan: Csongvay Attila, Darkó Béla, Szabó Aladár, Zsigmond Levente, Nagy János (újra), Szilágyi Domokos (újra).

Csongvay Attila 1940. november 29-én született Nyárádszentlászlón, lelkészi családba. A marosvásárhelyi Bolyai Farkas-líceumban érettségizett. 1964-ben tett lelkészképesítő vizsgát,¹⁵⁵ majd a gagyi és szentgericei egyházközségekben szolgált 1993-ban bekövetkezett haláláig.¹⁵⁶

Darkó Béla 1939. szeptember 5-én született Debrecenben, lelkészi családba. Sepsiszentgyörgyön érettségizett, majd egy tanévet a marosvásárhelyi művészeti egyetem hallgatója volt. Ebben az időben édesapja, id. Darkó Béla Marosvásárhelyen volt lelkész. Az EFPTI-ből 1961 májusában kimaradt.¹⁵⁷

Szabó Aladár 1938. május 1-jén született Brassóban. Édesapja műszaki rajzolóként dolgozott. Szülővárosában érettségizett. 1959 júliusában kilépett.¹⁵⁸

Zsigmond Levente 1939. augusztus 2-án született Székelykeresztúron, lelkészi családba. Kolozsváron érettségizett. 1959 áprilisában kilépett.¹⁵⁹

Nagy János az év folyamán kimaradt.

Szilágyi Domokos újra felvételizett, és 1962-ben befejezte tanulmányait, de állását nem foglalta el.¹⁶⁰

Az 1958-ban felvételiző hat hallgató közül tehát csak ketten fejezték be tanulmányaikat, és csak egy ember lépett később egyházi szolgálatba.

A megtorlás utáni évek

A politikai perek hatását a kar és az intézet nem csupán a letartóztatások következtében, személyi állományban tapasztalta meg, hanem strukturálisan is. A Vallásügyi Államtitkárság (korábban Vallásügyi Minisztérium) nyomására megszüntették az önálló karokat, így létrehozva a Kolozsvári Egyetemi Fokú

¹⁵⁴ Izsák Vilmos, szerk., *Táblázat a beiratkozott hallgatók létszámáról 1950–1969 között* (Kolozsvár, 1976).

¹⁵⁵ IntNévkönyv, 766.

¹⁵⁶ „Csongvay Attila nekrológja”, *Keresztény Magvető* 99., 4. sz. (1993): 253.

¹⁵⁷ IntNévkönyv, 765.

¹⁵⁸ Uo., 768.

¹⁵⁹ Uo., 770.

¹⁶⁰ SEBE Ferenc, szerk., *Kimutatás az 1950–1965 közötti teol. int.-i unitárius hallgatókról* (Kolozsvár, 1965).

Egységes Protestáns Teológiai Intézetet. Az Unitárius Püspöki Hivatal épületében eddig különálló bentlakással rendelkező unitárius diákoknak is be kellett költözniük a Bocskai téri épületbe. Az oktatás is kizárólag itt zajlott. A hallgatók létszáma erőteljesen lecsökkent.

Az 1959/60-as tanévben az Unitárius Karra 19-en iratkoztak be, közülük hárman elsőévesek: Farkas Dénes, Nagy Ödön és Szabó Zoltán.

Farkas Dénes 1942. március 20-án született Székelyszentmiklóson, földműves családba. Érettségi vizsgáját Szatmáron tette le. 1964-ben tett lelkészképesítő vizsgát.¹⁶¹ Ott töltött gyakornoki éve után rendes lelkészként is Gyepesben maradt. 1968 és 1983 között világi pályára lépett, tisztviselőként dolgozott. 1983-ban visszatért az egyházi szolgálatba, központi pénzügyi ellenőrként és levéltárnokként is munkálkodott. 1999-től 2009-es nyugalomba vonulásáig a kolozsi egyházközség lelkésze, közben kolozs-tordai esperes is volt.¹⁶²

Nagy Ödön 1940. április 13-án Sinfalván született, földműves családba (vagyonuk 4,75 hektár). Középszkolai tanulmányait a kolozsvári Brassai Sámuel-liceumban végezte. 1964-ben tett lelkészképesítő vizsgát.¹⁶³ Gyakornoki évét követően is a csegezi egyházközségben szolgált. 1972-től Várfalván volt lelkész 2006-os nyugdíjba vonulásáig. 2013-ban hunyt el.¹⁶⁴

Szabó Zoltán 1940-ben született Alsófelsőszentmihályon. Édesapja kosárfonóként dolgozott. Iskoláit Kolozsváron végezte. 1959 decemberében kilépett.¹⁶⁵

A három jelentkezőből tehát ketten léptek egyházi szolgálatba.

Az 1960/61-es tanévben a kar összlétszáma 13 fő volt. Senki sem iratkozott be az első évre. A következő tanévben a kar összlétszáma tíz főt tett ki. Az első évfolyamra ketten jelentkeztek: Halmágyi Csaba és Kozma Albert. Érdekes, hogy bár mind az Unitárius Kar, mind az EFPTI jegyzékében szerepel, Kozma Albert rendre ki van hagyva az EFPTI éves rektori jelentéséből.

Kozma Tamás is ebben az évben nyert felvételt, de a Vallásügyi Minisztérium engedélyével rögtön a negyedévre iratkozhatott be.

Kozma Tamás 1939. április 24-én született Budapesten, édesapja Kozma Jenő ügyvéd volt. A középiskoláit szülővárosában végezte. Mivel rögtön negyedévre iratkozhatott be, még ebben a tanévben teológiai szakvizsgát tett,¹⁶⁶ és visz-

¹⁶¹ UnitNévkönyv, 312.

¹⁶² „Farkas Dénes nyugdíjazása”, *Keresztény Magvető* 115., 4. sz. (2009): 671.

¹⁶³ UnitNévkönyv, 313.

¹⁶⁴ „Nagy Ödön nekrológia”, *Keresztény Magvető* 115., 4. sz. (2009): 135.

¹⁶⁵ UnitNévkönyv, 314.

¹⁶⁶ UnitNévkönyv, 315.

szatért Magyarországra. 1968-ban doktorált, 1986-ban a Magyar Tudományos Akadémia doktora, 1994-ben habilitált neveléstudományokból. Soha nem lépett egyházi szolgálatba.¹⁶⁷

Halmágyi Csaba 1943. október 11-én született Bethlenszentmiklóson, lelkészi családba. Dicsőszentmártonban érettségizett. Teológiai szakvizsgát 1965-ben tett,¹⁶⁸ majd Lókodban és Gagyban volt lelkész 1978-ig. Világi pályára lépett.¹⁶⁹

Kozma Albert 1943. július 8-án született Bölönben, földműves családba. 1965-ben teológiai szakvizsgát tett.¹⁷⁰ Székelykálban, Székelymuzsnában, Recsenyében és végül szülőfalujában, Bölönben volt lelkész 2008-as nyugdíjazásáig. 2022-ben hunyt el.¹⁷¹

Mindketten befejezték tanulmányaikat és egyházi szolgálatba léptek, de csak egyikük tartott ki mellette.

Az 1962/63-as tanévben az összlétszám tovább csökkent, mindössze öt főt tett ki. Senki sem iratkozott be az első évfolyamra. 1963/64-ben az összlétszám nyolc fő, ennek fele, négyen elsőévesek voltak: Aranyossy György, Harkó Zoltán, Őtöu Miklós, Varga István és Kálnoki Kiss Tamás [szerk. megj.: ebben a tanévben nem első-, hanem másodéves volt].

Aranyossy György 1944. szeptember 19-én született Nagyváradon. Édesapja raktárnok volt. Kolozsváron érettségizett. Az EFEPTI névkönyvben vagyoneként(!) a „Metalul Roşu, Cluj” (napjainkban már felszámolt kolozsvári vasöntöde) van feltüntetve. Már 1964 szeptemberében kimaradt.¹⁷²

Harkó Zoltán 1942. november 15-én, a Beszterce-Naszód megyei Kisilván született református családba (ő maga unitáriussá tért át). Édesapja tisztviselőként dolgozott. Kolozsváron érettségizett. Tanulmányait sikeresen befejezte, 1967-ben teológiai szakvizsgát tett.¹⁷³ A Püspöki Hivatalban iktató-levéltárosként dolgozott, majd doktorjelöltként ösztöndíjjal Angliába indult. Útja során 1969-ben, Olaszországból kelt levelében értesíti az EKT-t, hogy disszidál.¹⁷⁴

¹⁶⁷ Kozma Tamás szakmai életrajza, hozzáférés: 2024. 04. 28. <http://kozmat.hu/szemelyes/cv/szakelet.htm>

¹⁶⁸ UnitNévkönyv, 316.

¹⁶⁹ „Személyi változások”, *Keresztény Magvető* 84., 2. sz. (1978): 152.

¹⁷⁰ UnitNévkönyv, 317.

¹⁷¹ *Id. Kozma Albert nekrológja*, hozzáférés: 2024. 04. 23. <https://unitarius.org/bucsuzunk-id-kozma-albert-unitarius-lelkesztol/>

¹⁷² Az Egyetemi Fokú Egységes Protestáns Teológiai Intézet Névkönyve (a továbbiakban EIntNévkönyv), 228.

¹⁷³ Uo., 233.

¹⁷⁴ Kovács Sándor, „A magyar unitárius peregrinatio academica vázlatos története 1848 után”, *Keresztény Magvető* 115., 4. sz. (2009): 579.

Şuteu Miklós 1945. április 8-án született Temesváron. Édesapja keramikus volt Kolozsváron, iskoláit is ott végezte. 1964 májusában kimaradt.¹⁷⁵

Varga István 1945. november 25-én Besztercén született, tisztviselői családba. Iskoláit szülővárosában végezte. Teológiai tanulmányait sikeresen fejezte be, egyházi szolgálatba is lépett 1967-ben,¹⁷⁶ de öt év után lemondott székelyszentmiklósi állásáról.¹⁷⁷

Kálnoki Kiss Tamás 1944. április 27-én született Cegléden. Édesapja postafőtanácsos volt.¹⁷⁸ Érettségi vizsgát Budapesten tett. Sikeresen befejezte teológiai tanulmányait, majd Budapesten lett segédlelkész.¹⁷⁹ A Magyar Országos Levéltár könyvtárának vezetője volt 1984–2007 között.¹⁸⁰

Bár az előző évekhez képest többen iratkoztak be, előbb vagy utóbb mind-egyikük kilépett az intézet vagy az egyház kötelékéből.

Az 1964/65-ös tanévben a karon tanuló diákok összlétszáma nyolc fő volt. Az első évfolyamra hárman iratkoztak be: Bíró Barna, Nemes István és Rázmány Csaba.

Bíró Barna 1944. február 27-én született Kidében. Édesapja még születése előtt elhunyt, nevelőapja Fülöp Elemér, és az ő édesapja, id. Fülöp Elemér mindkettőn kidei lelkészek voltak. Érettségi vizsgát a kolozsvári Brassai Sámuel-líceumban tett.¹⁸¹ Teológiai tanulmányait sikeresen elvégezte, 1968-tól Homoród-szentpéteren, majd 1985-től Városfalván volt lelkész.¹⁸² 2008-ban hunyt el.¹⁸³

Nemes István 1945. december 25-én született Kolozsváron. Édesapja fényképész volt. Érettségi vizsgát szülővárosában tett. Az 1967/68-as tanévről fegyelmi ügy miatt kizárták, így egy évvel később végzett, 1969-ben.¹⁸⁴ Székelymuzsnába kapott kihelyezést, de pár év után lemondott, és világi pályára lépett.

Rázmány Csaba 1946. április 9-én született Kolozsváron, lelkészi családba. Édesapja, Rázmány Mór az egyház főkönyvelőjeként és főszámvevőjeként szolgált. 1968-ban fejezte be teológiai tanulmányait, majd Brassóba kapott gyakorló

¹⁷⁵ UnitNévkönyv, 320.

¹⁷⁶ EIntNévkönyv, 241.

¹⁷⁷ „Lemondás”, *Keresztény Magvető* 78., 4. sz. (1972): 244.

¹⁷⁸ EIntNévkönyv, 252.

¹⁷⁹ „Hírek”, *Unitárius Élet* 20., 4. sz. (1966): 6.

¹⁸⁰ KÁLNOKI KISS Tamás, „A Magyar Unitárius Egyház hivatali címtára 1849-ből”, *Keresztény Magvető* 125., 3. sz. (2019): 272., 1. lábjegyzet.

¹⁸¹ UnitNévkönyv, 323.

¹⁸² KOVÁCS Lajos, „A szolgálat jegyében. Püspöki jelentés az 1984. november 15. és 1985. november 15. közti időszakról”, *Keresztény Magvető* 91., 4. sz. (1985): 199.

¹⁸³ „Bíró Barna nekrológja”, *Keresztény Magvető* 114., 2. sz. (2008): 296.

¹⁸⁴ EIntNévkönyv, 268.

segédlelkészi kinevezést. 1972-től 1995-ig rendes lelkész volt Alsóboldogfalván. 1995-ben áttelepedett Magyarországra, ahol Pestszentlőrincen, majd 1999-től Budapesten lett lelkész. 2001-ben a Magyarországi Unitárius Egyház püspökének választották. 2009-ben hunyt el.¹⁸⁵

Mindhárom jelentkező sikeresen befejezte tanulmányait, és egyházi szolgálatba lépett, de csak ketten tartottak ki mellette.

Az 1965–66-os tanévtől a kar összlétszáma fokozatosan emelkedni kezdett a pár évvel korábbi mélypont után. Ekkor már 13-an, '67-ben 17-en, '68-ban 20-an iratkoztak be. A következő években a hallgatók száma 20 fő körül állandósult. 1965-ben a létszám 11 fő volt, amiből hárman jelentkeztek az első évfolyamra: Keresztes Sándor, Kiss Ákos és Major Sándor.

Keresztes Sándor 1947. január 1-én született Nagyajtán, földműves családba. Középiszkolai tanulmányait a Brassó megyei Négyfaluban végezte.¹⁸⁶ Sikeresen befejezte teológiai tanulmányait, majd Csehétfalván, 1974-től pedig Homoródszentpálon volt lelkész. 2001-ben vonult nyugalomba.¹⁸⁷ *Ha az úr akarja és élünk*¹⁸⁸ címmel prédikációskötetet jelentetett meg.

Kiss Ákos 1947. március 4-én született Sepsiszentgyörgyön. Édesapja üzletvezető volt.¹⁸⁹ Teológiai tanulmányait 1969-ben fejezte be, majd Sepsiszentkirály, 1988-tól pedig Recsenyéd lelkésze volt. 2006-ban hunyt el.¹⁹⁰

Major Sándor 1946. augusztus 4-én született Kolozsváron, tisztviselői családba. Érettségi vizsgát szülővárosában tett. Teológiai tanulmányait sikeresen végezte el 1969-ben, de 1970-ben elhunyt.¹⁹¹

A három elsőévesből ketten léptek egyházi szolgálatba.

Véggövetkeztetések

A vizsgált tizennyolc tanév során kitűnt, hogy különböző történelmi események, politikai, gazdasági helyzetek hogyan befolyásolhatják a teológiai intézet diáklétszámát. A kezdeti években, közvetlenül a kommunista hatalomátvétel után láthattuk, hogy milyen kevesen jelentkeztek. Aztán a következő években, amikor gőzerővel dübörgött a kollektívizálás, a földek, eszközök, az állatállo-

¹⁸⁵ „Rázmány Csaba nekrológia”, *Unitárius Közlöny* 19. (79.), 8. sz. (2009): 5.

¹⁸⁶ UnitNévkönyv, 326.

¹⁸⁷ „Keresztes Sándor nyugdíjazása”, *Keresztény Magvető* 107., 1–2. sz. (2001): 136.

¹⁸⁸ KERESZTES Sándor, *Ha az Úr akarja és élünk* (Gyergyószentmiklós, 2017).

¹⁸⁹ UnitNévkönyv, 327.

¹⁹⁰ „Kiss Ákos nekrológia”, *Keresztény Magvető* 112., 2. sz. (2006): 232.

¹⁹¹ EIntNévkönyv, 300.

mány államosítása, 12 diák jelentkezett (az is beszédes, hogy közülük csupán ketten léptek ki), kilencen nehezebb sorsú, földműves családból. Sztálin 1953-as halála után a beiratkozók száma népes maradt, így az összlétszám is ekkor tetézt. Az újabb változás 1958/59-ben állt be, a letartóztatásokat követően, amikor egyrészt kevesen iratkoztak (vagy iratkozhattak) be, másrészt, akik megtették, kevesen tartottak ki korábbi szándékuk mellett. 1958-tól kezdődően összesen 15-en iratkoztak be, de közülük csak hatan mentek nyugdíjba mint lelkészek.

A beiratkozók származási helyére nézve számos helységgel, vidékkel találkoztunk. Bár messzemenő következtetéseket nem lehet levonni, Kolozsvár és környéke, Székelykeresztúr és környéke (különösen Fiafalva), valamint a Homoród mente fordul elő a legtöbbször. Nagyon kevesen jelentkeztek a Magyar (később Maros Magyar) Autonóm Tartományon kívüli területekről.

A családi háttér tekintetében nem meglepő, hogy dominált a földműves réteg, főleg, ha annak a kontextusában vizsgáljuk ezt, hogy a Homoród és Nyikó menti, valamint a székelykeresztúri és környékbeli hallgatók (ahol tradicionálisan földműveléssel foglalkozik a lakosság többsége) csaknem a teljes létszám felét tették ki.

A lelkészi családok álltak a második helyen. Érdekes, hogy két háromgenerációs lelkészi család valamely tagja is ebben az időszakban tanult.

Összesítve, 84 hallgató életpályáját követtem nyomon dolgozatomban. A legfontosabb adatok a következők: harmincöten léptek lelkészi pályára, és tartottak ki amellet, tizenketten vállalták a szolgálatot, de „letették a palástot”, és harmincheten szakították meg tanulmányaikat.

Dolgozatom célja amellet, hogy nagy horderejű történelmi eseményeket egy kisebb csoport (az erdélyi unitárius közösség) életének tükrében vizsgálja, az is volt, hogy emléket állítsak ennek a 84 egykori teológiai hallgatónak. Az ő élet-történetük részben már ismert volt, de a kutatás során talákoztam olyan nevekkel, történetekkel, amelyek szintén az adott kor társadalmába engedhetnek mélyebb betekintést nyújtani.

A *Vízaknai-kódex*: egy kolozsvári Biblia-kommentár magyar nyelvemlékekkel

I. Bevezetés

A kolozsvári, 1551 és 1565 között több részletben megjelent részleges bibliafordítás munkálatairól igen kevés információval rendelkezünk. Nem teljes még az arról való tudásunk, hogy a fordítók milyen magyar és idegen nyelvű fordításokból dolgoztak, ahogy az sem ismert még megnyugtatóan, hogy milyen szövegértelmezéseket és kommentárokat használtak fel a munkához. Azzal kapcsolatosan is kevés adat áll rendelkezésünkre, hogy a munkatársak – Heltai Gáspár, Gyulai István, Vízaknai Gergely, Ozorai István, Egri Lukács és Szegedi Lajos – milyen módszerrel, mennyi idő alatt és milyen munkamegosztással dolgoztak. A legnagyobb kérdés talán, amivel szembe kell néznünk mégis az, hogy a fordítókat sem ismerjük eléggé. Életútjukról csupán néhány információval rendelkezünk, például Ozorai Istvánról csak annyit tudunk, hogy részt vett a fordítási munkálatokban, életrajza teljesen ismeretlen.

E kérdések kapcsán jutottam el Vízaknai Gergelynek a kutatás számára ugyan ismert, de eddig nem igazán vizsgált kéziratáig. Vízaknai Gergely 1540. október 22-én kezdte meg wittenbergi tanulmányait, és feltételezhetően az 1540-es évek közepén tért haza peregrinációs útjáról. 1545-től a kolozsvári iskola rektora volt.² A Heltai-munkaközösségben való részvétel mellett prédikátori tevékenységet is folytatott a városban. Életútja mindössze az 1550-es évek elejéig

<https://doi.org/10.64468/KERMAGV.2025.1-2.05>

¹ Kőrösi Ferenc 1998. szeptember 18-án született Miskolcon. Tanulmányait a Miskolci Egyetem Bölcsészettudományi Karán folytatta, jelenleg a Miskolci Egyetem Irodalomtudományi Doktori Iskola másodéves doktorandusza. Kutatásai középpontjában Heltai Gáspár életútjának és életművének rendszerszerű feltárása áll, emellett a 16. századi magyarországi nyomdatörténetet érintő általános és forrásfeltáró kutatásokat végez. Elérhetősége: korosiferenc1998@gmail.com.

² Az itt idézett adatokat közli: ZOVÁNYI Jenő, *Magyarországi protestáns egyháztörténeti lexikon* (Budapest: Magyarországi Református Egyház Zsinati Irodájának Sajtóosztálya, 1977), 690.

követhető nyomon. 1553-ban Dávid Ferenc követte őt a kolozsvári iskola rektori tisztjében,³ és Zoványi szerint halála az 1550-es évek közepére tehető.⁴

Vízaknainak egyetlen nyomtatványáról tud a szakirodalom (*Az keresztény tudománynak egynehány fő articulusa*iról való könyvecske), amely a feltételezések szerint először 1558-ban látott napvilágot Kolozsvárott,⁵ teljes példány azonban csak a Manlius által készített kiadásból maradt fenn.⁶ E protestáns tanításokat tartalmazó munka középpontjában az Atya, Jézus, a Szentháromság, a teremtés és az angyalok állnak.

A jelen tanulmány tárgyát képező, 358 fólió terjedelmű kódex nem azonos az imént említett nyomtatvánnyal. A kódex a Kolozsvári Akadémiai Könyvtárban található az *Ms R. 1544–46* jelzet alatt, azonban bárki által otthonról is szabadon hozzáférhető egy 1957-es mikrofilm felvétel révén,⁷ melyet 2019-ben töltöttek fel a Magyar Tudományos Akadémia digitális adatbázisába.⁸ Ugyanakkor fontos megjegyezni azt, amire később részletesen is kitérek, hogy a mikrofilmfelvétel bizonyos kérdésekben eltérő állapotot mutat a maihoz képest. A kéziratnak külön neve nincs, a Kolozsvári Akadémiai Könyvtár *Vízaknai Gergely kézírata* néven hivatkozik az anyagra, illetve a mikrofilm feltöltése során az MTA munkatársai sem adtak pontosabb címet.⁹ Az irategyüttes nagy terjedelme és annak jelentősége miatt, valamint az egyértelműbb hivatkozás érdekében a *Vízaknai-kódex* elnevezést javaslom, a kézirat valószínűsíthető szerzőjéhez kötve azt.¹⁰

A kódex szoros kapcsolatban áll a Szentírással. Három jól elkülöníthető része van. Az első részében Mózes harmadik, majd a másodikban Mózes negyedik könyvének latin nyelvű kommentárja, a harmadik részében pedig Mózes első könyvének töredékes latin nyelvű szövege és kommentárja olvasható.

³ FEKETE Mihály, A kolozsvári ev. ref. főtanoda története, *A kolozsvári ev. [...] Értésítő* (1876): 6.

⁴ ZOVÁNYI 690.

⁵ RMNy 150.

⁶ RMNy 733.

⁷ A mikrofilm elkészítéskor kapott jelzet: A 295/VII.

⁸ http://opac.mtak.hu/F/JY9YNYTSN59KMSSRUBNF7C4KSC5BAJ984ASDNVM4E46C2UX895-19821?func=direct&local_base=MTA01&doc_number=000698223&pds_handle=GUEST (Letöltve: 2024. 08. 15.) Az adatbázisba 2019. július 22-én került fel a kódex.

⁹ „Vízaknai Gergely kézírata. Kéziratok 1544–1546. K[o]lozs[v]ár, Akad[é]miai. 24. könyvtár (Volt Református Könyvtár).”

¹⁰ Az elnevezéssel kapcsolatos kérdéseket lásd később a kódex kezeinek tárgyalása során.

A kutatás e szövegegyüttesre eddig nem fordított különösebb figyelmet. Először és utoljára Fekete Mihály ismertette 1876-ban.¹¹ Messzemenő vizsgálatokba azonban nem bocsátkozott, hiszen tanulmányának központi témája nem a kódex ismertetése, hanem a kolozsvári iskola rektorainak bemutatása révén az iskola addigi történetének összegzése volt. Fekete, az oktatási céllal készült kódexnek a tárgya és a benne található glosszák alapján igyekezett megerősíteni azt a meglátást, miszerint a Heltai-munkaközösségen belül Vízaknai vállalta a fordítások kommentárjainak elkészítését.¹²

Fekete Mihály tanulmánya révén a *Vízaknai-kódex*ről szóló beszámoló a későbbi kutatások állandó eleme lett: Borbély István e kódex alapján feltételezte, hogy Vízaknai a szerzője a bibliafordítások lapszéli jegyzeteinek; Zoványi Jenő (1940-es évek cikkei, majd a teljes lexikon: 1977)¹³ is fontos tényezőként tekintett a kéziratra; Dán Róbert pedig a kolozsvári bibliafordítók héber nyelvtudásával kapcsolatos kérdés kapcsán hozta szóba a kódexet,¹⁴ amelyet legutoljára a Heltai-féle bibliafordítások 2019-ben megjelent faksimile kiadása kísérőtanulmányában említettek.¹⁵ A kódex tehát közismert volt, és jelenleg is az a kutatók körében, részletes elemzése mégsem történt meg. Ez azzal magyarázható, hogy Vízaknai – a csekély információk és apró életműve miatt – az irodalomtörténetírás perifériájára került. Ezért az irodalomtörténeti kézikönyvek nem is szenteltek túl nagy figyelmet munkásságának. Az 1964-ben megjelent *Magyar irodalom története* egyetlen egyszer említi futólag nevét, arról tájékoztatva az olvasót, hogy Vízaknai is részt vett a kolozsvári bibliafordítók munkájában,¹⁶ azonban nem ismerteti azt, hogy ki is Vízaknai. A későbbi irodalomtörténeti vállalkozások sem foglalkoztak többet személyével. A *magyar irodalom története*i meg sem említi nevét, a *Magyar irodalomtörténetben*¹⁷ pedig előfordul ugyan Vízaknai a *Biblia* és

¹¹ FEKETE Mihály, A kolozsvári ev. ref. főtanoda története, *A kolozsvári ev. [...] Értesítő* (1876)

¹² FEKETE Mihály, *A kolozsvári ev...* 5.

¹³ ZOVÁNYI Jenő, *Magyarországi protestáns egyháztörténeti lexikon* (Budapest: Magyarországi Református Egyház Zsinati Irodájának Sajtóosztálya, 1977), 690.

¹⁴ DÁN Róbert, *Humanizmus, reformáció, antitrinitarizmus és a héber nyelv Magyarországon* (Budapest: Akadémiai Kiadó, 1973), 30.

¹⁵ NÉMETH Áron, „Az Ószövetség történeti könyvei...”, in Ötvös László szerk., *Szent Biblia Heltai Gáspár és munkatársai fordításában I.* (Budapest: Országos Széchényi Könyvtár, 2019), 1576.

¹⁶ KLANICZAY Tibor, szerk., *A magyar irodalom története I.* (Budapest: Akadémiai Kiadó, 1964), 337.

¹⁷ <https://f-book.com/mi/index.php>

*bibliaismeret Magyarországon a reformáció korában*¹⁸ című tanulmányban, ám itt is csak érintőlegesen, mint aki „egy latin nyelvű Genézis-kommentárt is kiadott”.¹⁹ Fontos megjegyezni ugyanakkor, hogy e megállapítás pontosításra szorul. Vízaknai jelenlegi tudásunk szerint nem készített Genézis-kommentárt; a Leviticus és a Numerii könyveihez készített ugyan kommentárt, melyet tárgyalt kódexünk őrzött meg, ennek azonban nincs nyomtatott kiadása.

Több szempontból is indokolt tehát a kódex részletes vizsgálata. Mivel a Bibliához tartozó kommentárok alkotják a szöveg nagy részét, így az jelentős mérföldkövet képez a Heltai-féle Biblia kiadási előzményeit illetően. Mivel valószínűsíthető, hogy a kéziratot oktatási szándékkal készítette el Vízaknai, tanári kézikönyvként a XVI. századi iskolázás szempontjából is tartalmazhat lényeges információkat. Végül, mivel a kódex utolsó részében igen jelentős mennyiségű magyar szöveggel találkozunk, és mivel az 1551 előtt készült, egyes részletei akár még nyelvemléknek is tekinthetőek. Mindezek alapján első lépésként érdemesnek tartom a kódex részletes leírásának elkészítését, és jelen tanulmányban néhány kérdés részletesebb, bár nem teljes vizsgálatára is vállalkozom.

II. A *Vízaknai-kódex* leírása

Tárgyalt kódexünk szélein megbarnult, egyes részein – különösen az első és az utolsó lapok esetében – erősen megrongálódott, néhol vízfoltos, de összességében jó állapotú papírkódex. A könyvtest mérete 150 × 100 mm. A lapok egyenletes szélei, valamint az, hogy egyes marginális glosszák részben hiányosak, arra utalnak, hogy a kötetet körülvágták, kötése azonban, amint az a későbbiekben látható lesz, nem utal további műveletekre. A kódex összesen 362 fólióból áll. Korabeli fólió- vagy lapszámozás nem található benne. A 20. században kétszer is átszámozták a lapokat. Egyrészt a kódexben létezik egy fóliószámozás, melyet fekete ceruzával jegyeztek fel a lapok felső sarkába (1–362). Ez a számozás az 1957-ben készült mikrofilmen – amely tehát az MTA digitális tárában van – nem található meg, így valószínűleg későbbi, elképzelhető, hogy 1965-ös, ugyanis a kódex utolsó fóliójának versoján új pecsét látható (mely hiányzik a mikrofilmről): „Academia R. S. R. / Filiala Cluj-Napoca / Biblioteca / Nr 1546 1965.”²⁰ E fő-

¹⁸ <https://f-book.com/mi/index.php?kulcs=vizaknai&chapter=0504ACSPAIZG>

¹⁹ Uo.

²⁰ A kódexben található további pecsétek: 2^r Kolozsvári Ref. Coll / 1871 / Könyvtára; 2^r Academia R. S. R / Biblioteca / Filiala Cluj-Napoca (kopott, nehezen kivehető); 303^r Academia R. S. R / Biblioteca / Filiala Cluj-Napoca; 362^r Kolozsvári Ref. Coll / 1871 /

liószámítás mellett a kódex végében, vagyis a 303. fóliótól a kódex végéig lap-számozást is látunk (1–119),²¹ melyet piros íróval jegyeztek fel – szintén a lapok felső sarkába. E számítás már az 1957-es mikrofilmen is látható. A korábbi számításra írták rá a későbbi fóliószámítást. Itt jegyzendő meg a könyvtár bejegyzései kapcsán, hogy a 2. fólió bal felső sarkába kék íróval feljegyezték a kódex leltári számát („1544–46”), illetve arab számokkal is lejegyezték utólag, fekete ceruzával, a latin nyelvű szöveges datálást. A kódexhez felhasznált lapokon egy-egy vízjel is szerepel, ezeket egyelőre még nem sikerült azonosítani.

A kódex túlnyomórészt quaterniókból áll. Az ívek kezdetét az abécé nagybetűivel jelölték meg. Feltűnő azonban, hogy az ívek jelölése háromszor kezdődik előről, ily módon:

I. (A)IV^{1–8} + (B)IV^{9–16} + (C)IV^{17–24} + (D)IV^{25–32} + (E)IV^{33–40} + (F)IV^{41–48} + (G)IV^{49–56} + (H)IV^{57–64} + (I)IV^{58–72} + (K)IV^{73–80} + (L)IV^{81–88} + (M)IV^{89–96} + (N)IV^{97–104} + (O)V^{105–114} + (P)IV^{115–122} + (Q)IV^{123–130} + (R)III^{131–136}

II. (A)IV^{137–144} + (B)IV^{145–152} + (C)IV^{153–160} + (D)IV^{161–168} + (E)IV^{169–176} + (F)IV^{177–184} + (G)IV^{185–192} + (H)IV^{193–200} + (I)IV^{201–208} + (K)IV^{209–216} + (L)IV^{217–224} + (M)IV^{225–232} + (N)IV^{233–240} + (O)IV^{241–248} + (P)IV^{249–256} + (Q)IV^{255–262} + (R)IV^{263–270} + (S)IV^{271–278} + (T)IV^{279–286} + (V)IV^{287–294} + (X)IV^{295–302}

III. (A)IV^{303–310} + (B)IV^{311–318} + (C)IV^{319–326} + (D)IV^{327–334} + (E)IV^{335–342} + (F)IV^{343–350} + (G)IV^{351–358} + (H)II^{359–362}

A kódex jelenleg kötetlen. Elöl és hátul nincsenek előzéklapok. A füzeteket azonban alul és fölül egy-egy oromszinór, középen pedig három bordazsinór fogja össze. A könyvtest gerincén nincsenek ragasztónyomok. Megjegyzendő továbbá, hogy a mikrofilmen látható állapothoz képest a kódex ma nem az egyébként is rendkívül sérült első fólióval kezdődik, hanem az attól jóval világosabb második fólióval. A mikrofilmen jól látszik, hogy az első fólió a mikrofilm készítésének idején még az „A”-val jelölt füzet részét képezte, azóta viszont ez a lap leszakadt, és hogy ne vesszen el e lap, a könyvtár a könyvtestbe helyezte azt.

Könyvtára (Kopott, évszám nem kivehető); egy külön papírkán: Academia / Republicii / Socialiste Romania / Filiala Cluj / Biblioteca / Ms. R. / 1544–46.

²¹ N. B.: Az utolsó fólió verso oldalát nem számozták meg, mivel azon nem található írás.

A kódex teljes egészében egyhasábos, az írástükör mindazonáltal nem egységes. A tükör az 1^r–302^v fóliókon megközelítőleg 123/127 × 73/75 mm, a sorszám változó, megközelítőleg 27/32 sor egy lapon. A 303^r–362^r fóliók esetében az írástükör 130 × 67 mm, azonban a 303^r–305^r, a 323^v–325^v, a 335^r–336^r, végül a 348^r–349^r esetében a sorszám megközelítőleg 20 sor környékén van, míg a 303–362 fóliók közül a fennmaradók sorszáma 31/33.

Az 1^r–302^v fóliók túlnyomó többségén nem látható vonalazás, egy-egy töredék mégis látható, illetőleg a tükör megközelítőleg egységes volta is a vonalazás korábbi meglétére utal. A 303^r–362^r fóliók esetében jól kivehető, rubrummal megrajzolt szélső margókat látunk, melyek a lap felső szélétől az alsó széléig tartanak. A sorok vonalazása itt sem kivehető, egységességük mégis a korábbi vonalazás meglétére utal.

A kódex teljes egészében latin nyelvű. Az 1^r–302^v fóliókon latin nyelvű marginális glosszák; a 303^r–362^r fóliókon pedig latin nyelvű interlineális és marginális glosszák, valamint magyar nyelvű interlineális glosszák találhatóak. A latin nyelvű glosszák főképp a szövegben való tájékozódást segítik, például: „Sacrifitia Leuitica quibus instituta & ad quæ tempora.”²² De a glosszák között egy-egy bibliai hivatkozás is olvasható, például: „Eja 53.”²³ A magyar glosszákra a tanulmány utolsó részében térünk ki.

A kódex túlnyomó része cursiva currens kézírás. A 303^r–305^r, a 323^v–325^v, a 335^r–336^r, végül a 348^r–349^r fóliókon azonban bastarda currens kézírás látható. A kurzív kézírás egészen bizonyosan egy kéztől származik. Két írástípus összehasonlítása nem feltétlenül eredményez bizonyos választ; mindazonáltal az egyes karakterek összehasonlítása alapján megkockáztatható, hogy a basztarda kézírás is ugyanattól a kéztől származik. Ez alapján tehát a kódex elejétől a végéig egy 16. századi kéz írása. A scriptor azonban nem nevezi meg magát. Amint a bevezetőben már említésre került: részletesebben utoljára Fekete Mihály foglalkozott a kódexszel 1874-ben. Ő úgy vélte, hogy a kódexet *Vízaknai Gergely* sajátkezűleg írta, meglátását azonban nem részletezte.²⁴ Úgy vélem, Fekete Mihály felvetése helytálló lehet, ugyanis a kódex 1^r–2^r fólióin található bevezető a következő címmel kezdődik: „In Leviticum tertium librum Mosis per Gregorium Wiszaknatum dictata.” A 137^r fólión szintén az előbbi cím részben módosított, illetve rö-

²² 6. lap.

²³ 17. lap.

²⁴ „Könyvtárunknak egy XVI-dik századbéli kis 8-adrétű latin codexe, mely, mint lát-szik *Vízaknainak* sajátkezűleg írt s iskolai előadásra készült műveit foglalja magában.” FEKETE Mihály, *A Kolozsvári ev. ref...* 3.

vidített változata látszik: „Annotationes in numerorum quartum, Librum Mosis, A. D. G. W.”²⁵ Mivel nem került még elő olyan kézzel írott szöveg, mely bizonyíthatóan Vízaknaié, így a fentiek alapján azt feltételezzük, hogy a kódex Vízaknai sajátkezű írásával készült.

III. A Vízaknai-kódex tartalmi leírása

Az első szövegegység (1^r–136^v) valószínűsíthetően 1549–1550-ben készült. A 2^r lapon a scriptor megnevezi az írás kezdetének dátumát: „Anno domini Millesimo quingentesimo quadragésimo nono In urbe egregia Coloswar.” A 134^v fólión pedig a befejezés dátuma olvasható: „Jesu Chr[ist]o domino nostro et Spiritui Sancto [sic!] Laus et gloria in saecula saeculorum Amen. Anno 1549.” Az „O” ívfűzet (melyen a III. Mózes 23 fejezetének kommentárja olvasható) 1550-ben bővítésre került – emiatt nem quaternio az, hanem quinternio – a 113. fólión ezt a scriptor a következőkkel jelezte: „Sequitur caput 24. / 1550.”

A második szövegegység (137^r–302^v) 1551-ben készült. Erre utal a szövegrész legvégén feltüntetett keltezés: „laus et Gl[ori]a et imperiū in saecula saeculorū Amen f. Anno, 1551.”

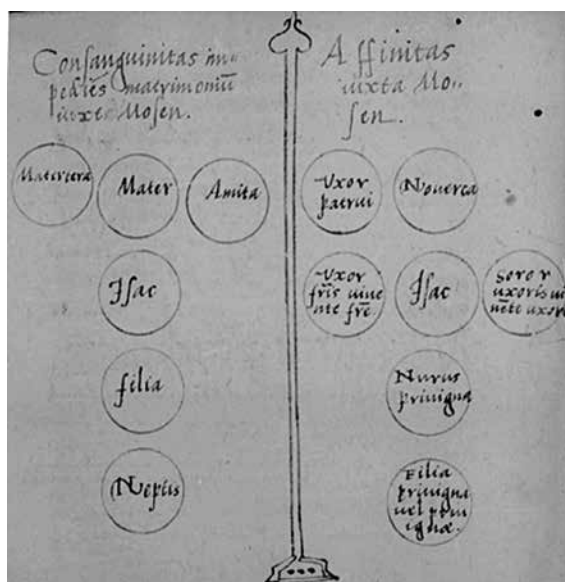
A harmadik szövegegységnek (303^r–362^r) 1546. január elsején kezdett neki a scriptora, avagy Vízaknai Gergely: „Annotationes in librum geneleos. Ansp: [?] in die circū[m]cisiones] d[omi]n[us] i. 1546.” A befejezés dátuma azonban ismeretlen, mivel a kódex az I. Mózes 4. kommentárjának végén megszakad ugyan, de feltételezhető, hogy a kódex eredetileg folytatódott, mivel az utolsó, 362^r lapon – igaz tévesen – a következővel zárul: „sequitur caput sextum.”

A kódex első (1^r–136^v) és második (137^r–302^v) részében a szöveg beosztása a következő: a kódex I. része az 1. lapon e címsorral kezdődik: *In Leviticum tertium librum Mosis per Gregorium Wiszachnanum dictata*. Az 1–3. lapokon a 3Móz rövid összefoglalója olvasható. A szöveg erősen csonkult, mivel a legelső lap kiszakadt belőle, és a lap sarka is erősen rongálódott. A kódex eleji összefoglalót a kézirat hierarchikus felosztású főszövege követte. A kézirat írója Mózes első két könyvét fejezetenként tárgyalja, melyeket fejezetcímmel különít el egymástól, például: „Caput primum.” E cím alatt a „summa capituli” alcím²⁶ a fejezet rövid kivonatát vezeti be. A legelső rész kommentárja a 2. fólión e mondattal kezdődik: „Hoc caput continet descriptionem eius sacrificij [!] quod holocaustum

²⁵ Fekete Mihály feloldása: „Auxiliante Dom. Greg. Vizakn.” Uo., 5.

²⁶ Nem mindig található meg ez az alcím, de minden esetben megtalálható az alcímmel jelölt szövegegység a fejezetek elején.

d[icitu]r. [...] Hola, Latinis holocaustum, Minha, Latinis münus.” Ezt pedig az egyes fejezetekhez tartozó kommentárok követik. A szöveg szerzője a fejezetet érintő témákat a kérdéses szövegből vett idézetekkel bontja külön részekre. Például Mózes harmadik könyvének első fejezete esetében így: 1. *De prima parte*: [V]ocauit dominus Moſen & locutus eſt ad eum de tabernaculo &. ²⁷ 2. *De ſecunda parte*: Si holocaustum fuerit eius oblatio. ²⁸ 3. *De tertia parte*: Quodſi de pecoribus oblatio eſt. ²⁹ 4. *De quarta parte*: Si autem de avibus holoca[ui]tum oblatio fuerit. ³⁰ A szöveg a jelzett egységeken belül is továbbtagolódik a „De primo loco” – „Secundo” – „Postremo” és hasonló alcímekkel. Ezeket többnyire vörös tintával írták, és a főszövegtől a betűk kialakításában is különböznek. A kéziratnak ebben a részében illusztráció is található, Izsák leszármazási táblája. ³¹ Ez az ábra vezetett nyomra abban a kérdésben, hogy *Vízaknai* vajon milyen művet használt fel kézírata elkészítésekor, ugyanis ez a leszármazási tábla erős hasonlóságot mutat a Johannes Brenz *In leviticum librum Moſi commentarius* című könyvében található ábrával. ³²

1. ábra. A *Vízaknai-kódex*ben található leszármazási ábra

²⁷ Idézet, melynek eredete: 3Móz 1,1; e rész a 4–9. lapokon található.

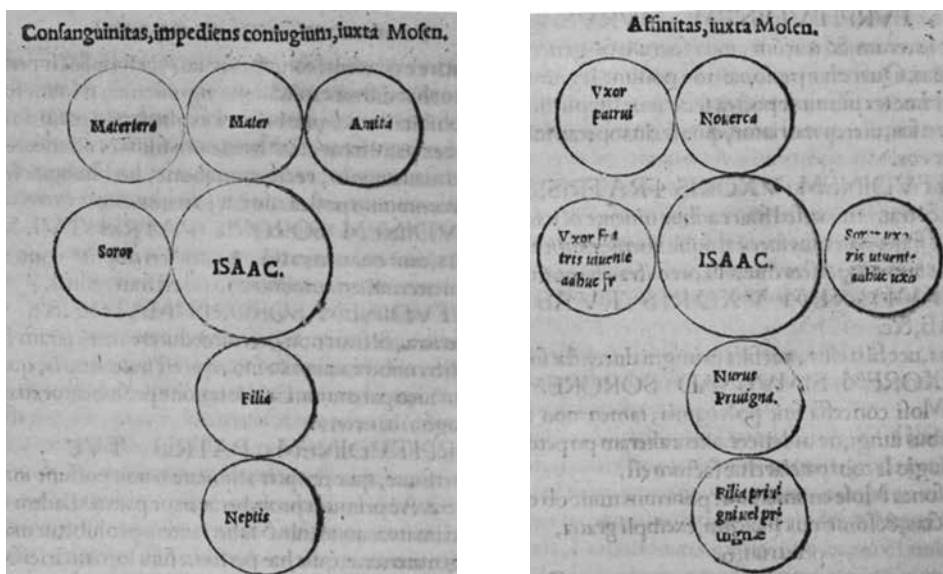
²⁸ Idézet, melynek eredete: 3Móz 1,3; e rész a 10–16. lapokon található.

²⁹ Idézet, melynek eredete: 3Móz 1,10; e rész a 16–19. lapokon található.

³⁰ Idézet, melynek eredete: 3Móz 1,14; e rész a 19–23. lapokon található.

³¹ 83. fólió

³² Johannes BRENZ, *In leviticum librum Moſi commentarius* (Frankfurt am Main: Petrus Brubach, 1542), Q₃^v

2. ábra. A Brenz nyomtatványában található illusztráció.
(Eredetileg a két ábra egymás alatt helyezkedik el, a könnyebb kezelhetőség érdekében helyeztem őket egymás mellé – K. F.)

Az ábrán látható hasonlóságok mellett a *Vízaknai-kódex* és Brenz munkája között szövegszerű egyezések is kimutathatók, mint például az, hogy a *Vízaknai-kódex* első része, amely Mózes harmadik könyvének kommentárját tartalmazza, Brenz munkáján alapszik. A két szöveg közötti első szembetűnő hasonlóság, hogy Vízaknai és Brenz is azonos módszerrel³³ különíti el az egyes fejezetekhez tartozó témákat. Az egyes héber szakkifejezések magyarázatai is hasonlóságot mutatnak a két szerző esetében:

<i>Vízaknai-kódex</i> (2. fólió)	Johannes Brenz
„Hola, Latinis holocaustum”	„Holocaustū, prima sacrificij species est, inter sanctiſſima. Hebraei uocant הלווע Hola [...] explicant.” (D ₃ a)
„Minha, Latinis munus”	„Haebreos הַמִּנְחָה Minha, quod ſignificat munus ſeu donum.” (E ₆ b)

³³ A Bibliából vett idézetek címként szerepeltetésével.

„Hatoch, peĉtum vel oblatio p peĉto: [peccatum vel oblatio pro peccato – K. F.]	„Oblatio pro peccato [...] uocant Hebræi חטאת Hatoh, hoc est, peccatum.” (C ₄ b)
„Asam, delictum few oblatio pro delicto.”	„Oblatio pro delicto [...] uocant Hebræi אשם Ašcham, hoc est delictum.” (C ₄ b)
„Mjłwim, Impletio few sacriffitium [!] consecrationis.”	„Sacrificium consecrationis, quod Hebræi uocarunt מילוי מילוי Milluim, hoc est, Impletionum feu consecrationum.” (C ₅ a)
„Cšebath Slomým, Sacriffitium [!] pacificorum.”	„Zebah Schlomim [...] Sacrificium salutis. Et ειρηνικών, hoc est, pacificorum.” (C ₅ a)

Mégis úgy tűnik, hogy Vízaknai nem másolta Brenzt. Egy-egy szövegegység összehasonlítása alapján inkább az egységes szerkesztési elvek és a gondolati párhuzamok a szembetűnök. Például Brenz a 3Móz 1 első témakörét („vocavit autem Mosen et locutus est ei Dominus de tabernaculo testimonii”) a C₄b lapon kezdi és a D₂a lapon fejezi be, Vízaknai ezt a témakört pedig a 3^r-tól az 5^r-ig tárgyalja. Brenzt követve Vízaknai is taglalja azt, hogy a Mózes harmadik könyvében megjelenő áldozat miként értelmezhető Jézus áldozatához képest. Vízaknai lerövidítette Brenz sokkal hosszabb fejtegetését, csak az általa idézett igehelyeket vette át, és saját szavaival fogalmazta meg Brenz következtetéseit.

Vízaknai-kódex	Johannes Brenz ³⁴
Sacrificiū & oblationē noluiſti aures aut[em] p[er]fecifſti mi[hi]. Holocaustum & p[ro] p[ec]c[er]a to non poſtulaſti. Tunc dixi ecce uenio In capite libri ſcriptum eſt de me, ut facerem uoluntatem tuā deus meus Volui & legem tuam in medio cordis mei.	Pſal. xxxix. <i>Sacrificium & oblationē noluiſti, aures autem perfecifſti mihi. Holocaustum & pro peccato non poſtulaſti. Tunc dixi, ecce uenio. In capite libri ſcriptum eſt de me, ut facerem uoluntatem tuā, deus meus uolui, & legem tuam in medio cordis mei.</i> (D ₁ a)
Hic oſtendit Chris[tus] dominus (Nam ipſius ſunt V[est]ra.) ſe ſatisfactorum voluntati diuinę quod ſacriſſitia leuitica efficere non poterant.	Hic manifeſte ſignificat Chriſtus, (De Chriſto enim hic Pſalmus intelligendus eſt) quod Sacrificia non impleant legem & uoluntatem dei per ſe, ſed reſpiciant in ipſum, qui ſolus ſatisfaciat uoluntati dei. (D ₁ a)

³⁴ Dőlttel szedtem a Bibliából vett idézeteket – K. F.

Significatur idem et apud Malachiam, Hic verbis Non est mihi voluntas in vobis, dicit domi[nus] Cŕebaot et munŕs non ŕŕŕcipiam de manŕ v[est]ra ab ortu ŕolis vŕqŕ ad occaŕum, magnum eŕt nomen meum in gentibus, et in omni loco ŕacrificatur et offertur nomini meo oblatio munda.	in Malachia etiam. <i>Non eŕt mihi uoluntas in uobis dicit Dominus Zebaoth, & munus non ŕŕŕcipiam de manu ueŕtra. Ab ortu ŕolis, vŕqŕ ad occaŕum, magnum eŕt nomen meum in gentibus, & in omni loco ŕacrificatur & offertur nomini meo oblatio munda.</i> (C ₆ b)
Sed et in nouo Teŕtamento non ŕimul oŕtenditur Sanguini Levitici ŕacrificŕ, non habuiŕŕe vim expiandi pec[ca]ta et idoneo ea Sacrifitia figuram et tŕpum ŕacrificŕ Chriŕti, ad tempus inŕtituta fuiŕŕe.	Hoc certe eŕt abrogare externa illa & Leuitica ŕacrificia ad unum tantum locum concluŕa, & commendare uera atqŕ ŕpiritualia ŕacrificia noui teŕtamenti, de quibus Chriŕtus ipŕe apud Ioannŕ ita concionatur. (C ₆ b)
Ioannis 1. Ecce agnus dei qui tollit pec[ca]tum mundi. Ad Eph: 5. Chr[istu]s dilexit nos et tradidit ŕemetipŕum oblatione[m] et uictimam &c. I. Pet. 1. Precioŕo ŕanguine Chr[ist]i redemptia &c.	Iohan. i. <i>Ecce agnus Dei, qui tollit peccatŕ mundi.</i> [...] Ephe. v. <i>Chriŕtus dilexit nos & tradidit ŕemetipŕum pro nobis oblationem & uictimam</i> [...] i. Pet. i. [...] <i>redemptos</i> [...] <i>precioŕo ŕanguine Chriŕti</i> etc. (D ₁ b)
(Uŕŕus) fac ergo ŕcias non amplius opus eŕŕe leuiticis ŕacrificiis ŕed ŕpiritualibus.	Tota epiŕtola ad Hebrŕeos in hoc pŕecipue ŕtatu uerŕatur, ut doceat Leuitica ŕacrificia, non expiaŕŕe peccata noŕtra per ŕe, ŕed tantum adumbrŕŕe unum et uerŕ ŕacrificium Chriŕti. (D ₁ b)

A Bibliából vett idézetek önmagukban nem támogatnák azt a megfontolást, hogy Vízaknai Brenzt másolta. Brenz a kommentárjában azonban elvett és hozzáadott a bibliai szövegekhez egy-egy szót, és ez a jelenség Vízaknainál is megfigyelhető. A Malakiástól vett idézet esetében Brenz így használja a Biblia szövegét: „Dominus Zebaoth, & munus”, míg az eredetiben ezt olvassuk: „Dominus exercituum et munus”. Később így folytatja a mondatot Brenz: „Ab ortu solis” – itt kimaradt egy szó: „ab ortu enim solis.” Vízaknainál az idézet mindkét esetben úgy olvasható, ahogy Brenznél. Szintén Brenz szövegvariánsát vette át Vízaknai

az efezusi levél esetében: a „tradidit femetipsum pro nobis oblationem” formát – „tradidit se ipsum pro nobis oblationem” helyett.

Egyezést tapasztalunk Brenz és *Vízaknai* szövege között a terminus technikusok és tagmondatok esetében is. *Vízaknai* a 6^r lapon újfent kitér a héber *áldozat* szó magyarázatára: „Halo, quod ascendere significat [...] Licet a Græcis alibi ita ολωκαυτωμα & ολοκαυτωης [...] si voluerit holocaustum affere de armento.” Brenznél ezt találjuk: „Halo, quod significat ascendere. [...] Itaque & Græci aliquoties transtulerunt ολοκαυτωμα & ολοκαυτωιν. [...] Si uoluerit, inquit, holocaustum affere de armento.” (D₃b).

Johannes Brenz lutheránus reformátor volt, aki többek között Württemberg reformációjában vállalt kiemelkedő szerepet,³⁵ több Biblia-kommentárt is írt.³⁶ Kérdéses az, hogy *Vízaknai* hol találkozhatott Brenz tárgyalt munkájával. Annyi bizonyos, hogy 1550-ben a kolozsvári Heltai-nyomdában jelent meg Brenznek az úrvacsora evangélikus tanítását összefoglaló levele,³⁷ 1555-ben pedig Valentin Wagner brassói nyomdájában nyomtatták Brenz katekizmusát.³⁸ Ősz Sándor Előd mutatta ki,³⁹ hogy az 1551–1560 közötti időszakban Brenz tíz külföldön kiadott nyomtatványát is hazahozták az erdélyi peregrinusok – Melanchthon tizenhárom, Luther pedig nyolc művel szerepel e listán.⁴⁰ Az ezt megelőző és a rákövetkező időszakban is kedvelt szerző volt Brenz, egy-egy kötete megtalálható Alexander Tringer, Árkosi Veres Péter, Peter Lupinus, Matthias Hebler tékájában.⁴¹

A *Vízaknai-kódex* azt sugallja, hogy Brenz munkái az erdélyi oktatás részét képezték. Elképzelhető, hogy a *Vízaknai-kódex* első részének és Brenz kommentárjának alaposabb összehasonlítása további tanulságokkal is szolgálhatna.

³⁵ <https://www.britannica.com/biography/Johannes-Brenz> (letöltve: 2024. 08. 07.)
<https://www.digitale-bibliothek-mv.de/viewer/image/PPN656937971/385/>

³⁶ Többek között: In librum iudicum et Ruth commentarius (1535); In Exodum Mosi commentarius (1539); In Leviticum librum Mosi commentarius (1542); Explicatio epistolæ Pauli ad Galatas (1548); Acta Apostolorum: Das Buch der Apostelgeschichte (1551); Esaias propheta, commentariis explicatus ... (1555); Brevis & perspicua explicatio Psalmorum Davidis (1565); Explicatio Jonæ Prophetæ (1566);

³⁷ RMNy 84.

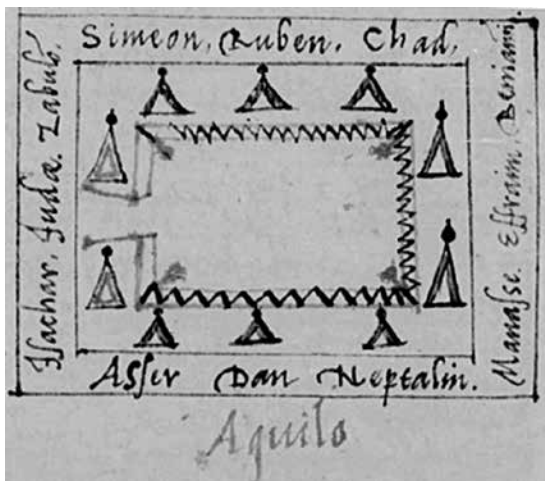
³⁸ RMNy 112.

³⁹ A segesvári Evangélikus Gimnázium könyvtárában található nyomtatványok vizsgálatakor.

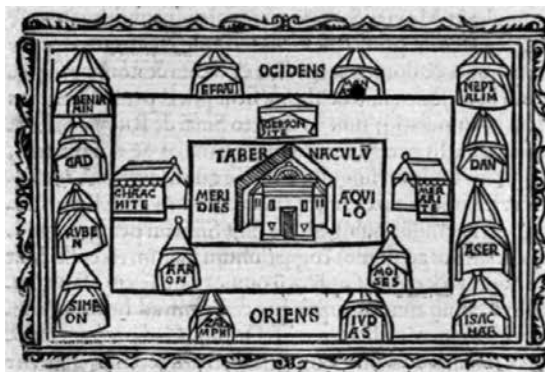
⁴⁰ <https://real.mtak.hu/197107/1/2024ReformatorokmuveiaSegesvariEvangelikusGimnaziumkonyvtaraban.pdf> 96.

⁴¹ Uo.

A kódex II. része Mózes negyedik könyvének latin nyelvű kommentárját tartalmazza, címe: *Annotationes in numerorum quartum Librum Mosis*.⁴² Itt is szerepel egy illusztráció, amely a tizenkét törzs sátrának elhelyezkedését ábrázolja.⁴³ A kép eredetét nem sikerült feltárni. A korabeli nyomtatványokban több hasonló illusztráció is található, például egy 1548-as Vulgatában.⁴⁴ Nem sikerült megtalálni a kódex e második részének alapművét sem. Brenz itt nem jöhet szóba, hiszen Mózes negyedik könyvéhez nem írt kommentárt.

3 ábra. A 12 törzs sátrainak illusztrációja a Vízaknai-kódex II. részében (140^v)

4. ábra. Példa egykorú hasonló illusztrációra (Lyoni Biblia d₄b)

⁴² 275. lap

⁴³ 282. lap

⁴⁴ N. N., *Biblia, Sacrosancta Testamenti Veteris & Novi...* (Lyon: Jacobus Giunta, 1548). N. B.: E nyomtatvány említése csupán a Vízaknai-kódexben található illusztráció korabeli elterjedtségét szemlélteti. A lyoni kiadás nem lehetett alapja sem a kódexben található illusztrációnak, sem magának a szövegnek!

IV. A *Vízaknai-kódex*ben található magyar glosszák

A kódex harmadik része Mózes első könyvének latin nyelvű szövegét változtatja az ezekhez tartozó kommentárokkal, a szöveg azonban csak 1Mózes 4-ig van meg, mégpedig a következő felosztásban:

- 303^r–305^r – 1Móz 1 latin szövege
- 306^r–323^r – Az 1Móz 1-hez tartozó kommentár
- 323^v–325^v – 1Móz 2 latin szövege
- 326^r–334^v – Az 1Móz 2-höz tartozó kommentár
- 335^r–336^r – 1Móz 3 latin szövege
- 336^v–347^v – Az 1Móz 3-hoz tartozó kommentár
- 348^r–349^r – 1Móz 4 latin szövege
- 349^v–362^r – Az 1Móz 4-hez tartozó kommentár

A Vulgata szövegéhez tartozó kommentárok latin nyelvűek és szerkezetük a kódex első és második részéhez hasonló. Annyiban térnek el csupán, hogy kevésbé tagoltak. A kommentár két nagyobb egységre bontható. Ezek az *annotationes* és *argumentum*.

A Vulgata szövegét interlineális és marginális glosszák fogják közre. A marginális glosszák jellemzően latin nyelvűek és a szöveg nyelvi, tartalmi, történelmi tájékozódásában segítenek, mint például: „*Grecæ d[icitu]r Rachia, Latin[a]e firmamentū.*”⁴⁵ Az interlineális glosszák nagy része azonban magyar nyelvű, a Biblia szövegének fordításai.

Összesen 220 interlineális glossza található a kódex ezen részében, ebből 132 darab biztosan magyar nyelvű, a többi glossza nagyrészt latin.⁴⁶ Megjegyzendő ugyanakkor, hogy egyes glosszák megfejtése igen nehéz. Egyelőre nem is végezhető el mindegyik értelmezése, mivel a glosszák igen apró betűsek, részben meg is koptak, sőt egyes esetekben a glosszára ugyanaz a kéz egy másikat is ráírt. Ráadásul olyan esettel is találkozunk, ahol a lap körbevágása miatt nem olvasható a glossza. Ennek ellenére a tanulmány utolsó részében megpróbáljuk statisztikai módszerekkel ismertetni a glosszákat. Fontos megjegyezni, hogy a glosszák teljes kiolvasása, értelmezése, valamint értékelése további időigényes feladat, és a mellékletben csak az eddig kiolvasott anyagot tesszük közzé.

⁴⁵ 603. lap

⁴⁶ Továbbá kisebb része görög és héber, utóbbi fonetikus átírásban.

A scriptor hasonló módszerrel dolgozott, mint a Lauf Judit által nemrég bemutatott pálos misekönyv glosszáinak lejegyzője.⁴⁷ Vagyis a lejegyző, felváltva, magyar és latin nyelvű glosszák segítségével értelmezte a szöveget. A latin interlineális glosszáknak két nagyobb csoportját figyelhetjük meg. A glosszák egy része a textus kevésbé kifejtett, utalásszerű részeit magyarázza, például a scriptor az 1Móz 2,1 verséhez („igitur perfecti sunt caeli et terra et omnis ornatus eorum”)⁴⁸ a megjegyzést fűzött: „omnium plantarum et stellarum.” A latin glosszák másik része pedig a textus egyes kifejezéseinek héber megfelelőjét jegyezte fel, például az Eufrátesz folyó kapcsán, mely fölött a következőt olvashatjuk: „In hebrío Pherat.”

A magyar nyelvű glosszák mintegy kétharmada rövid, egy-két szavas, a fennmaradó glosszák között viszont egy-egy hosszabb mondatot is találunk. A magyar nyelvű glosszák esetében az ismétlődő kifejezések és egyes kifejezéseknél az érzékelhető küszködés azt sejteti, hogy ezek nem a szöveg értelmezésében segítettek elsősorban a lejegyzőt, mint a latin glosszák, hanem a fordítással való kísérletezésre utalhatnak. Egyértelmű, hogy gondot okozott a scriptornak az 1Móz 1 könyvében található *firmamentum* kifejezés, hiszen öt esetben is megjegyzést írt e latin szóhoz. Két alkalommal az „erojfej” szóval, egyszer a „ki terijedej” kifejezéssel fordította azt, kétszer pedig nem tudott dönteni, így mindkét magyar szót felírta a latin fölé: „Erojfej, awagy ki terijedej” – „Erojfeget, awagy ki terijedejt.”

A magyar glosszák közt találunk olyanokat is, amelyek elsőre indokolatlannak tűnhetnek. Így például négyszer is lejegyezte a scriptor az „eo neme(k) zerint” szavakat, annak ellenére, hogy azok egymás alatt találhatók. Itt ismét annak a jelét láthatjuk, hogy a scriptor a fordítással küszködött. Végül talán a fordítási kísérletezés melletti érvként idézhető a leghosszabb magyar nyelvű glosszák egyike is, amely többszöri változtatást, javítást sejtet. Az 1Móz 4 utolsó, 16. verséhez – „Egressusque Cain a facie Domini habitavit in terra profugus ad orientalem plagam Eden”⁴⁹ – a glosszázó a következőket írta: „Az Ur Istennek zine Elol / Lakozik Noth / az Nod / nod / minemö [!] földön [!] / „mely <föld [!]> eden<nek> nap kelet feleöl [!] Valo rezen vagyon.”

⁴⁷ LAUF Judit, „Magyar nyelvelmlékszövegek egy 16. század eleji pálos misekönyvben”, *Magyar Könyvszemle* 135., 1. sz. (2019): 18–35.

⁴⁸ „És elvégezteték az ég és a föld, és azoknak minden serege.”

⁴⁹ „És elméne Káin az Úr színe elől és letelepedék Nód földén, Édentől keletre.”

Összesítve a fentieket, a megfejtett glosszák alapján a kódex 291 magyar szót tartalmaz, és ha leszámítjuk az ismétléseket, akkor 175-öt. E magyar nyelvű glosszák hangjelölése a következőképpen néz ki:⁵⁰

a – a	f – f	l – l	r – r
á – a	g – g	ly – l, lÿ, li	s – ſ
b – b	gy – gÿ, gi	m – m	s (szó végén) – σ
c – c	h – h	n – n	sz – ſ, ſz, z
cs – ch, cz, ci	i – i	ny – n, nÿ, ny	t – t
d – d, t ⁵¹	í – i	o – o	u – u, v, w
e – e	j – j, i, ÿ	ó – o	ú – u, w
é – e	k – k	ö – o, ö, q	ü – u, w
		ő – o, ö, q, eo, eö, eö	ű – u, w
		p – p	v – v, u
			z – z

Külön kiemelném az „ö” és az „ő” hangokat, amelyek kódexbeli jelölése több kérdést is felvet. Egyrészt furcsa, hogy a scriptor hat variánst is alkalmaz az „ö” hang leírására: o, ö, q, eo, eö, eö, másrészt különlegességként tűnik fel, hogy a lejegyző az „ö” és az „ő” hangok esetében a mai, haránt irányban írott két ponttal jelzett „ö” betűt használ. Az „ü” hang esetében ezzel nem találkozunk. Hasonló jelenségre hívta fel a figyelmet Tóth Péter a 15. századi *Güssingi glosszák* esetében.⁵² E jelölési mód eredetét Kniezsa István kutatásaira alapozva a szakirodalom a német kapcsolatokkal hozta összefüggésbe,⁵³ azonban első elfordulásai még

⁵⁰ Elöl látható a hangértéket jelölő betű, utána hosszú kötőjellel elválasztva a nyelvemlékbeli jel.

⁵¹ Utóbbi hangjelölésre csupán egyetlen példa hozható föl: „föltöl” [!] olv.: földtől. A *föld* szó összesen tízszer fordul elő a glosszákban, a tizből csak ebben az egy esetben jelölte a *d* hangot *t* betű, a többi kilenc esetben *d* betű jelöli a *d* hangot.

⁵² TÓTH Péter, „*Güssingi glosszák*: Ismeretlen magyar glosszák egy 15. századi *sermonariumban*”, in HENDE Fanni, KISDI Klára, KORONDI Ágnes, szerk., „Mestereknek gyengének” Ünnepi kötet Madas Edit hetvenedik születésnapjára (Budapest: Szent István Társulat, 2020), 305–328.

⁵³ Lásd: KNEZSA István, *A magyar helyesírás története* (Budapest: Akadémiai Kiadó, 1952), 11–13.; KOCIS Zsuzsanna, „Az ö hang jelölése és a fonéma gyakorisága közötti lehetséges összefüggések vizsgálata Svetkovics Katalin levelezésében” in DRÁVUCZ Fanni, szerk., *Doktoranduszok a nyelvtudomány útjain: Az ELTE BTK Nyelvtudományi Doktori Iskolája „Félúton 9.” konferenciájának kiadványa* (Budapest: ELTE BTK Nyelvtudományi Doktori Iskola, 2014), 4.

„o” formájúak. Kniezsa István az 1589-es Károli Bibliában adatolta először az „ö” alakot.⁵⁴ Több példa ismertetése nyomán Tóth Péter arra a megállapításra jutott, hogy: „[A] fent említett nyugat-magyarországi példák világosan mutatják, hogy a német kéziratokban már a 14. század második felétől előforduló kétpontos ö és ü jelölés a 15. század első felében már a magyarországi német írásbeliségben is ismert és elterjedt volt.”⁵⁵ Kocsis Zsuzsanna hasonlóképpen gondolkodott a hovat származású Batthyány Ferencné Svetkovics Katalin 16. század közepén írott levelei kapcsán.⁵⁶ A *Vízaknai-kódex* bizonyítékul szolgálhat e jelenség meglétére – a részben ugyan szintén német hatás alatt álló – Erdély területén is.

A kódexben 58 esetben fordul elő olyan szó, amelyben „ö” és „o” hang szerepel. Ezek közt több ismétlődést találunk. Legtöbbször a „föld” kifejezéssel találkozunk. Ugyanakkor megjegyzendő, hogy az ismétlődő kifejezések leírása sem egységes. Az említett *föld* szó például hat esetben „o” betűvel szerepel, négy esetben pedig „ö”-vel.

o	ö	o	eo	eö	eö
26	12	7	11	1	1

Továbbá az is megjegyzendő, hogy a két ponttal jelölt „ö” betű csak később, 1Móz 3-tól kezd előfordulni, ezzel pedig eltűnik a mellékjeles „o”, és megjelenik az „eö” és az „eö” alak.

	o	ö	o	eo	eö	eö
1Móz 1	4	-	4	4	-	-
1Móz 2	8	-	2	2	-	-
1Móz 3	4	9	-	1	-	-
1Móz 4	9	3	-	5	1	2

Igen gyakori az az eljárás is, amikor az „ö”, illetve „o” hangot egymás mellett lévő szavakban másképpen oldotta meg leírója (például: minemeo földön / gywmolchebeol / eden newö kertbol). Nem beszélhetünk tehát tudatos szabályrendszerrel.

⁵⁴ KNIEZSA István: *A magyar helyesírás...*, 11–13.

⁵⁵ TÓTH Péter, *„Güsingi glosszák...”* 321.

⁵⁶ KOCIS Zsuzsanna, *Az ö hang jelölése...* 3–8.

V. Összegzés

Amint a tanulmány többször is hangsúlyozza, nem volt, nem is lehetett célja e vizsgálatnak a kódex módszeres és teljes körű elemzése. Ebből következik, hogy a kódex forrásának, illetve forrásainak feltárása, valamint a nyelvemlékek ismertetése csupán részleges, inkább a fő irányvonalak kijelölésére koncentrál, s nem tárgyalt minden felmerülő kérdést. Remélhetőleg azonban ez is elegendő annak hangsúlyozásához, hogy a kódex több szempontból is kiemelten fontos.

A kódexben található ábrák segítségével kimutattuk, hogy több szövegegyezés is felfedezhető a *Vízaknai-kódex* és Johannes Brenz Biblia-kommentárja között, és ez amellett, hogy a korabeli kolozsvári aktuális teológiai irányultságra is fényt vet, a kolozsvári iskola oktatási rendszerére vonatkozó tudásunkat is bővíti, különösen a nagyszámú görög és héber okfejtés mutat ez irányba. Másrészt, a kódex végén található számos, részben még megfejtetlen magyar nyelvű glossza különös értékkel bírhat a magyar helyesírás és a magyar bibliafordítás története kapcsán egyaránt, különös tekintettel a Heltai Gáspár munkaközössége által készített fordításokra.

A kódex e jelentősége ellenére azt is hangsúlyoznunk kell, hogy amint *Vízaknai* Gergelyt magát, úgy a kódex történetét sem ismerjük még eléggé. Logikus kérdésként merül föl például, hogy ha *Vízaknai* elkezdte a Genesis, valamint elkészítette a Leviticus és a Numerii kommentárját, vajon elkészült-e az előbbivel, és elkészítette-e az Exodus és a Deuteronomium kommentárját is? A kódexben található dátumok alapján *Vízaknai* sorban haladt a munkával. A Genesis-t 1546-ban kezdte el, a Leviticus-t pedig 1549-ben, észszerűen következhet ebből tehát akár az is, hogy 1546–1549 között a Genesis és az Exodus kommentárján dolgozott. A Deuteronomium kommentárjának elkészítése már sokkal kérdésesebb, hiszen *Vízaknai* halálát az 1550-es évek első felére teszik, márpedig a Numerii kommentárjával 1551-ben végzett *Vízaknai*. Az is kérdés, hogy a kódexet ki őrizte meg az utókor számára. Noha a kötés nyomai nem látszanak, az orom és bordaszínórozás gondos állagmegóvásra utal. Zoványi megállapításából kiindulva, *Vízaknai* 1555 előtt halt meg, egyetlen nyomtatványa viszont 1558-ban a Heltai nyomdában látott napvilágot. Elképzelhető, hogy a három Biblia-kommentárt nem is *Vízaknai*, hanem esetleg Heltai köttette egy könyvtestbe. Mivel a kérdéses nyomtatványból példány nem maradt fenn, nem tudjuk, hogy a nyomtatás a halott előtti tisztelgés volt-e, és egyelőre az sem világos, hogy kortársai tudtak-e a *Vízaknai-kódex*ről, ha igen, akkor miképp tekintettek rá. Jelen állás szerint számunkra sem eldönthető megnyugtatóan, hogy hogyan tekintsünk e kódexre, és ez a munkálatok folytatására ösztönöz minket.

Melléklet

(A *Vizaknai-kódex* interlineális glosszái)

Rész	Fólió	Vulgata	Vizaknai
1Móz 1	303 ^r	In principio (1. sor)	[latin]
		deus cœlum (1. sor)	[latin?]
		abyssi (4. sor)	az melfegen
		firmamentum (10. sor)	Eroſſeg, awagÿ ki terijedeſ
		in medio aquarum (11. sor)	In aquas
		firmamentum (12. sor)	Ki terijedeſ
		sub firmamento (13. sor)	az eroſſeg alatt
		super firmamentum (14. sor)	az eroſſeg felet
	303 ^v	deus firmamentum (1. sor)	Eroſſeget, awagÿ ki terijedeſt
		Et factum est vespere et mane (2. sor)	egÿ eſt egÿ Reggel
		arida (5. sor)	Zaraz
		aridam (6. sor)	az zaraszt
		Germinet terra (9. sor)	[...] fiat viras geminandi
		Germinet terra (9. sor)	nemzw
		et lignum (10. sor)	ilq fat [=illó/ílő]
		herbam virentem (14. sor)	zoldellq
		est vespere et mane, dies tercius (18–19. sor)	az eſtwe az reggel, harmadnap lön
	304 ^r	Producant aquæ (13. sor)	Ki erezzenek
		reptile animæ (13. sor)	Elq chwzo mazo allatok
		et volatile volans (14. sor)	Reppeſq allatokat
		cœte grandia (16. sor)	nagÿ Cethalakat
		motabilem (17. sor)	illadozot
	304 ^v	animam vivente in genere suo, iumenta (5. sor)	et animalia vin[...] az eo neme zerint, barmokat
		et reptilia (6. sor)	czwzomazokat
		et bestias (6. sor)	Vadakat
		species suas (7. sor)	az eo nemek zerint
		Et fecit (7. sor)	teriezt
		species suas (8. sor)	az eo nemek zerint

		iumenta et omne (9. sor)	[magyar?]
		Faciamus (11. sor)	Zerezzwnk
		et præsit piscibus (12. sor)	dominatur
		et bestiis (13. sor)	Vadakon
		deus ad aginem (15. sor)	hominem
		masculum et foeminam (17. sor)	ferfiat es azzon allatot
		Benedixitque illis deus (18. sor)	[?]
		Crescite (18. sor)	[?]
		subicite eam (20. sor)	[latin?]
	305 ^r	moventur (2. sor)	igadoznak
		et universa (4. sor)	[.....] Arborat
		in semet ipsis sementem generis sui (5. sor)	ki ki mind az eo neme zerint nemz
		et sint vobis in escam (6. sor)	hogy twnektek eledelt zolgalta[ff]anak
		et cunctis animantibus terræ (7. sor)	dedi herbam et arboris
		volucris cœli (8. sor)	egben yaro madaraknak
		ut habeant ad vescendum (10. sor)	hogy legien hamat [?] ellÿen
		valde bona (12. sor)	[latin?]
1Móz 2	322 ^v	perfecti sunt (1. sor)	perfecta est conditio cœli et terræ
		omnis ornatus eorum (2. sor)	omnium plantarum et ftellarum
		die septimo (3. sor)	... plantabant ... ?!
		et requievit die septimo (4. sor)	[latin?]
		ab universo opere quod patrarat (5. sor)	[magyar?]
		benedixit deus (6. sor)	[latin?]
	323 ^r	Iste sunt (2. sor)	Hoc modo condita sunt
		generationes (3. sor)	[latin?]
		quando (3. sor)	latin mondat
		in die (4. sor)	in diebus

		virgultum agri (6. sor)	vezzq zalat
		oreretur in terra (6. sor)	volna az foldon
		herbam (7. sor)	[latin]
		Non enim pluerat Dominus (8. sor)	[latin]
		et homo non (9. sor)	[latin]
		fons ascendebat (11. sor)	kod feliw vala
		inrigans (11. sor)	qtqzi vala
		superficiem terræ (12. sor)	foldnek jzinet
		formavit igitur Dominus Deus hominem (13. sor)	[latin]
		inspiravit (14. sor)	fuvva
		faciem eius (15. sor)	<eo ...> orraba
		factus est homo (16. sor)	embeor
		in animam (16. sor)	[latin]
		paradisum (18. sor)	kertet
		posuit hominem (19. sor)	tove [= tövé]
		formaverat (20. sor)	[kikopott glossza]
		Produxitque Dominus (20. sor)	[latin]
		de humo (21. sor)	[kikopott glossza]
		omne lignum (21. sor)	arborat
	323 ^v	et suave ad vescendum (1. sor)	[latin?]
		de Eden (5. sor)	De Eden
		ad inrigandum (5. sor)	Vtoz [...]
		paradisum (6. sor)	[?]
		qui in de dividitur (6. sor)	[latin?]
		quatuor capita (7. sor)	In quatuor [...]
		Nomen Phison (8. sor)	In Hebrío pyfon
		Ipsé est (8. sor)	az
		qui circuit omnem terram Evilat (9. sor)	[.....] [.....] Ewilatnak foldet
		bdellium (11. sor)	Criřtal ko
		onychinus (12. sor)	onix ko
		secundi gion (13. sor)	gion
		Ipsé nadit (16. sor)	az [...]
		Assyrios (17. sor)	ařřiria fele

		Euphrates (18. sor)	In hebrío Pherat
		Tulit ergo (18. sor)	[?]
	324 ^r	paradisum (1. sor)	orta [előtte kikopott, félig levágott –latin? – mondat]
		operaretur et custodiret (2. sor)	toleret paradifum
		de ligno autem scientiæ boni et mali ne comedas (5. sor)	Io es gonoz fanak twdomanÿarol valo gÿwmolchben
		ex eo morte (7. sor)	[?]
		Non est bonum (8. sor)	[latin?]
		adiutorium (9. sor)	[latin?]
		Formatis (9. sor)	Post P
		est nomen eius (15. sor)	[?]
		Adam nominibus suis cuncta (16. sor)	az eo természetek zerint valo [...]
	324 ^v	non inveniebatur adiutor similis (1. sor)	[latin – a mondat eleje levágva]
		deus soporem in Adam (2. sor)	nagÿ almot bochata
		et replevit carnem (4. sor)	huft rekezte helibe conclusit
		tulerat de Adam (6. sor)	oldalambol
		Hoc nunc os ex ossibus (8. sor)	Immarmoft
		Et caro (8. sor)	eh hws
		hæc vocabitur (9. sor)	mulier
		virago (10. sor)	mulieri
		quam ob rem (11. sor)	uxorem
		relinquet homo patrem (11. sor)	[latin]
		adherebit uxori suæ (12. sor)	ragazkodik
		erunt duo in carne una (13. sor)	eggÿe[ÿ]fe leznek egÿ teftbe
		non erubescabant (15. sor)	nem zegenlik vala
1Móz 3	335 ^r	erat callidior cunctis (1. sor)	Ravazb vala [alatta] alnokb
		quæ fecerat (2. sor)	sanimantia

		Qui dixit (2. sor)	serpens
		ex omni ligno (4. sor)	[latin]
		in paradiso vescemur (6. sor)	efzwnk
		ne forte moriamur (8. sor)	mert netalantan meg halnank
		ex eo aperientur (11. sor)	ligno
		lignum ad vescendum (13. sor)	etelre
		aspectuque delectabile (14. sor)	nezejre
		sibi perizomata (18. sor)	ele kotot
		post meridiem (20. sor)	del vtan
	335 ^v	mihi de ligno (6. sor)	[latin?]
		decepit me, et comedi. (8. sor)	fructum
		deus ad serpentem (9. sor)	serpenti
		inter omnia animantia (10.sor)	allatok kozeot
		et bestias terræ (10. sor)	az vadak kozot
		super pectus tuum gradieris (11. sor)	[latin?]
		et terram comedes (11. sor)	[latin?]
		cunctis diebus vitæ tuæ. inimicitias ponam (12. sor)	minden eletednek napjan ellenfejes dolgot zerzek
		ipsa conteret (14. sor)	[?]
		et tu insidiaberis calcaneo eius (15. sor)	[latin]
		quia audisti vocem uxoris tuæ (19. sor)	[latin]
		de ligno, ex quo (20. sor)	[latin?] + a fanak gywmolcibol
		terra in opere tuo in laboribus (21. sor)	[?]
		eam cunctis diebus (22. sor)	[latin]
		et tribulos germinabit (23. sor)	korokat nemz
		et comedes herbas terræ (23. sor)	[latin]
	336 ^r	In sudore vultus (1. sor)	[latin]
		tui vesceris (1. sor)	egyed

		donec revertaris (2. sor)	miglen terz
		in terram (2. sor)	földbe
		in pulverem reverteris (3. sor)	Valtozando vagy
		Et vocavit Adam (3. sor)	neveze
		uxoris suæ Eva (4. sor)	[?]
		mater esset cunctorum viventium (5. sor)	minden elő embereknek
		Dominus Deus (5. sor)	az vristen
		tunicas pellicias (6. sor)	bör köntös
		et induit eos (6. sor)	fel öltöztete
		Ecce Adam quasi unus (7. sor)	[?]
		sciens bonum et malum (8. sor)	twdwan iot es gonozzat
		Nunc ergo ne forte (9. sor)	[latin]
		mittat manum suam (9. sor)	nÿoÿcha
		sumat etiam de ligno (10. sor)	[latin?]
		vivat in æternum (10. sor)	hogy ne ellÿen
		de paradiso voluptatis (12. sor)	az eden newö kertbol
		de qua sumptus est (13. sor)	vetettetet
		ieicitque Adam (13. sor)	[latin?]
		et conlocavit (13. sor)	hellÿeztote
		paradisum voluptatis (14. sor)	eden
		cherubim (14. sor)	angÿalt
		flammeum gladium atque versatilem ad custodiendam (15. sor)	ollÿan tizes ſabiat [?] minemö az ide towa forgo tör
		viam ligni vitæ (16. sor)	az elő fanak vtanak meg oltalmazafara
		viam ligni vitæ (16. sor)	az eden kertnek napkelet feleol valo rezere
1Móz 4	348 ^r	cognovit Evam (1. sor)	meg eſmere [+ latin]
		concepit (2. sor)	fogada
		peperit (2. sor)	zwle
		possedi (2. sor)	meg nÿere [...]
		peperit (3. sor)	zwle
		Factum est (5. sor)	leon
		autem post multos dies (5. sor)	ſok ideö mwlua

		de fructibus terræ (6. sor)	az foldnek gywmolchebeol
		obtulit (7. sor)	aldozek
		primogenitis gregis (8. sor)	az iuhainak elseo fiaval
		et de adipibus eorum (8. sor)	az kowerebebwł
		et concidit (11. sor)	meg eřek
		vultus eius (12. sor)	az eō zini
		concidit facius tua (13. sor)	valtozot meg az te zined
		in foribus peccatum (15. sor)	az kapu eleot
		aderit. Sed sub te (15. sor)	[...] nugzik
		dominaberis (16. sor)	latin
		consurrexit (18. sor)	fel tamada
	348 ^v	super terram (5. sor)	az föltöl
		aperuit os suum et suscepit (6. sor)	[latin]
		de manu tua (7. sor)	az te kezedbol
		cum operatus fueris eam (7. sor)	mi kor mweled azt az foldet
		vagus (8. sor)	[...] lako
		profugus (9. sor)	buýdořo
		ad dominum (10. sor)	Wrnak
		est iniquitas mea (10. sor)	gonořřagom
		facie terræ (12. sor)	az foldnek řzinerol
		septuplum (16. sor)	septemplr
		a facie Domini (18. sor)	az Wr řftennek zine elol
		habitavit (19. sor)	lakořik noth
		profugus (19. sor)	az nod
		in terra (19. sor)	Nod / minemeo földön
		in terra ad orientalem (19. sor)	mely <föld> eden<nek> nap kelet feleöl valo rezen vagyon
		concepit (21. sor)	fogada
		peperit (21. sor)	zwle
		Enoch genuit (24. sor)	zwle
		İrad genuit (24. sor)	nemze
		qui accepit (26. sor)	[?]
	349 ^r	alteri Sella genuitque (2. sor)	nemze

		fuit pater (3. sor)	[latin]
		habitantium in tentoris (3. sor)	kik fatorba laktak es
		pastorum (4. sor)	az paztoroknak
		Iubal ipse (4. sor)	suis nomen
		suis pater (5. sor)	principus
		canentium cithara et organo (5. sor)	minden eneke[seknek cýnbalma [vagy] cýnbalom
		Sella quoque (6. sor)	[latin]
		Thubalcain (6. sor)	[?]
		malleator (7. sor)	vas vero
		et faber (7. sor)	kowach
		in cuncta opera æris (7. sor)	minden ertz beli es vas beli mwvet
		Thubalcain Nœmma (8. sor)	[latin?]
		meam uxores (10. sor)	Ada es fella
		in vulnus meum (12. sor)	[latin]
		et adolescentulum in livorem meum (12. sor)	[latin?]
		septuplum (12. sor)	[latin]
		Ista cœpit invocare (19. sor)	[latin?]

A kard

Bevezetés

Az evangéliumi szövegekből többnyire egy békeszerető, szelíd Jézus-alak bontakozik ki, és az általa meghirdetett evangélium nyomán megszületett vallás a szeretet vallásának nevezi magát. Ennek tükrében nehéz megérteni néhány olyan evangéliumi részt, amelyben erőszakról, fegyverről, kardról van szó, ráadásul olyan összefüggésben, amely első olvasásra Jézus tanításához tartozónak minősül. Hogyan lehet, hogy a názáreti mester saját céljáról azt állítja, hogy „Nem azért jöttem, hogy békességet hozzak, hanem hogy kardot” (Mt 10,34b)? A kard mint a harc, az erőszak eszköze és szimbóluma meglehetősen idegen motívumnak értelmezhető. Hasonlóan meghökkentő az a jelenet, amikor (a Gecsemáné-kertben lejátszódó drámai események részeként) Jézus arra biztatja követőit, hogy szerezzenek kardot, még a felsőruhájuk eladása árán is. Vajon ténylegesen Jézus szavainak vagy legalábbis szándékával megegyező interpretációknak tekinthetők ezek az evangéliumi szövegek? A válasz megtalálása érdekében célszerű részleteiben is elemezni az idézett részeket.

Nem azért jöttem, hogy békét hozzak...

A Mt 10,34 szerinti szöveg így szól: „Ne gondoljátok, hogy azért jöttem, hogy békességet hozzak a földre. Nem azért jöttem, hogy békességet hozzak, hanem hogy kardot.”² A párhuzamos helyen, a Lk 12,51-ben pedig így: „Azt gondoljátok, azért jöttem, hogy békességet hozzak a földre? Mondom nektek: semmiképpen, hanem inkább meghasonlást.” Márknál nem fordul elő ez a mondat, viszont megtalálható Tamás evangéliumában. A Tm 15 első részében Jézus mon-

<https://doi.org/10.64468/KERMAGV.2025.1-2.06>

¹ Somogyi László (Szakcs, 1955) a Magyar Agrár- és Élettudományi Egyetem nyugalmazott egyetemi docense. Elérhetősége: somogyilaszló1955@gmail.com.

² A bibliai idézetek a Magyar Bibliatársulat újfordítású Bibliája szövege szerint szerepelnek.

dásaként ez szerepel: „Talán azt gondolják az emberek, hogy azért jöttem, hogy békét vessek a világra, és nem tudják, hogy azért jöttem, hogy meghasonlásokat vessek a földre, tüzet, kardot, háborúságot.”³ Általánosan elfogadott az a következtetés, hogy amennyiben egy evangéliumi rész Máténál és Lukácsnál is előfordul, de Márknál nem, akkor a kérdéses rész a beszédforrásból (Logionquelle = Q) származik. A helyzetet bonyolítja, hogy míg a Q-nak ezidáig nem került elő írott példánya, addig Tamás evangéliumának igen. Joggal merül fel a kérdés, hogy a szinoptikusok a Q-ból vagy Tamás evangéliumából merítették-e saját szövegüket. Habár Tamás evangéliumát a benne szereplő gnosztikusnak minősíthető részek miatt késői datálásúnak is lehet tartani, valószínűbb azonban, hogy a Tamás-evangéliumban korai és késői eredetű részek is előfordulnak. Meyer elemzése szerint a Tamás-evangélium legkorábbi részei az első század közepén keletkeztek.⁴ Ebből az következik, hogy számolni kell azzal, hogy a Tamás-evangélium és a Q egyes részei azonos periódusban keletkeztek, feltehetően az első század közepe táján. Hasznos lehet az, ha nem csupán a már említett három verset hasonlítjuk össze, hanem bővebb szövegekörnyezetüket is. Ezt foglalja össze az 1. táblázat.

Máté	Lukács	Tamás
	Lk 12,49–50 Azért jöttem, hogy tüzet bocsássak a földre, és mennyire szeretném, ha már lángolna! Kereszt-séggel kell azonban még megkereszteltetnem, és mennyire gyötrődöm, míg ez végbe nem megy!	Tm 9 [Jézus mondja]: Tüzet dobtam a világra, és néz-zétek, őrzöm azt, amíg lángol.

³ A Tamás-evangélium szövegének forrása: *Tamás evangéliuma* (közreadja CZIRE Szabolcs), Keresztény Magvető 3. sz. (2004): 259–278.

⁴ Marvin MEYER, „Gospel of Thomas”, in *The Gnostic Bible*, szerk. Willis BARNSTONE, Marvin MEYER (London: Sambhalla, 2003), 43.

Máté	Lukács	Tamás
Mt 10,34–39 Ne gondoljátok, hogy azért jöttem, hogy békeséget hozzak a földre. Nem azért jöttem, hogy békeséget hozzak, hanem hogy kardot.	Lk 12,51 Azt gondoljátok, azért jöttem, hogy békeséget hozzak a földre? Mondom nektek: semmiképpen, hanem inkább meghasonlást.	Tm 15,1 [Jézus mondja] Talán azt gondolják az emberek, hogy én azért jöttem, hogy békét dobjak a földre. De ők nem tudják, hogy én azért jöttem, hogy meghasonlást vessek a földre: tüzet, kardot, háborút.
	Lk 12,52 Mert mostantól fogva, ha öten lesznek egy családban, meghasonlik három a kettővel, és kettő a hárommal.	Tm 15,3 Mert öten lesznek egy házban: hárman kettő ellen lesznek, és ketten három ellen...
Mt 10,35 Azért jöttem, hogy szembeállítsam az embert apjával, a leányt anyjával, a menyét anyósával...	Lk 12,53 Meghasonlik az apa a fiával, és a fiú az apjával, az anya a leányával, és a leány az anyjával, az anyós a menyével, és a meny az anyósával.	...apa fia ellen, és fiú apja ellen.
Mt 10,36 ...és így az embernek ellensége lesz a háza népe.		Tm 15,4 És úgy állnak majd, mint akik magányosak.

1. táblázat: A szinoptikusok és a Tamás-evangélium szövegeinek összevetése

A táblázatban a párhuzamos részek sorokba szedve szerepelnek. Az erőszak képeit használó szakasz Lukács evangéliumában a 12. rész 49 versével kezdődik. Ez párhuzamos a Tm 9-cel, de nincs meg Máténál. A „tüzet dobtam” formula sémitizmusnak minősíthető, ezért a Tamás-féle szöveget eredetibbnek kell tartani. Ugyanezt erősíti a Tm 15-ben olvasható: „békét dobjak” szóhasználat, szemben a Lukácsnál szereplő „békeséget hozzak” megfogalmazással.

Ezt követi a kardról, illetve meghasonlásról szóló rész a Mt 10,34, a Lk 12,51 és a Tm 15,1–2 szerint. Máté evangéliumában a kard szó szerepel, Lukácsnál pe-

dig a meghasonlás. Valószínűsíthető, hogy Lukács enyhített az eredeti megfogalmazáson, hiszen célközönsége számára a keresztény közösség békés voltát kívánta bemutatni. Ezt a véleményt valamelyest gyengíti, ha összevetjük a Tamás-féle szöveggel, ott ugyanis mindkét megfogalmazás előfordul, a kard is és a meghasonlás is. Elképzelhető azonban az is, hogy a Tamás-evangéliumból, illetve annak korai változatából a hagyományban két különböző szöveg őrződött meg, az egyik a kard szót, a másik a meghasonlás szót tartalmazta. Közülük Máté az egyik, Lukács pedig a másik változatot használta fel. Ha a hagyományozásnak ezt a folyamatát fogadjuk el, akkor ki kell zárni a Q-t, mint a kanonikus szövegek forrását. Ezt az is erősíti, hogy a Máté-féle és a Lukács-féle görög szöveg jelentős eltéréseket mutat, nem csupán a szóhasználat, hanem a nyelvtan szempontjából is. Jakubinyi György megállapítja, hogy a Máté szerinti és a Lukács-féle szöveg annyi eltérést mutat, hogy többen kétségbe vonják, hogy a Q-ból merít a két evangélium.⁵ Természetesen lehet, hogy Tamás is merít a Q-ból, vagy esetleg mindkét gyűjtemény ugyanazt, vagy legalábbis hasonló szóbeli hagyományt rögzít.

Ugyancsak a Lukács-evangélium és a Tamás-evangélium mutat párhuzamot a Lk 12,52 és a Tm 15,3 versekben. Az ötből kettő három ellen, három kettő ellen megfogalmazás sajátos, és bár sorrend a két szövegben nem is azonos, a tartalom igen. A Tamás-evangélium „házat” említ, ami sémita megfogalmazás, ezért Lukácsnál korábbi minősül. Lukács mintegy magyarázatként családra módosítja a szöveget, ami ismét csak arra utal, hogy Lukács (és valószínűleg Máté is) forrásként használt egy olyan szöveget, ami a Tamás-evangéliumban kapta meg végső formáját.

Két olyan része van a szövegeknek, amely közös Lukácsnál és Tamásnál, de nincs meg Máténál. Ez a Lk 12,49 és párhuzama, a Tm 9, továbbá a Lk 12,52 és a Tm 15-ben levő hasonló tartalmú mondat. Sajnos sem a Tm 9-nek, sem a Tm 15-nek ezidáig nem került elő görög szövege, így nem lehet a szóhasználat alapján következtetni a lukácsi és a Tamás-féle szöveg összefüggésére. A magyar fordítások szerint azonban meglehetősen hasonló a Lukács-féle és a Tamás-evangéliumban található megfogalmazás.

Az összevetésből egyértelműen kitűnik, hogy nincs olyan eleme a szinoptikusoknak, ami ne lenne meg Tamásnál. Ez, ha nem is bizonyítja, de sugallja, hogy a kardra vonatkozó részek eredete nem a Q, hanem a Tamás-evangélium, esetleg egy olyan korai forrás, amelyből a Tamás-evangélium összeállítója merített.

⁵ JAKUBINYI György, *Máté evangéliuma* (Budapest: Szent István Társulat, 1991), 130.

A mondások jézusi eredete erősen kérdéses. Robert Funk indokként joggal hivatkozik arra, hogy a kérdéses bibliai helyen Jézus egyes szám első személyben beszél, tehát magáról állít valamit, ami egyáltalán nem jellemző rá.⁶ Már önmagában ez a motívum is arra utal, hogy az adott helyen egy kora keresztény csoport által megfogalmazott visszaemlékezéssel lehet találkozni. A családon belüli konfliktus mindhárom szövegben említve van. Lukácsnál a leghosszabban, Máténál rövidebben, Tamásnál szűkszavúan. Ez a tény a forrásszövegek keletkezési idejének becslésében segít. Josephus Flavius tudósítása szerint a társadalom alapegységét jelentő család megbomlása a zsidó háborút közvetlenül megelőző időkre volt jellemző. A családokon belüli viszályok, „meghasonlások” arra az időszakra utalnak, amelyben a júdeai és galileai elégedetlenség erőteljesen fokozódott. Ez az időszak I. Heródes Agrippa halála utáni évekre tehető, tágabban a 44–60 közötti időkre. A zavargások először a társadalmon belül jelentkeztek, a feltételezett Rómával kollaboránsnak kikiáltottak és az ultranacionalisták között. Az ellentétek nem kerülték el a családokat sem, a karizmatikus irányultságúak a mennyei jelekre hivatkozva akár a családjukkal is szembeszálltak.

Incidens a templomban

Az előbbieken tárgyalt evangéliumi részhez hasonlóan zavarba ejtő a gyakran a Templom megtisztítása címmel ellátott rész, amely a szinoptikusokban (Mk 11,15–19; Mt 21,12–17; Lk 19,45–48) és Jánosnál is (Jn 2,14–22) előfordul. Önmagában ez a tény is jelzi, hogy a független forrásokból származó elbeszélés valamilyen valós történésen alapul. A szinoptikusok Jézus életének utolsó hetére teszik az eseményt, János viszont Jézus nyilvános működésének elejére. Csaknem általánosan elfogadott az a vélemény, hogy a szinoptikusok időrendje a helyes. A négy evangélium szövegét párhuzamos elrendezésben mutatja be a 2. táblázat.

⁶ Robert W. FUNK, Roy W. HOOVER, THE JESUS SEMINAR, *The Five Gospels* (San Francisco: Harper, 1993), 174.

Márk	Máté	Lukács	János
Azután Jeruzsálembe értek. Bement a templomba,	Azután Jézus bement a templomba,	Azután bement a templomba,	A templomban találta a marhák, juhok és galambok árusait meg az ott ülő pénzváltókat.
és kezdte kiűzni azokat, akik a templomban adtak és vettek,	és kiűzte mindazokat, akik a templomban árusítottak és vásároltak,	és kezdte kiűzni az árusokat,	Kötélből korbácsot csinált, és kiűzte mindet a templomból a marhával és a juhokkal együtt.
felborította a pénzváltók asztalait és a galambárusok székeit,	a pénzváltók asztalait és a galambárusok székeit pedig felborította,		A pénzváltók pénzét kiszórta, az asztalokat felborította,
és nem engedte, hogy bármit is átvigyenek a templomon.			
Azután így tanította őket: Nincsen megírva: „Az én házam imádság háza lesz minden nép számára”?	és ezt mondta nekik: Meg van írva: „Az én házamat imádság házáknak nevezik”,	ezt mondva nekik: Meg van írva: „Az én házam imádság háza lesz”,	a galambárusoknak pedig ezt mondta: Vigyétek ezeket innen, ne csináljatok piacteret az én Atyám házából! Tanítványai visszaemlékeztek, hogy meg van írva: „A te házad iránti féltő szeretet emészt engem.”
Ti pedig rablók barlangjává tettétek.	ti pedig rablók barlangjává tettétek.	ti pedig rablók barlangjává tettétek.	

Márk	Máté	Lukács	János
Meghallották ezt a főpapok és az írástudók, és keresték a módját, hogyan veszítsék el. Féltek ugyanis tőle, mert az egész sokaság álmélgodott a tanításán. És amikor beesteledett, Jézus és a tanítványai kimentek a városból.	Azután vakok és sánták mentek hozzá a templomba, és meggyógyította őket. Amikor pedig a főpapok és az írástudók látták a csodákat, amelyeket tett, és a gyermekeket, akik a templomban ezt kiáltozták: Hozsánna Dávid Fiának! – haragra lobbantak, és így szóltak hozzá: Hallod, mit mondanak ezek? Jézus pedig így válaszolt nekik: Hallom. Sohasem olvastatok: „Gyermekek és csecsemők szája által szereztél dicséretet”? Erre otthagya őket kiment a városból Betániába, és ott töltötte az éjszakát.	Ezután naponként tanított a templomban. A főpapok, az írástudók és a nép vezetői arra törekedtek, hogy elveszítsék őt, de még nem találták meg a módját, hogy mit tegyenek vele, mert az egész nép odaadó figyelemmel hallgatta őt.	A zsidók pedig azt kérdezték tőle: Milyen jelt mutatsz nekünk, hogy ezeket teszed? Jézus így felelt nekik: Romboljátok le ezt a templomot, és három nap alatt felépítem. Ezt mondták rá a zsidók: Negyvenhat esztendeig épült ez a templom, és te három nap alatt felépíted? Ő azonban testének templomáról beszélt. Amikor azután feltámadt a halálból, visszaemlékeztek tanítványai arra, hogy ezt mondta, és hittek az Írásnak és a beszédnek, amelyet Jézus mondott.

2. táblázat: A templomi incidens a négy evangélium szövegei szerint

A szövegek összevetéséből kitűnik, hogy mind a négy evangélium valójában a főpapok Jézus elleni ármánykodását, illetve a „zsidók” értetlenkedését helyezi mondanivalójának középpontjába. A templomi incidenst a beszámolók arra használják, hogy bevezessék a főpapok gonoszságát bemutató szövegeiket. Ezek

egyáltalán nincsenek logikai összefüggésben a templomban történtek tényével, egyik evangéliumban sem szerepel az, hogy a főpapok az árusok „kiűzése” miatt akarták volna elveszteni Jézust. Arra kell következtetni, hogy volt egy ténylegesen megtörtént templomi nehezen érthető eset, ami a hagyományozás során megmaradt, és ezt az evangélisták saját céljaiknak megfelelően illesztették történetükbe. Az incidens János szerinti leírása teljesen valószerűtlen, amint erre többen rámutattak.⁷ Marhák és juhok „kiűzése” ott egy helyben szerzett (honnan, kitől?) kötélből font (mennyi idő alatt lehet vajon ostort fonni?) ostorral meglehetősen abszurd, ráadásul a templom külső udvarában nem tartottak áldozati nagyállatokat. Mindamellettt igaz, hogy a történet magva reális.⁸ Az elbeszélések alapját képező márki megfogalmazás szerint (Jézus) „felborította a pénzváltók asztalait és a galambárusok székeit”. Máténál is előfordul ugyanez a szöveg, de Lukácsnál nem. Márk bevezető mondata, amely szerint (Jézus) „kezde kiűzni azokat, akik a templomban adtak és vettek” a másik két szinoptikus evangéliumban is szerepel. Ez azonban már értelmező megjegyzés, és arra szolgál, hogy Jézus furcsa tettének célját előre vetítse. A magyarázat bibliai citátumokkal folytatódik: imádság háza minden nép számára (Ézs 56,7b), valamint: rablók barlangjának nézitek ezt a házat? (Jer 7,11a). Ha csupán a pénzváltók és galambárusok ellen irányult Jézus tette, akkor az idézetek meglehetősen értelmetlennek tűnnek. A megtámadott csoportra egyáltalán nem illik a „rablók” megnevezés. A pénzváltók szerepe ugyanis az volt, hogy a zarándokok a különböző „profán” pénzeket a templomi sékelekre váltsák át, amivel aztán a zarándokok fizetni tudtak a papoknak. A galambárusok pedig az áldozati állatot biztosították a híveknek, lehetővé téve, hogy ne kelljen akár nagy távolságról szállítani áldozati állatot Jeruzsálembe. (Jézus szülei is bemutatták a galambáldozatot fiuk születésekor, ld. Lk 2,24.) Nyilvánvaló, hogy Jézus cselekedetének mozgatórugóit máshol kell keresni. A kommentárok jelentős része szerint Jézus a templomi kultusz ellen lépett fel, mégpedig egy jelképes, prófétai cselekedettel. Lüdemann például az 1Kir 11,29–30-ben leírt esetet említi, amely szerint Ahijja próféta a saját köpenyének szétszabdalásával jelzi előre az ország kettészakadását. Ugyanilyen szimbolikát vél felfedezni abban, hogy Hóseásnak parázna nőt kell feleségül venni, mert „rú-

⁷ Pl. Paula FREDRICKSEN, *When Christians were Jews* (New Haven & London: Yale University Press, 2018), 45.

⁸ Vermes Géza szerint önmagában abszurd lenne egy ilyen esemény, szükségképpen kell történeti alapjának lenni. VERMES Géza, *Jézus hiteles evangéliuma* (Budapest: Osiris Kiadó, 2005), 78.

„tul paráználkodik ez az ország” (Hós 1,2b).⁹ Csakhogy a szimbolikus prófétai cselekedetek sosem nyilvánultak meg másokkal szembeni erőszakként, ezért a templomi incidens nehezen azonosítható prófétai szimbolikus cselekedetként. Fredricksen, Lüdemann és mások is felvetik annak lehetőségét, hogy a jézusi tett az apokaliptikus „új templom” megvalósulására utal.¹⁰ Részint a jánosi hagyományban a templom lerombolására és újjáépítésére utaló szöveg (Jn 2,19) részint az Apostolok cselekedeteiben előforduló „új templom” motívum (ApCsel 6,14) alapján lehet feltételezni ezt az összefüggést, ráadásul a Jézusnak tulajdonított szavak Zak 14,21-re utalnak. („Attól a naptól fogva nem lesz többé kereskedő a Seregek Urának házában.”) A zakariási szöveg eredetileg kananeusokat és nem kereskedőket említ, de a targumok értelmezése nyomán a „kenai” szót „kinan”-nak, azaz kereskedőnek értelmezték, ami jelentésváltozást eredményezett. Ez a magyarázat azonban nem válaszol arra a kérdésre, hogy miért egy Jézustól meglehetősen szokatlan erőszakos cselekedet jelzi a templomi kultusz kritikáját, élesebben fogalmazva, a szakítást a templomi kultusszal és utal egy apokaliptikus „új templom” előrejelzésére. Hiszen a kritikát és az „új templom” meghirdetését erőszakos cselekedet nélkül is ki lehet nyilvánítani. A megértéshez a szöveg további elemzésére van szükség. Az alapszövegnek tekinthető márkai elbeszélésben (és csak nála) van egy különös mondat: „és nem engedte, hogy bármit is átvigyenek a templomon.” (Mk 11,16) Első olvasatra teljesen értelmetlennek tűnik ez a mondat, mert nem világos a kapcsolódása az árusok kiűzéséhez. Van olyan magyarázat, amely szerint itt egy olyan utasításról, tilalomról van szó, amelynek párhuzama a Talmudban is megtalálható.¹¹ A talmudi szöveg szerint a templom iránti tiszteletből senki sem léphet a Templom-hegyre bottal, cipővel, pénzes övvel vagy akár a lábán lévő porral sem. Továbbá nem szabad a templomot rövidebb útként használni az átjutáshoz. Ez a tiltás azonban nagyon nem illik a helyzethez. Nehezen képzelhető el az, hogy az asztalokat éppen felborítgató Jézus egy halachikus parancsot fogalmaz meg, amelynek nem sok köze van a galambárusokhoz. A márkai szövegben a kérdéses mondat egyes fordításokban úgy szerepel, hogy Jézus azt tiltotta meg, hogy bármilyen edényt vigyennek át a templomon. A problémát az elsődlegesen „edény” jelentésű görög szó, a σκευος (szkeousz) fordítása jelenti. Ez a szó általában jelent valamilyen eszközt és nem csupán edényt. Meglepő módon azonban a szó jelentéstartományába a

⁹ Gerd LÜDEMANN, *Jesus nach 2000 Jahren* (Lüneburg: Klampen Verlag, 2000), 78.

¹⁰ FREDRICKSEN, *When Christians...* 48–49 és LÜDEMANN, *Jesus...* 78.

¹¹ Berakoth 9,5 online elérhető: [https://www.sefaria.org/Mishnah_Berakhot.9.5?lang=](https://www.sefaria.org/Mishnah_Berakhot.9.5?lang=bi)

„harc eszköz” is beletartozik. Ha ez utóbbi jelentést fogadjuk el, tehát a „szkeousz” jelentése „fegyver”, akkor Jézus azt tiltotta meg, hogy bármilyen fegyvert átvigyenek a templomra. Ez az értelmezés egyben úgy magyarázza a galambárosok székeinek és a pénzváltók asztalainak felforgatását, hogy Jézus követői, esetleg közvetlen tanítványai közül némelyek fegyvereket rejtettek el a velük összejátszó árusoknál, azok asztalai alatt. Jézus ezt meglátva forgatta fel a rejtékhelyeket, és vélhetően felháborodva, éles szavakkal szállt szembe a fegyveres rendbontásra készülőkkel. A rendbontásra készülők ultranacionalisták lehettek, olyanok, akiket Josephus Flavius lesztesznek (λεστης = fegyveres lázadó) nevez. Erre utalhattak Jézus szavai is, amit a hagyomány a jeremiási idézetben foglalt össze, mivel a LXX szerint a Jer 7,11-ben is a lesztesz szó fordul elő. A templomi incidens valószínűleg önmagában nem volt nagyon látványos, nem váltotta ki sem a templomórség, sem az Antonia erődben állomásozó római katonaság közbeavatkozását. Valószínű azonban, hogy az eset valamelyest feltűnt a közvetlen környezetben állóknak, és talán közülük valaki besúgta az esetet a templomórségnek.¹² Ezt a feltételezést erősíti az, hogy a Gecsemáné-kertben Jézustól az hangzik el, hogy „úgy vonultatok ki ellenem, mint valami rabló (lesztész) ellen” (Mk 14,48). Úgy tűnik, hogy a templomi incidens következtében Jézust a lázadók (latrok = lesztai) közé sorolták, holott ő éppen az erőszak megakadályozására törekedett. A zsidó hatóság számára azonban egyszerűbb volt Jézust közönséges lázadónak tekinteni és ennek következtében kiszolgáltatni a rómaiaknak. A római hatóság pedig különösebb vizsgálat nélkül Jézust másik két lázadóval együtt brutálisan megkínozták és kivégezték. A templomi incidens tehát korántsem a templom „megtisztítása” céljából történt, hanem a Jézus környezetében levő fegyveresek lecsillapítása érdekében. Ebben a történetben végül is az az érdekes, hogy Jézus követői között voltak olyanok, akik a római megszállás alóli felszabadulást várták Jézustól, amihez a fegyveres harc lehetőségét is elfogadhatónak tartották.

Itt van két kard

Lukács saját anyagából származik evangéliumának 22. részében a 35–38. versekben szereplő párbeszéd Jézus és a tanítványok között nagycsütörtökön: (Jézus mondja) „Amikor kiküldtelek titeket erszény, tarisznya és saru nélkül, volt-e hiányotok valamiben? Semmiben – válaszolták. Majd ezt mondta nekik: Most azonban, akinek van erszénye, vegye elő, ugyanúgy a tarisznyát is; és aki-

¹² Nem kizárt, hogy a Júdás-motívum háttérében egy ilyen „árulás” húzódik meg.

nek nincs kardja, adja el felsőruháját, és vegyen. Mert mondom nektek, hogy be kell teljesednie rajtam annak, ami meg van írva: »És a bűnösök közé sorolták.« Mert ami felőlem megíratott, az most beteljesedik. Erre így szóltak: Uram, íme, van itt két kard. Ő pedig azt felelte: Elég!”

Nem csekély írásmagyarázati fejtörést okoz ez a néhány mondat. Vajon tényleg megváltoztatta Jézus a mondanivalóját, és kardok vásárlására buzdította követőit, ráadásul mindezt nagycsütörtök este? Nehéz elképzelni, hogy esély lehetett az azonnali fegyvervásárlásra, még ha valaki a felsőruháját is ajánlotta volna fel fizetségként. Jézus talán tényleges harcra készült? A kommentárok többnyire szóképnek értékelik a kardra vonatkozó „utasítást”. Ezt hangsúlyozza például Spinetoli¹³ és Kodell¹⁴ is. A magyar nyelvű kommentárok között az evangélikus Pröhle¹⁵ és a római katolikus Kocsis¹⁶ egyaránt úgy véli, hogy Jézus képes beszédét a tanítványok szó szerint értették, ezért is kerülhetett sor a két kard megmutatására.

A képes beszéd jelleget azonban erősen megkérdőjelezi az a tény, hogy a szöveg szerint Jézus egy korábbi tanácsára (utasítására) hivatkozik (ne legyen nálatok még bot sem a párhuzamos rész Máté evangéliumában), ami viszont egyáltalán nem képletes beszéd. Így tehát egy nem képletes értelmezéssel szemben egy képletes értelmezés látunk, ami így értelmetlen. Arra kell gondolni, hogy a Jézusnak tulajdonított mondás nem a nagycsütörtöki események során hangzott el. A kard vásárlására történt felszólítás valójában egy időben későbbi, olyan helyzetből származik, amikor egyes Jézus-követők számára a fegyver ragadása tűnik egyedül helyes viselkedésnek. Ezek a követők tisztában voltak Jézus erősen pacifista szemléletével (ne vigyetek magatokkal vándorbotot, azaz semmiféle hadakozásra alkalmas eszközt sem), de úgy vélték, Mesterük szellemétől nem idegen az, hogy egy adott helyzetben fegyvert ragadjanak. Milyen társadalmi helyzetre lehet következtetni ebből a meggyőződésből? Ez a 40–60 közötti, zavargásokkal teli időszakra tehető. Josephus Flavius beszámol az egymást követő prokurátorok zsidók elleni hatalmaskodásiról, ami felfokozta a rómaiak elleni gyűlöletet. A társadalmi zűrzavart növelte a szamaritánus lázadás, a szikáriusok

¹³ Ortensio da SPINETOLI, *Lukács a szegények evangéliuma* (Szeged: Agape, 2001), 687.

¹⁴ Jerome KODELL, *Evangélium Szent Lukács szerint* (Kecskemét–Pannonhalma: Korda Könyvkiadó – Bencés Kiadó, 1993), 115.

¹⁵ PRÖHLE Károly, *Lukács evangéliuma* (Budapest: Evangélikus Egyetemes Sajtóosztály, 1991), 328.

¹⁶ KOCISIS Imre, *Lukács evangéliuma* (Budapest: Szent István Társulat, 1995), 472.

megjelenése, illetve tevékenységük elterjedése. A Róma-ellenes hangulat a hatvanas évek elejére a tetőfokára hágott.

A perikópa folytatásában a két kardról olvasható párbeszéd első olvasásra meglehetősen furcsa. A szöveg egyértelműen a tanítványoknak tulajdonítja az „Uram, íme van itt két kard” mondást. Mintha a tanítványok elébe mentek volna Jézus „utasításának”, és ha nem is adták el felsőruhájukat, de beszereztek volna két kardot. Az evangéliumi hagyomány szerint Júdás nélkül tizenegyen voltak. Ha csak két kard van, a maradék kilenc tanítvány nem látta szükségét a kard beszerzésének? Ez a motívum is abba az irányba mutat, hogy a két kardról szóló rész nem a nagycsütörtöki események krónikája.¹⁷ A két kard motívum keletkezése – hasonlóan a kardok beszerzésére irányuló, Jézusnak tulajdonított utasításhoz – a zsidó háborút megelőző időszak, az ötvenes évek második fele. Ezt erősíti az is, hogy nem a mai szóhasználat szerinti kardról, hanem rövid, tőryszerű szúróeszközzel van szó. Ez a jelentése az itt szereplő görög μάχαριον szónak. Ez az eszköz sokkal inkább a szikáriusok fegyverével azonosítható, mint katonai harc eszközzel.

No, de honnan van a „két kard” motívum? Miért éppen kettő? Ha a „kevés is tud győzni” toposzt akarja az evangélista érvényesíteni, miért nem elegendő egyetlenegy? Ráadásul a Jézusnak tulajdonított válasz, az „elég” szó görögül ikavón, azt jelenti, hogy „alkalmas”, „megfelelő”. Kevin Lee Moore a 2009-ben publikált disszertációjában¹⁸ meggyőzően érvelt amellett, hogy a „két kard” tradíció a 1Móz 34-részében leírt eseményen alapul. Az itt leírt történet szerint a Jákób lányát, Dinát megbecstelenítő Sikemen és annak egész népén Jákóbnak mindössze két fia, Simeon és Lévi állt bosszút. Mindössze két férfi, azaz „két kard” képes volt legyőzni egy egész népet. Habár a Tóra szövegeiben nem minősül maradéktalanul pozitív tettnek Simeon és Lévi bosszúja, a deuterokanonikus és apokrif szövegekben azonban többnyire igen. Ilyen például Judit imája a Judit 9,2–14-ben, továbbá a 4Makk 2,19–20, a Jubileumok 30,1–6 és az arám nyelvű Lévi testamentuma egyes részei. Ezek a szövegek viszonylag késői keletkezésűek és azt jelzik, hogy a Simeon és Lévi nevéhez köthető „két kard” hagyomány az Örökkévaló által támogatott harc helyességének hivatkozási alapja volt. Ennek

¹⁷ Ugyanígy vélekedik a Jézus Szeminárium is, a perikópában Jézusnak tulajdonított szavak nem származhatnak közvetlenül tőle. In: Mack BURTON: *The five Gospels...* 390–391.

¹⁸ Kevin Lee MOORE, *Why Two Swords Were Enough: Israelite Tradition History Behind Luke 22:35–38* (2009). Electronic Theses and Dissertations. 445. <https://digitalcommons.du.edu/etd/445>

nyomán feltételezhető, hogy a Jézus-követők egy militáns csoportja a „két kard” hagyományra hivatkozva készült a rómaiak elleni „szent háborúra”. Ezt a hivatkozási alapot Jézus feltételezett helyeslésére hivatkozva fogalmazták meg, eredetileg valószínűleg nem a Gecsemáné-kertben történetekhez kapcsolva.

Összecsapás a Gecsemáné-kertben

A Jézus elfogásának-letartóztatásának története mind a négy evangéliumban szerepel. János evangéliuma a szinoptikusoktól eltérő részleteket is tartalmaz. A négy szöveg együttes olvasatát mutatja be a 3. táblázat.

Márk 14	Máté 26	Lukács 22	János 18
Valaki az ott állók közül kirántotta a kardját, lesújtott a főpap szolgájára, és levágta a fülét.	Egy pedig azok közül, akik Jézussal voltak, a kardjához kapott, kirántotta azt, lesújtott a főpap szolgájára, és levágta a fülét.	Amikor a körülötte levők látták, hogy mi készül, megkérdezték: Uram, odavágjunk a karddal? Egyikük oda is csapott a főpap szolgájára, és levágta a jobb fülét.	Simon Péternél volt egy kard, azt kihúzta, lecsapott a főpap szolgájára, és levágta a jobb fülét: a szolga neve pedig Málkus volt.

<p>Ekkor megszólalt Jézus, és ezt mondta nekik: Úgy vonultatok ki ellenem, mint valami rabló ellen, kardokkal és botokkal, hogy elfogjatok. Veletek voltam minden nap a templomban, és tanítottam, és nem fogtatok el.</p>	<p>Ekkor így szólt hozzá Jézus: Tedd vissza kardodat a helyére, mert akik kardot fognak, kard által vesznek el. Vagy azt gondolod, hogy nem kérhetném meg Atyámat, hogy adjon mellém most tizenkét sereg angyalnál is többet? De akkor miképpen teljesednének be az</p>	<p>Jézus azonban megszólalt, és ezt mondta nekik: Hagyjátok abba! És megérintve a fülét, meggyógyította őt. Majd ezt mondta az ellene kivonuló főpapoknak, a</p>	<p>Erre Jézus így szólt Péterhez: Tedd hüvelyébe a kardodat! Vajon nem kell kinnom azt a poharat, amelyet az Atya adott nekem?</p>
<p>Az Írásoknak azonban be kell teljesedniük.</p>	<p>Írások, hogy ennek így kell történnie? Abban az órában így szólt Jézus a sokasághoz: Mint valami rabló ellen, úgy vonultatok ki</p>	<p>kardokkal és botokkal, mint valami rabló ellen. Mindennap veletek voltam a templomban, mégsem emeltek rám kezet. De ez a ti órátok és a sötétség hatalmának ideje.</p>	
<p>Ekkor mindnyájan elhagyták őt, és elfutottak. De követte őt egy ifjú, aki csak egy inget viselt mezítelen testén; őt is megragadták, de ő az ingét otthagyva mezítelenül elmenekült.</p>	<p>úgy vonultatok ki kardokkal és botokkal, hogy elfogjatok engem! Mindennap a templomban ültem és tanítottam, és nem fogtatok el. Mindez pedig azért történt, hogy beteljesedjenek a próféták írásai. Akkor a tanítványok mind elhagyták őt, és elfutottak.</p>		

3. táblázat: A Gecsemáné-kertben történt összecsapás szövegei a négy evangélium szerint

A négy evangélium megegyezik abban, hogy Jézus elfogása a Gecsemánékertben történt. Ugyancsak megegyeznek abban, hogy Júdas a Jézus elfogására érkezőkkel volt, de a „Júdas-csók” motívumot csak a szinoptikusok közlik. Témánk szempontjából összehasonlítva a szövegeket, egyfajta tendenciózus módosulás fedezhető fel. Márknál „valaki az ott állók közül” rántott kardot, Máténál a Jézussal levők közül valaki teszi ugyanezt, Lukácsnál a Jézussal levők meg is kérdezik, hogy harcoljanak-e, Jánosnál pedig Péter személyében név szerint is meg van nevezve a kardforgató. Abban ugyancsak összhang van a négy evangélium között, hogy a főpap szolgálja a kardcsapás kárvallottja. Lukács és János a szolgálta jobb fülének levágásáról tudósít, Márk és Máté csak a szolgálta fülének levágását említi. A változtatások célja ezek szerint az, hogy a tanítványok pozitív szerepe növekedjen. Az időben egyre későbbi keletkezésű evangéliumokban ez a törekvés egyre kifejezettebbé vált. Márk kb. 70–80 körül keletkezett, nála a tanítványok elfutnak. Máté keletkezése 80–90-re tehető, nála is még az szerepel, hogy a tanítványok elfutottak. Lukács 90 körül már nem említi, hogy bárki elmenekült volna, János evangéliuma inkább Jézus hatalmának bemutatására összpontosít, és Péter harciasságával egyfajta tanítványi hősiességet igyekszik sugallni. Ez akkor is így van, ha egy másik hagyományt szerepeltetve János evangéliuma beszámol Péter tagadásáról is. Még érdekesebb, ha a történetet a szereplők azonosítása oldaláról tekintjük át ismét. Márk azt közli, hogy az ott állók közül „valaki” használt kardot. Gnilka azt veti fel, hogy a kardozásról szóló rész a poroszlók szempontjából van elbeszélve.¹⁹ Valójában az történhetett, hogy a Jézus ellen fegyverrel kivonulók közül valaki túlbuzgóan kardot rántott, és a kavarodásban saját csapatából sebesített meg valakit. Ez az esemény később, a szájhagyományban úgy színeződött ki, hogy a főpap szolgáljának, azaz a csapat vezetőjének fülét vágta le saját embere. Ismeretes, hogy a keleti kultúrában a fül levágása megszegénítésnek minősült, ezért a kardepizód szövegbe illesztésének indítéka ennek megfelelően az afeletti kicsiny káröröm volt, hogy a Jézust elfogó csapat vezetője, vagy egyik fontos személye elnyerte büntetését. Ez az alaptörténet Máténál kiegészül az „akik kardot fognak, kard által vesznek el” közmondással. Lukács szövege szerint Jézus meggyógyította a szolgálta, János pedig tudni véli a szolgálta nevét: Málkus (a király jelentésű héber szóból képzett személynév). Habár nem bizonyítható, mégis az a variáns a legvalószínűbb, hogy Jézus elfogásakor nem alakult ki fegyveres összecsapás a poroszlók és a Jézus társaságában levők között, hanem egy, a zűrzavaros helyzetben bekövetkező véletlen sebesülés történt.

¹⁹ Joachim GLINKA, *Márk Kommentár* (Szeged: Agape, 2000), 810.

Jaj neked, Korazin!

A Mt 11,20–24 és a párhuzamos Lk 10,13–15 csaknem teljes egészében szóról szóra megegyező versek a Q2 rétegből, a beszédgyűjtemény apokaliptikus irányultságú szegmentumából származnak. Máté evangéliumában a Keresztelő Jánosról szóló jézusi beszédhez van illesztve a galileai városok kárhoztatása összhangban Máténak azzal a törekvéssel, amely az „ez a nemzedék nem érti Jézust” mondanivaló köré szerveződik. Lukács a tanítványok kiküldéséhez kapcsolja a szakaszt azzal az átvezetéssel, hogy ahol nem fogadják be a tanítványokat, oda átok száll. A két evangélista tehát eltérő célzattal használja a beszédgyűjtemény anyagát, ami arra utal, hogy annak szándékát nem ismerik, illetve átértelmezik. A Q2 anyaga összhangban van a Jézusnak tulajdonított más „jajmondásokkal”. A jajmondások egyrészt a farizeusok ellen irányulnak, másrészt Jeruzsálem bukását „vetítik elő”. Ez utóbbi nyilvánvalóan vaticinium ex eventu, mint ahogy az úgynevezett szinoptikus apokalipszis legfontosabb elemei is azok. A Korazinra, Betsaidára és Kapernaumra vonatkozó fenyegető mondásoknak semmilyen alapja nem található az evangéliumi hagyományban. Nincs arra vonatkozó információ, hogy ezekben a falvakban a „megtérésre” szóló felhívás elutasításra talált volna, vagy hogy Kapernaum – a meglehetősen homályos tartalmú vád szerint – „egekig akarta volna felmagasztalni magát”. Ezekből az következik, hogy ezeknek a „jajmondásoknak” az értelmét akkor lehet megtalálni, ha ezeket is vaticinia ex eventunak tekintjük. Egészen pontosan nem lehet rekonstruálni a történeteket, mindössze egy hipotetikus magyarázat tűnik logikusnak. Feltételezhető ugyanis, hogy ezeket a falvakat valamilyen katasztrófa érte, amit az evangélista mennyei büntetésnek értelmezett. A katasztrófa legvalószínűbb magyarázata az úgynevezett zsidó háború eseményeihez köthető. Josephus Flavius beszámol arról, hogy a 67. évben zajlott galileai hadjárat idején Titus csapatai Gamala elfoglalása után az utolsó, még ellenálló erődítmény, Gischala ellen fordultak. Ez az útvonal a Genezáreti-tó északi partját érintette, és a légiónak el kellett vonulniuk a szóban forgó falvak mellett. Miután ezek jelentéktelen települések voltak, annak, hogy pusztulásukat az evangéliumok megőrizték, az lehetett az oka, hogy ezekben olyan fegyveres keresztény csoportok húzódhattak meg, akik valamilyen ellenállást igyekeztek kifejtetni a rómaiak ellen. Mivel katonai jelentősége ezeknek a falvaknak nem volt, valószínű, hogy a rómaiak csupán azt a néhány harcias keresztényt semmisítették meg, akik ellenálltak, mintsem az egész települést. Az evangéliumi hagyomány azonban rettenetes pusztulásnak ábrázolta az ellenálló keresztény csoportok megsemmisítését. Később a hagyomány ezt okadatolási céllal a lakosság hitetlenségével magyarázta.

Következtetések

Az eddigiekből az következik, hogy a Jézus-követők között volt egy, esetleg több olyan csoport, akik a dávidi „aranykor” visszatértét várták és ezt Jézus személyével kapcsolták össze. Elképzelhető, hogy ezek a csoportok erősítették fel a Messiás-Krisztus titulus Jézusra alkalmazását. Ez a szóban terjedő meggyőződés alakult át tartalmában egy spirituális krisztus-megváltó alakká, amelynek eredményeként a Krisztus tulajdonnévként fonódott össze Jézus nevével. Ez utóbbi jelenség főleg Pál autentikus leveleiben bukkan fel, ami azt jelenti, hogy a Jézus Krisztus tulajdonnévként való használata már az ötvenes években is használatban volt, és a levelek alapján ez a diaszpórában létrejött gyülekezetekre volt jellemző. Ezzel párhuzamosan a palesztinai kora keresztény közösségek számára – elsősorban a Q gyülekezeteiben – Jézus Messiásként való értelmezése a zsidóság felszabadításával összefüggésben mutatkozott meg. Hogy az ilyen várakozás erős volt a korabeli zsidóság körében megmutatkozik például a Salamon zsoltárai elnevezésű iratban, különösen a 17. és a 18. zsoltárban.²⁰ A szinoptikus hagyományban nyomon követhető ennek az értelmezésnek a megléte, már Jézus élete során is. Az ötezer ember jóllakatása történetének János szerinti változatában a tömeg királlyá akarta tenni Jézust, ami egyértelműen a rómaiak elleni politika jele (Jn 6,14). Jézusnak az evangéliumok szerinti utolsó jeruzsálemi útja közben zarándoktársai közül többen azt hitték, hogy most jön el Isten országa, azaz Jézus Jeruzsálemben megdönti az elnyomó hatalmat (Lk 19,11b). Akár ezek a zarándoktársak, akár mások voltak azok, akik a templomban fegyvereket akartak elrejtetni, mindenesetre a Jézus-követők között elő kellett forduljanak ultranacionalista lázadók is. Erre utal a tanítványi kör felsorolásában szereplő „Zelóta Simon” név is (Lk 6,15; ApCsel 1,13), továbbá az is, hogy Jézust összefüggésbe hozták a lázadó haramiák (lesztész) csoportjával. A Gecsemáné-kerti jelenetről megmaradt hagyomány és a kivégzés módjáról való emlékezet szerint Jézust „lesztész”-ként tartóztatták le, ítélték el és végezték ki. Az evangéliumokban további utalások, hagyománymorzsák is fellelhetők, amelyek a fegyveres Jézus-követők meglétét bizonyítják. A zsidó társadalom I. századi válsága a rómaiak uralmát elfogadó papi és világi elit elleni és maga, az elnyomó hatalom elleni lázongásokban jelentkezett. Ebben részt vállaltak az apokaliptikus reményektől fűtött ultranacionalisták mellett a messiásváradalmakban élő csoportok is. Ez utóbbiak egyike lehetett a Jézus-követők egy bizonyos csoportja is. Számukra a

²⁰ A Salamon zsoltárai keletkezési idejét i. e. 48 – i. u. 70 közé teszik, tehát ismert lehetett a kora keresztény közösségek számára is.

társadalmi mikrostruktúrák – elsősorban a család – tagadása, az ilyen kötődések feladása közvetlenül adódott sajátos messiáshitükből. Hitük szerint a Messiás, aki az Örökkévaló uralmának beköszöntét vezeti, egyben felszabadítja Izraelt is a római uralom alól, ezért fegyveresen is készülni kell a nagy harcra. Ebben mennyei erők fogják segíteni a harcolókat, hiszen Lévi és Simeon is azért tudott győzni, mert segítséget kaptak mennyei erőktől. E csoportok a nagy zsidó háborúban is a végső győzelem előzményét látták és csatlakozhattak a felkelőkhöz. A történelem elsodorta a felkelést, benne a militáns Jézus-követőket is, akiknek galileai csoportjai talán épp Korazinban, Betsaidában és Kapernaumban pusztultak el. A keresztényeknek ez a csoportja eltűnt, de nyoma megmaradt. Hagyományukat, amely feltehetően szóbeszéd formájában volt ismert, az evangéliumok szerzői, szerkesztői alapos átdolgozás és átértelmezés után igyekeztek beépíteni művükbe. Narratívájuk szerint az erőszakra utaló emlékek átalakultak csodás kenyérszaporítás elbeszélésévé, a jeruzsálemi templom „megtisztításává”, egy, a tanítványokat mentegezni igyekvő Gecsemáné-kerti ellenállássá.

Zárszó

A kadról, erőszakról szóló hagyomány fennmaradása több tanulsággal is szolgál. A legfontosabbnak talán az tekinthető, hogy ezeknek az elbeszéléseknek sajátos műfajuk van. Joggal merül fel a kérdés, hogy vajon ezek a történetek krónikaszerű tudósítások-e, azaz ténylegesen megtörtént események dokumentumainak tekinthetők-e, vagy sem. Az eddigi elemzés arra enged következtetni, hogy olyan valós történéseken alapuló narratívákról van szó, amelyek saját korukra vonatkozóan értelmezik a múltbeli eseményeket. Ezeket az elbeszéléseket tehát *értelmező visszaemlékezéseknek* lehet tekinteni. A szóbeli hagyományozás során az eredeti kontextus lassan feledésbe merült, és az éppen aktuális problémára cserélték és alkalmazták a keresztény gyülekezetekben. Ezek a gyülekezetek részint összetételük, részint társadalmi helyzetük szerint is sokfélék voltak, következésképpen az értelmező visszaemlékezések is sokféle formában hagyományozódtak tovább. Végül többé-kevésbé rögzült formában váltak szent irattá.²¹ Ennek az a hermeneutikai következménye, hogy a hagyományban fennmaradt szövegek újraértelmezésének folyamatában határozottan meg kell különböztetni az eredetinek tekinthető történeti alapot (ha ennek megállapítása egyáltalán lehetséges) a rendelkezésre álló bibliai szövegtől, azaz az értelmező

²¹ Az egyes kódexekben és más kéziratokban levő szövegek között viszonylag kevés számú eltérés található. Közülük némelyek lényegesek, de többnyire csak árnyalatnyiak.

emlékezettől. Más szavakkal megfogalmazva: az olvasó az eredeti történet szereplőivel folytat-e párbeszédet az olvasás során, vagy az értelmező visszaemlékezéssel.

Márk Attila¹

„A diadal a haladásé lőn.” Az 1876-os árkosi unitárius zsinat

Az 1876-os árkosi zsinat jelentős, a vallási és közösségi életet átfogó reformokat vezetett be, amelyek hosszú távú hatással voltak az unitárius egyház működésére és fejlődésére. A zsinaton hozott döntések célja az volt, hogy az egyház válaszokat találjon a 19. század társadalmi és vallási kihívásaira, miközben megőrzi alapelveit és vallási identitását. A történelmi esemény megértéséhez korabeli sajtóorgánumok, valamint a visszaemlékezések mellett fontos forrásként szolgálnak a brassói unitárius egyházközség levéltárában őrzött háromszéki egyházköri esperesi iratok, továbbá Kiss Mihály esperes naplója, amelyet a kilyéni unitárius egyházközség levéltára őriz. Ezen új források alapján próbáltam meg a lehető legteljesebb képet nyújtani e 19. századi, az unitárius egyház jövője szempontjából is történelmi jelentőségű eseményről.

1875. március 26-án meghalt az unitárius egyház püspöke, Kriza János. A háromszéki egyházkör esperesi levéltára megőrizte a halálesetet bejelentő táviratot: „Püspökünk ma reggel meghalt, temetése ünnep másodnapján délután 4-kor lesz, mikor környéke egyházaiban harangoztasson, – amennyiben lehet, papjaival temetésre jöjjön.”² A táviratot Nagy Lajos küldte a konzisztórium nevében. A temetési szertartáson Ferencz József lelkész, teológiai tanár mondott imát a koporsónál. A *Magyar Polgár* című újság – korabeli vélekedésre hivatkozva – őt említette az elhunyt püspök lehetséges utódjaként: „A boldogult Kriza János

<https://doi.org/10.64468/KERMAGV.2025.1-2.07>

¹ Márk Attila (Brassó, 1963) árkosi énekvezér, orgonakutató. Elérhetősége: erddaltu@yahoo.com.

² *Távirat*. Háromszéki unitárius esperesi levéltár, lvt. sz.: 15/1875.

püspöki székét a hír Ferencz Józseffel tölti be. Mi csak örvendeni tudnánk e hír valóságán, mert Ferencz József nem csak népszerű, köztiszteletben álló férfiú, de mint jeles szónoknak országosan ismert neve van, s az irodalmi téren is egyik legmunkásabb tagja az unitárius státusnak. Püspöki helyettesnek Pap Mózes választott meg.”³

Öregkorában írott visszaemlékezéseiben így emlékezett vissza Ferencz József az eseményre: „Én inkább megütődéssel, mint örömmel fogadtam a hírt, mert Isten látja lelkemet, a püspökségről sohasem álmodtam s arra, a legőszintebben szólva, sohasem gondoltam, s helyzetem még azáltal is meg volt nehezedve, mert legjobb barátaim egyikével, Pap Mózesrel, ki egyházi főjegyző volt, lettem vetélytársá.”⁴ Nem maradt el az újsághír hatása: Brassai Sámuel a lappal a kezében felkereste Ferencz Józsefet, és felszólította, hogy adjon nyilatkozatot, hogy nem kívánja elvállalni a püspöki tisztséget. Ferencz József kijelentette, hogy nem törekszik a püspökségre, ugyanakkor elutasította a nyilatkozattételt, mivel attól tartott, hogy nevétség tárgyává válhat.⁵

Püspökké választása komoly vitákat szült, mivel személye megosztotta a híveket. A választás téje túlmutatott a személyi kérdéseken: a viták háttérben az egyház belső szervezeti reformja és az unitárius hit vallási identitásának megőrzése állt a korszakra jellemző modernizációs és politikai átalakulások közepette. A kialakult két irányzat eltérő elképzeléseket képviselt a püspöki tisztség betöltését illetően. Míg a Pap Mózes-pártiak fontosabbnak tartották, hogy a püspöki székbe az egyház kormányzásában, önzetlen, hosszú szolgálattal rendelkező, tapasztalt lelkész kerüljön, addig a Ferencz Józsefet támogató csoport a kiváló szónokot, irodalmi berkekben is ismert lelkészt látta volna szívesebben.

Az egyházi főtanács 1875. június 21-ei ülésén a püspökválasztó zsinatot 1876-ra halasztották, a szervezési feladatokat pedig a Sepsi-Miklósvári és Felsőfehéri Egyházkörökre bízták. A főtanács Kiss Mihály espereshez intézett levelében felkérte ezeket az egyházköröket az előkészületek mielőbbi megkezdésére, míg a zsinat helyszínének kijelölését az Egyházi Képviselő Tanács hatáskörbe utalta.⁶

A Felsőfehéri Egyházkör Péterfi Sándor esperes közvetítésével 1875. november 20-án arról tájékoztatta Kiss Mihályt, hogy társszervezőként háromtagú bi-

³ [Szerző nélkül], „Hírharang”, *Magyar Polgár* 9., 72. sz. (1875): 3.

⁴ Gál Kelemen idézi művében, lásd: GÁL Kelemen, *Kilyéni Ferencz József unitárius püspök élete és kora* (Cluj: Minerva Irodai és Nyomdai Műintézet R. T., 1936), 9.

⁵ Uo.

⁶ *Főtanácsi levél*. Háromszéki unitárius esperesi levéltár 1875-től, lvt. sz.: 23/1875.

zottságot hozott létre a Sepsi-Miklósvári Egyházkörrel való egyeztetés érdekében.⁷ A bizottság tagjai: Török Áron felsőrákosi lelkész, Sipos Ignác ürmösi iskolamester, valamint Ferenczi Lajos felsőrákosi mester voltak. Péterfi esperes előzetes költségterv elkészítését ajánlotta a majdani tárgyalások megalapozása érdekében. Kiss Mihály esperes el is készítette a zsinattartás előkészületi tervét, ennek kézirata az esperesi levéltárban fennmaradt. A dokumentumban található utólagos ceruzás megjegyzések azt sugallják, hogy az esperes ezt a tervet használta a tárgyalások során.

A terv 15 pontban foglalja össze a zsinattervezéssel kapcsolatos főbb kérdéseket, amelyekről a közös megbeszélések során döntés született. Ezek közül egy-néhány a vendégek ellátására és az erre szükséges anyagi fedezet előteremtésének módjára vonatkozott. A megegyezés szerint az összköltség egyharmadát a Felsőfehéri Egyházkör, kétharmadát pedig a Sepsi-Miklósvári Egyházkör teremtette elő. A pénzügyek kezelésére Veress György árkosi ügyvédet nevezték ki pénztárnokká, akinek a pénzt 1876. április 30-ig kellett kézhez kapnia.

A tárgyalt kérdések közös megvitatására 1875. december 3-án Nagyajtán került sor. A közgyűlés negyedik napirendi pontjaként, hosszabb vita után abban állapodtak meg, hogy a zsinat házigazdája Árkos egyházközsége legyen, tekintettel arra, hogy ott már korábban megkezdődtek az előkészületek. A zsinat megrendezéséhez szükséges összeget 1200 osztrák értékű forintban határozták meg. A pénzgyűjtés formájának – kirovás vagy felosztás – eldöntését az egyes gyülekezetek keblitanácsaira bízta.

A vasútállomásról Árkosra történő szállításról a Felsőfehéri Egyházkör gondoskodott, míg az onnan történő visszautazás megszervezését a háromszéki egyházközségek vállalták. A zsinat fő gazdájává és gazdasszonyává Szentiványi Gyula főkapitányt és feleségét kérték fel. A rendezőbizottság tagjai a két esperesen kívül Szentiványi Gyula és Koncz György gondnokok, Farkas József jegyző, Török Áron lelkész, valamint Lőrinczi Lajos tanítómester voltak. Török Áron indítványozta, hogy az adakozás ösztönzésére aláírási felhívást küldjenek ki, amelyet a közgyűlés elfogadott.⁸

⁷ Uo. lvt. sz.: 43/1875.

⁸ *Jegyzőkönyvi kivonat.* Háromszéki esperesi levéltár 1875-től, lvt. sz.: 21.

A zsinat előkészületeinek folytatása és a világi tisztségek betöltésének kérdése

1876. április 20-án a zsinat megrendezésével megbízott rendezőbizottság tagjai Sepsiszentgyörgyön, a helyi felsőbb leányiskola egyik termében tartották meg tanácskozásukat. A gyűlés napirendjén a nagyajtai közgyűlés határozatainak részletes áttekintése és továbbgondolása szerepelt. A zsinattal kapcsolatban elvégzendő szervezési feladatok rendszerezése után a Felsőféri Egyházkör bejelentette, hogy részéről Maurer István felügyelőgondnokot delegálják a rendezőbizottságba. A tanácskozáson döntés született arról is, hogy a módosabb hívek körében adakozási felhívást kezdeményeznek a zsinat anyagi háttérének biztosításáért.

A zökkenőmentes vendéglátás érdekében női felügyelőbizottságot állítottak fel, amelynek tagjai Szentiványi Józsefné, Koncz Györgyné, Veress Györgyné és Bartha Benjáminné voltak. A zsinaton jelen lévő szolgálók ellátását a házigazda árkosai szállásadók vállalták. A lóállomány takarmányozását – amennyiben nem állt rendelkezésre önkéntes adomány – a zsinati pénztárból kívánták fedezni, szénát vásárolva.

A zsinat költségeinek részbeni fedezésére kulturális programot is terveztek: Málík József, a sepsiszentgyörgyi felsőbb leányiskola igazgatója felajánlotta egy hangverseny megszervezését a rendezvény ideje alatt.

Az esperesi levéltár megőrizte Kiss Mihály esperes *Zsinatra előkészítő tárgyalási pontok a rendezőbizottságban* című, kézzel írt vázlatát is. 1876. január 13-án ülésezett az EKT, jóváhagyva a Nagyajtán határozottakat, és felszólította az egyház espereseit, hogy a zsinatra jelentkező személyek listáját augusztus 1-ig küldjék el Pap Mózes püspökhelyettesnek vagy Kiss Mihály sepsi-miklósvári esperesnek.⁹ A zsinaton megbeszélendő ügyeket június 1-ig kellett előterjeszteni.

A zsinat azonban nemcsak az új püspök megválasztása miatt bírt kiemelt jelentőséggel. Harczói Gálfalvi Imre halála, valamint Kaáli Nagy Elek nyugalmazott miniszteri tanácsos egészségi állapota miatti visszavonulása következtében a két főgondnoki tisztség betöltése is szükségessé vált. A *Nemere* című lap tudósítása szerint e legmagasabb világi tisztségeket rendszerint azok az úgynevezett „oszlopemberek” töltötték be, akik származásuk, vagyonuk és társadalmi beágyazottságuk révén kiváltak a közösségből. Kaáli Nagy Elek megfelelt ezeknek az elvárásoknak: 17 éven át töltötte be a főgondnoki tisztséget, működése alatt az

⁹ *Egyházi Képviselő Tanács*, Háromszéki unitárius esperesi levéltár, lvt. sz.: 4/1876.

egyházi iskolák újrászerveződtek, az egyházi alapvagyon megduplázódott, a tanári kar pedig létszámában is gyarapodott.

Az 1876-os zsinati főtanács tehát kiemelkedő figyelmet kapott a nyilvánosság részéről. A *Keresztény Magvető* című lap az év elején így fogalmazott: „Tekintve azt, hogy ezen a zsinaton fog betöltetni a múlt évben üresen maradt püspöki szék, valamint egy főgondnoki hely is, tehát a két legfőbb sarkhivatal egyházunkban, bizonyára az unitáriusoknak közelebbről nem volt ennél nevezetesebb zsinatuk.”¹⁰

A zsinatra való előkészületek ténylegesen megkezdődtek. A *Nemere* című lap 1876. május 6-án megjelent tudósítása részletesen beszámolt az előző hetek eseményeiről, majd a híradás végén az alábbi megjegyzéssel zárta írását: „Eltekintve a templomi szertartások érdekességétől és a tárgyak fontosságától, más tekintetbe is érdekes napoknak nézünk eleibe. Úgy halljuk, hogy a zsinat folyama alatt főgazdának mélt[óságos] Szentiványi Gyula, Három- és Miklósvárszék köztisztviselőben álló fő-királybírója kéretik fel!”¹¹

Kiss Mihály esperesi naplójának tanúsága szerint az esperes hivatalos levélben tájékoztatta az egyházközhöz tartozó lelkészeket a zsinati előkészületekhez szükséges pénzüsszegek mértékéről, amelyeket az egyes egyházközségek lélekszáma alapján határoztak meg. A számítások értelmében Bölon községe 1460 lélek után 233 forint 75 krajcárt, míg Nagyajta 777 lélek után 124 forint 32 krajcárt volt köteles hozzájárulásként megfizetni. Hasonló módon Kálnok 302 lélek után 48 forint 32 krajcárral, Kőröspatak 348 lélek után 55 forint 68 krajcárral, Árkos 1069 lélek után 171 forint 4 krajcárral, Sepsiszentkirály 252 lélek után 40 forint 32 krajcárral, Kökös 317 lélek után 50 forint 72 krajcárral, Laborfalva 415 lélek után 71 forint 80 krajcárral, míg Kilyén 80 lélek után 12 forint 80 krajcárral tartozott. A hozzájárulásokat 1876. július 1-ig kellett az esperesi hivatal pénztárába befizetni, a teljes várt összeg 808 forint 60 krajcárra rúgott. A pénzüsszeg előteremtésének módszereit az egyházközségek saját gazdasági lehetőségeikhez igazítva határozták meg. Így például az árkosi egyházközség 1876. június 13-án tartott presbiteri gyűlésén úgy határozott, hogy tekintettel az eklézsia pénztárának korlátozott voltára, a községi magtárból 25 köböl búzát és 20 köböl rozst értékesítsenek, az ebből származó bevételből pedig fedezik a szükséges hozzájárulást.

Az előkészületek előrehaladásával összhangban Pap Mózes püspökhelyettes 1876. június 14-én körlevelet intézett az esperesekhez, amelyben arra szólította

¹⁰ [Szerző nélkül] „Különfélék”, *Keresztény Magvető* XI., 1. sz. (1876): 77.

¹¹ [Szerző nélkül] „Az unitáriusok zsinati ünnepélyére”, *Nemere* 6., 37. sz. (1876): 146.

fel őket, hogy a közelgő zsinatra küldjék fel Kolozsvárra az egyházköreibben felszentelésre váró lelkészek névsorát. Egyúttal figyelmeztette az érintett lelkészeket, hogy mindegyikük készüljön egy-egy prédikációval, mivel a zsinat idején tartandó délutáni istentiszteletek valamelyikén, szükség esetén, ők fognak prédikálni.

A zsinatszervező bizottság hét tagja 1876. április 20-án, majd július 10-én ülésezett, hogy megvitassa az elvégzendő feladatokat. A *Nemere* című lapban közzétett közlemény szerint a bizottság a közelgő teendőket az Árkoson lakó Veress György ügyvédre és Kiss Mihály esperesre bízta. Július 15-én Kiss Mihály esperes és Veress György a zsinati ebédek elkészítése céljából előszerződést kötöttek Orosz Lázár árkosi vendéglőssel. Két napra rá Sepsiszentgyörgyön, az összeült bizottság tagjai előtt Kiss Mihály esperes bemutatta az előszerződés pontjait, amit a bizottság egyhangúlag elfogadott, és megbízta Veress Györgyöt és Kiss Mihályt a hivatalos szerződés elkészítésével. Ugyanakkor az esperes bejelentette, hogy az árkosi unitárius egyházközség saját költségén az ebédhez szükséges szint elkészíti. Elhatározták 1000 darab ebédjegy nyomtatását. Az asztal tekintélyes vendégei számára a Veress György 1862-es évjáratú borkészletéből 10 osztrák értékű forintért egy veder bort vásároltak. A vasútállomástól való szállításra szükséges szekerek előkészítésére Török Áron felsőrákosi és Löfi Áron bölöni lelkészeket kérték fel.¹²

A háromszéki esperesi levéltár egyedülálló dokumentuma a zsinati előkészületek gazdasági és logisztikai részleteiről tanúskodik: megőrizte azt a szerződést, amelyet az egyház képviselőiben Kiss Mihály esperes és Veress György ügyvéd írt alá 1876. július 20-án Orosz Lázár árkosi vendéglőssel. A megállapodás értelmében Orosz Lázár vállalta, hogy a zsinat teljes időtartama alatt a zsinati konyha működtetését minden szükséges felszereléssel és edénnyel – saját költségén – biztosítja.

A vendéglős minden ebéd alkalmával négy fogásos étkezést kínált, borral és borvízzel kiegészítve, míg a tekintélyesebb vendégek számára külön süteménnyel készült. Különleges csemegének számítottak a halételek, melyekhez az alapanyagot az augusztus 23-án hivatalos levél útján felkért ürmösi és nagyajtai unitárius lelkészek által megbízott halászok szolgáltatták.

A megállapodás értelmében a rendezőbizottság az ebédek után személyenként 1 forint 10 krajcárt fizetett, míg a 300 főt meghaladó étkezések esetében a díj egy forint volt fejenként. A lebonyolítás zökkenőmentes biztosítása érdeké-

¹² *A jegyzőkönyv másolata.* Háromszéki Esperesi Levéltár 1875-től. Levéltári szám nélkül.

ben a házigazdák előlegfizetéséről, valamint a szükséges tüzelőanyag beszerzéséről is gondoskodtak. A szerződés lehetőséget biztosított arra is, hogy a vendéglős az ebédjeggyel nem rendelkező érdeklődőket, illetve a zsinati bál résztvevőit térítés ellenében elláthassa étellel.

1876. július 25-i keltezéssel Pap Mózes püspökhelyettes levélben közölte Kiss Mihály esperessel a Marosi és a Kolozs-Dobokai Egyházközből és Tordáról érkező zsinati vendégek névsorát. Megemlítette, hogy írásban felszólította ugyanerre az Aranyos-Tordai Egyházkör és Küküllői Egyházkör espereseit. Emlegettette az esperest korábbi figyelmeztetésére, hogy az augusztus 26-i esti istentiszteleten a házigazda lelkész végzi a szószéki szolgálatot. Felkérte, hogy az érkezési állomásról és az onnan való továbbjutásról is tájékoztassa: „akkor amikor meg kell érkeznünk lennének kellő számú szekerek, amelyek pénzünkért Árkosra szállítanak. Megfizetjük jó szívvel a szállítási díjt, csak hogy ne kellessék az állomásra megérkezésünk alkalmával szekérkereséssel töltenünk az időt.”¹³

1876. július 26-án a Magyarországi Unitárius Egyház egy felvilágosító sajtóközleményt tett közzé, amelyben részletesen összefoglalta a zsinattal kapcsolatos tudnivalókat. A *Nemere* megemlíti, hogy a vendéglős által biztosított ebédén kívül az árkosi szállásadó unitárius hívek a vendégeket és cselédjeiket a zsinat három napja alatt reggelivel és vacsorával látják el, emellett a cselédek ebédet is kapnak. Az előkészületekről így írnak az újságban: „A bekövetkező zsinat mindenfelől buzgalommal, jó akarattal és a jelenkorhoz illő felfogással és tapintattal fog találkozni.”¹⁴

Az árkosi egyházközség presbitériuma 1876. július 30-án a harangozó házában tartott gyűlésben elhatározta, hogy a vállalkozó mellé embereket fogadnak napszámba: a munkavezető napjára 1 forint 20 krajcárt kapott, a többi ajánlkozó 80 krajcárt. Munkavezetők voltak: ifj. Barabás András, Ütő Sándor, Nagy Bénéiam, Nagy Sándor, Péter Gábor, Para Bénéiam. Ugyanakkor felszólították a vendéglős vállalkozót, hogy az ebédszín belvilága 17 öl hosszú és 6 öl széles, magassága egy öl legyen, három sor asztallal és hat sor paddal.

A zsinatra való meghívásra érkező visszajelzéseken és hivatalos válaszokon kívül a *Nemere* című helyi lap is tudósított híresebb vendégek részvételi szándékáról. 1876. augusztus 10-én Odescalchi Artúr¹⁵ herceg esetleges zsinati megje-

¹³ Háromszéki Esperesi Levéltár 1875-től kezdve, p.h. szám: 132/1876, lvt. sz. nélkül.

¹⁴ [Szerző nélkül] „Közlemény az unitáriusok f. évi aug. 27-én tartandó zsinatára vonatkozólag”, *Nemere* 6. (1876. július 26.): 243.

¹⁵ Odescalchi Artúr (1837–1925) szerémi herceg, Nyitra vármegyei birtokos, császári és királyi kamarás, a Jeruzsálemi Szent János Rend vitéze.

lenése kapcsán azt olvassuk, hogy ez alkalommal neje, Zichy Júlia¹⁶ grófnő „át fog térni az unitáriusok kebelébe”.¹⁷ Egy nappal a zsinat kezdése előtt pedig Paget János aranyosgyéresi birtokos, „tekintélyes gazdász” Sepsiszentgyörgyre való érkezése és másnapi, az árkosi zsinatra való utazása is hírtértékkel bír.¹⁸

Két héttel a zsinat előtt még bizonytalan volt az érkezők pontos száma. 1876. augusztus 10-én Török Áron felsőrákosi pap, majd augusztus 12-én Mikó József bölöni gondnok levélben fordult Kiss Mihály espereshez, hogy sürgősen értesítse őket a szállítandó személyek számáról a megfelelő szekerek előteremtéséhez.¹⁹ Az esperes még aznap válaszolt a két egyházközségnek, augusztus 15-én pedig a kőröspataki, kálnoki egyházközség elöljáróinak írt a vendégek Árkosról Földvár-ra való visszaszállítása ügyében, arra kérve őket, hogy augusztus 29-én reggel 8 órára küldjenek 12-12 ingyen fuvarszekeret, ugyanennyit Szentkirályra és Kököstre, valamint Laborfalvára 14 és Kilyénbe 4 fuvarért.

Augusztus hónap folyamán az EKT felhívása és Kiss Mihály esperes levelei nyomán sorra jelentkeztek az egyházkörök a zsinaton részt vevő személyek névsorával. A háromszéki esperesi levéltár megőrizte ezeket, így 157 név szerint bejelentkezett személyt ismerünk, de a lista nyitott maradt, mert a zsinatra utolsó pillanatban is érkeztek vendégek. Koronka Antal levelében így vall: „Én a f[ő] t[isztelendő] püspök helyettes úrnak régebben megírtam, hogy azon körlevelimen, melyet a zsinatra menés ügyében köröztettem, senki sem jelentkezett, de nem is oly dolog az, hogy oly előre valaki ígérkezessék. Megírtam azonban oda akkor is, hogy írja meg a Tiszt[eletes] Esperest úrnak, hogy úgy tíz személyre gondoskodás legyen.”²⁰ A listákon kívül az esperesi levéltárban számos személyes bejelentkezési levelet megőriztek. Egyesek, mint Bölöni Szabó László, a Sepsiszentgyörgyi Egyházkör felügyelőgondnoka olyan szállást szeretett volna, ahol lovainak, ha nem is egy istálló, de legalább egy szín álljon rendelkezésére. Pap Mózes püspökhelyettes Brassai Sámuel üzenetét közvetítette: „két idegen úri emberrel fog zsinatra jönni, kikérte, ő szívesen fizet szállásukért, csak hogy kapjon a maga számára – harmadmagával – szállást.” Egyesek levelezőlapon értesítették az esperest jövetelükről: Lukács Sándor Tordáról és Székely Mihály bíró Erzsébetvárosról.

¹⁶ Zicsi és vázsonykői grófnő, Odescalchi Artúr harmadik felesége, 1876. január 10-én keltek egybe Kolozsváron.

¹⁷ [Szerző nélkül] „Az unitáriusok...”: 268.

¹⁸ „Paget János...”, *Nemere* 6., 69. sz. (1876. augusztus 26.): 276.

¹⁹ Háromszéki Esperesi Levéltár 1875-től kezdve, lvt. sz.: 23.

²⁰ Uo. 326/1876.

A társszervező egyházközsegektől is begyűlt a zsinatra kiírt összeg. Török Áron felsőrákosi pap 147 forintot, Péterfi Sándor hévízi pap-esperes pedig 90 osztrák értékű forintot küldött postán, a többi magukkal vitték a zsinatra. Péterfi Sándor bevallása szerint köréből kevesen, alig nyolc személy jelentkezett a zsinatra, akik közül Mauer István sepsiszentgyörgyi rokonánál szállt meg. Péterfi Sándornak viszont volt egy különös meghívottja: „Reményem van azonban egy igen-igen érdemes idegenhez, úgymint az ugrai szász lelkész T. Schmidt Frigyes úrhoz, ki a Simén Domokos úr művei közül „Az Evangéliumi csodák magyarázatát” németre fordította, s úgy hiszem, eddig ki is adta. Ezen érdemes tudós lelkész úr mellett, hogy ritka jó magyar honfi, egyszersmind hozzánk, unitáriusokhoz is nagy rokonszenvet tanúsít, T. Simén úrral levelez, stb.”²¹

Mindezen jelentkezési levelek együttesen a 24/1876 levéltári szám alatt szerepelnek az esperesi levéltárban. Kiss Mihály gondosan bejegyezte minden meghívott nevét az esperesi naplójába is. Az esemény fontosságát igazolja az augusztus 18-án Kiss Mihály esperes által meghívott vendégek listája is: „főkirálybíró, alispán, a szék főjegyzőjét, a járásbíró, az árvaszék elnökét, a sepsiszentgyörgyi polgármestert, Császár Bálintot, Kovács Bálintot, Kovács Sámuel, Kelemen Lajost, Tót Mihályt, Szentiváni Miklóst, Málík Józsefet, Bartha Beniámot nejével, Vajna Sándor, Molnár Sándor, Vecsei Róbertet, a törvényszék elnökét, az államügyészt, a sepsi ref[ormátus] esperest, jegyzőt, az orbai esperest, jegyzőt, a kézdi esperest, jegyzőt, gróf Nemes Jánost, gróf Kálnoki Pálékot, b[áró] Szentkereszty Zsigmondot és családját, Borcsa Mihály magyar luth[eránus] papot, Téglás Mihályt Kőrösp[atakról], id. Berde Mózes, Ballók Ferenczet, Szentiváni Zsigmondot, Demeter Sámuel, Révai Lajost, hídvégi pap Nagy Sándort, járásbíró Gödri Ferenczet, Bölönből Nagy Istvánt, Sikesd Tamást, Tuzson János alezredest, Baguly József századost, Nagy Józsefet, Péterfi Sándort, Tarczali Endrét, Boncz Zsigát, Boncz Pistát, lelkész Gáspár Albertet, Székely Gergelyt, Lázár Mihályt, Barabás Sándort, Kriza Sándort, Ütő Dánielt, Péterfi Józsefet, Bagoly Sándort, Kovács Albertet Sepsiszentgyörgyről, András Ferencet, Barabás Józsefet Bodokról.”²²A nevek hosszú sorában világi és egyházi méltóságok, szabadságharcot megjárta tisztek fedezhetőek fel. Augusztus 24-én még gróf Bethlen Márkot, Molnár nevezetű hosszúfalusi papot, Filep Géza sepsiszentgyörgyi papot, valamint a kovásznai református gondnokot, Gyárfás Imrét is meghívta a zsinatra.²³

²¹ Sz: 108/1876, Háromszéki Esperesi Levéltár 1875-től kezdve, lvt. sz.: 24/1876.

²² *Esperesi Napló 1875-től kezdve*, számozatlan oldal.

²³ Uo.

A zsinatról mind az unitárius sajtó, mind a helyi újságok részletesen beszámoltak. Ezek segítségével idézhetjük fel a történeteket.

Augusztus 26-án délután öt órakor érkeztek az első vendégek. Egy nappal előtte Kiss Mihály esperes felszólította a sepsiszentkirályi egyházköri jegyző-lelkészt, hogy presbitereivel a földvári állomásra érkező püspökhelyettest a Benedek-mezőn fogadja. A vasúti állomásról 50–60 kocsi szállította a megérkezett vendégeket. A Benedek-mezőn felállított diadalkapunál Farkas József üdvözlőszavaira Pap Mózes püspökhelyettes válaszolt.

A zsinaton rekordszámú résztvevő volt: csak az egyháztanácsosokból 120-an voltak, ez az addigi legmagasabb résztvevői szám. A helyi lap szerint Árkoson aznap minden háznál vendég volt. A szavazati joggal nem bíró vendégek száma talán még ennél is nagyobb volt. Estére a hangulat fokozódott; a beszélgető csoportok már a közvacsora előtt nyugodtan, higgadtan „különösen a püspökségre nézve kiérző, de tiszteletet érdemlő aggodalommal igyekeztek hatni jelöltjük érdekében”.²⁴ De úgy tűnt, hogy mindenki előre kigondolt, szilárd álláspontot képviselt, ekkor már kevésbé voltak befolyásolhatók.

Augusztus 27-én vasárnap reggel nyolc órakor Pap Mózes püspökhelyettes nyitotta meg az ülést. Világi részről a résztvevők Brassai Sámuel kolozsvári egyetemi tanárt, a Magyar Tudományos Társaság tagját, az egyháztanácsosok legidősebb tagját választották elnöktársul a püspökhelyettes mellé. A tárgysorozat felolvasása után eltérő vélemények alakultak ki a püspök és az egyik főgondnok választása körül. Hosszas és élénk vita után Buzogány Áron miniszteri titkár javaslatát fogadták el: a püspök és egyik főgondnok választását egyszerre tartásuk meg, mégpedig templomozás után, közebed előtt.

Régi szokás szerint délelőtt tíz órakor tartották az istentiszteletet. A szokatlanul nagyszámú híveknek tartott istentisztelet leírását szó szerint idézem a Nemere tudósítójától: „A templom ajtaját, mely a jó rend iránti tekintetből harangozásig zárva volt, pár órával azelőtt körülgyűlte a nagyszámú közönség. Az imposans menet megindult, mint egy hömpölygő ár lassan és méltóságteljesen; elől a papok és világi képviselők, az úgynevezett konszisztórium, utánuk a nők s a hallgató közönség roppant száma. Az árkosi tágas és díszes templom szűk volt a közönség befogadására; a szó teljes értelmében zsúfolva tömte meg a hallgatóság az Úr házát. Sokan maradtak kinn, a templom ablakára létrát támasztva igyekeztek néhányan az isteni tiszteleten részt venni”.²⁵ A nemrég elkészült Kolonics-

²⁴ [Szerző nélkül] „Az árkosi zsinat”, *Keresztény Magvető* 5. f. (1876): 301–308.

²⁵ „Ferencz József kolozsvári unitárius első pap püspökké választása”, *Nemere* 6., 70. sz. Rendkívüli kiadás (1876. augusztus 28.): 272.

orgona hangja és a karének után Derzsi Károly tordai gimnáziumi tanár tartotta meg egyházi beszédét. A londoni iskolát megjárt lelkész imája „nem annyira megfelelő, mint tudományos, spekulatív értékű volt.”²⁶ Polemikus prédikációjának alap gondolatát az Apostolok cselekedetei 17. fejezetének a 23–24. versei képezték: „Gyönyörű beszédében élesen húzta meg azon határt, mely a modern theológiát a materializmustól, vagy a mai atheismustól elválasztja, kijelölte a legszébb vonásokban azon tért, mely az orthodoxia és a szélső modern vallásnézet között az egyedül ésszerű és egyedül támogatható egy istenség eszményének imálására marad.”²⁷ A beszédet követő úrvacsoraosztást Csegezi László bágyoni lelkész vezette. Az úrvacsorai elsőrendű obort, mint említettem, Veress György ügyvéd adta, a kenyér Kiss Mihály esperes adománya volt.

A választások rendjén Szentiványi Gyula és Dániel Gábor elnöklete alatt két szavazatszedő bizottságot választottak, a szavazatok beszedésére majdnem egy órát szántak. Mindkét püspökjelölt érdemes egyházi személyiség volt, éppen ezért a választás eredményét nagy érdeklődéssel várták mind az egyháziak, mind a hazai sajtó és a közvélemény.

A zsinatot a frissen elkészült községi iskola egyik termében tartották. A szűk iskolateremben nemhogy az érdeklődők, hanem maga a választó egyháztanácsosok is alig fértek be, adataink szerint egy részük kint is maradt. A főgondnokszavazás „komoly hangulat s aggodalmas feszültség közt folyt mintegy óra hosszaiig”. A kiszabott idő végén az újból megnyílt főtanácsai gyűlésben a számolás után a következő eredmények születtek: a főgondnokságra beadott szavazatok eloszlása a következő volt: Dániel Gábor 116, Paget János 2, Szentiványi Gyula 1, Dániel Elek 1. Az éljenzéssel fogadott új főgondnok letette esküjét, és megköszönte a közbizalmat.

Az ezt követő püspökválasztás hangulatát nagyon élethűen írta meg az újságtudósító: „A terem zsúfolásig telve volt, sőt az előcsarnokot s udvart is vára-kozók töltötték meg. Nagy csend hallatszott, a két név egymás mellett, hol egyik, hol a másik kerülve elől egy-két szavazattal, de a vége felé Pap Mózes neve már ritkábban jött elő, Ferencz József neve határozottan előtérbe lépett, már az abszolút többséget elérte, eggyel meghaladta, mire rendkívüli mozgás s kitörő hosszas éljenzés hangzott fel.”²⁸ A választás eredménye: Ferencz József 66, Pap Mózes 50, Simén Domokos 3, Kiss Mihály esperes 1, Dániel Gábor 1 szavazatot szerzett. Egy négytagú küldöttség behívta az új püspököt, aki szintén letette es-

²⁶ Uo.

²⁷ Uo.

²⁸ [Szerző nélkül] „Az árkosi zsinat”.

küjét, majd székfoglaló beszédében körvonalazta püspöki programját, amelyben az egyházi látogatások, a papok és tanárok anyagi helyzetének javítása, az iskolák korszerűsítése, az angol unitárius egyházzal való kapcsolat fellendítése jelentette a főbb célkitűzéseket.

A választásokat követő közebeden mintegy 320 személy vett részt. Az esti órákban az árkosi ifúság jótékony célú bált rendezett a községi iskola egyik tágas és díszes termében szép sikerrel. A Dávid Ferenc-alap javára rendezett multság olyan pénzalap létrehozását célozta meg, amely a szegény tanulók segélyezését tűzte ki feladatául. A talpalávalót a Bunkó zenetársulata húzta, a bevétel 282 forint volt.²⁹

Augusztus 28-án a tíz órától tartott istentiszteleten a szokásos papszentelési szertartást tartották meg. Derzsi József főjegyző prédikált, a papok társadalmi fontosságáról beszélt Pál apostolnak a zsidókhöz írt levele alapján: „Minden pap az emberekért rendeltetik.” (Zsid 5,5) Ferencz József püspök papszentelési beszéde után tizenöt lelkészt szenteltek fel. Ezek a következők voltak: Derzsi József tordai tanár, Péterfi Dénes kolozsvári tanár, Barabás Lajos székelykeresztúri tanár, László Domokos küküllőszárdi lelkész, Péterfi Mihály nagykedei lelkész, Dali Ádám szentmihályi lelkész, Bedő József tordátfalvi lelkész, Molnár János ádámosi lelkész, Pap Sándor nagykadácsi lelkész, Radó Mózes énlaki lelkész, Kiss László kissárosi lelkész, Sándor Gergely désfalvi lelkész, Kozma Dimény firtosvávaljai lelkész, Török Sándor homoródújfalusi lelkész. A záróimát Nagy Lajos kolozsvári tanár mondta. A közebeden ezúttal 250 személy vett részt, és „a gyors és előzékeny szolgálat ellen mégsem lehetett közülünk senkinek panasza”.³⁰

A zsinat másodnapján elsőként az egyházi közigazgatást érintő intézkedések megvitatására és megszavazására került sor. Pénzügyi és tanügyi előterjesztések, vélemények, javaslatok hangzottak el. A közigazgatási ügyek főbb pontjai a következők voltak: a szokásos képviselői évi jelentés, a főpapszéki, bizottságok jegyzőkönyveinek megvizsgálása után, a belső emberek nyugdíjintézetének szabályai jóváhagyása, ennek központi pénztárosának megválasztása, az 1876-os 5000 forint államsegély felhasználására való képviselőtanácsi ajánlat. Ugyanakkor Molnár Jánost megerősítették Küküllő-köri jegyzői tisztségében, akárcsak Kelemen Albertet a Maros-köri jegyzői tisztségében. Megbeszélés tárgya volt az ákosfalvi kepeváltás kérdése. Guidó Mózes lelkészt bözödújfalusi egyházközséghez nevezték ki lelkésznek, Török Áront pedig jegyzőnek választották egyházközségében. Az iskolák helyzetéről való jelentést Benczédi Gergely, a kolozsvári

²⁹ [Szerző nélkül] „Ferencz József kolozsvári unitárius...”: 273.

³⁰ Uo.

iskolaigazgató tanára terjesztette be. A jelentés értelmében 1523 tanuló tanult a felekezeti iskolákban. A tantermek célszerűtlenek voltak, a taneszközök hiányosak az iskoláztatás rendetlen, ami a kellő szigor nem alkalmazásának is az eredménye. Az iskolai vizsgázatokra kinevezett biztosok kimutatása szerint a vizsgára kiállott diákok száma csekély volt, ami azzal volt magyarázható, hogy a szülők, különösen a májusi hónapban a gyermekeket nem engedték iskolába, hanem a gazdasági munkákba fogták be. Az is kiderült, hogy a tankötelesek a tanév folyamán hanyagul látogatták az iskolát. A népiskolák megjelenése több helyt a felekezeti iskolák megszűnéséhez vezetett. A három gimnázium helyzetét vizsgálva megállapították, hogy a kolozsvári működik a legjobban, itt tizenegy rendes tanár tanított. A másik két iskolában néha köztanítók, illetve teológiai növendékek vállaltak tanítást. A három gimnázium tantervének egységesítése szempontjából szükségesnek látszott az algimnáziumi tanterv megváltoztatása. Ami az ösztöndíjat illeti, állami segítyből 300 forint, a Koncz János-, Fejér Ödön- és Árkosi Lajos-alapítványból 8020 forintot fordítottak a célra. Az iskolák állapotáról való jelentés után az iskolai tanítást segítő Koncz János- és Augusztinovics Sámuel-alapok életbe léptetéséről beszéltek. A Koncz János-alapítványt az 1879-es zsinati főtanács léptette életbe. Az alapítványból tíz jó igyekezetű és erkölcsű diák fejenként 2 forintot kapott havonta. Az Augusztinovics Sámuel-alapítványt az árkosi zsinaton a 11/4 szám alatt léptették életbe, és az 1877 januárjában tartott vizsgák alkalmával tizenkét tanuló 3 osztrák értékű forintot kapott az alapítólevél értelmében. A pénztári tárgyak közül kiemelném az úgynevezett háztartási pénz eltörlésére való indítványt.

Az előterjesztések megvitatása után kétségtelenül a legfontosabb tárgyat Pap Mózes egyházi főjegyző hivataláról való lemondása képezte. Ferencz József választási győzelme a liberális eszmék győzelmének tekinthető a konzervatív irányzattal szemben. Az új püspök székfoglaló beszédében meleg szavakkal emlékezett baráti vetélytársáról, győzelmét a kényszerűség előtt való meghajlásnak tartotta. Remélte, hogy „közel egy negyedszázad óta tartó barátságuk szent emlékére” számíthat jelölttársa bizalmára. A Pap Mózesre szavazókkal kapcsolatban megjegyezte: „akik szeretett barátomnak fonták a koszorút, egy rövid pillanattal később érkeztek meg ugyan, de a koszorút már sem az idő, sem emberek nem bánthatják. Épen fogja ő azt bírni, akkor is, midőn az enyémet, meglehet, hogy akkor már megtépázva, talán éppen ő, síromba illeszti.”³¹ Pap Mózes ezt mégis személyes vereségnek értékelte, lemondott hivataláról. A főtanács határozata ér-

³¹ GÁL Kelemen, *Kilyéni Ferencz József unitárius püspök élete és kora* (Cluj: Minerva Irodalmi és Nyomdai Műintézet RT., 1936), 10.

telmében bizottság kereste fel Pap Mózeset Hajó János miniszteri tanácsos elnöklete alatt, hogy vonja vissza lemondását, ő azonban állhatatosan kitartott határozata mellett, így a főtanácsnak el kellett fogadnia a döntést. A megürült főjegyzői állással kapcsolatban élénk vita támadt, hogy megtartsák-e a választást vagy egy évet halasszák. Szavazati többséggel ez utóbbi mellett döntöttek. A jegyzői teendők három jegyzőségre, azaz pénztári, közigazgatási és tanügyi jegyzőségre osztottak, mint addig is. Az iskolaüggyel Kovácsi Antalt, a pénzüggyel Nagy Lajost, a közigazgatással Derzsi Józsefet bízták meg.³²

A nap másik pontja a második főgondnok megválasztása volt. Erre a helyre az egyház az alapítványaival oly sokat áldozó 85 éves Kelemen Benőt akarta megválasztani, de ő korára és rossz hallására hivatkozva nem fogadta ezt el. Ezután Paget Jánost kérték fel magánúton a tisztség elfoglalására, de elvi akadályok miatt, valamint azon státusi érv figyelembevételével, hogy a második főgondnok kolozsvári állandó lakhellyel rendelkezék, ő sem vállalta. A megtartott választás eredményeképpen dr. Berde Áront választották meg a lehetséges 96 szavazatból 83-mal.

A nap magánjellegű vacsorával ért véget, ahol régi tanulótársak, barátok búcsúztak egymástól.

Augusztus 29-én reggel egymást érték a minden irányba induló kocsik. A frissen megválasztott püspök csak délután indult Sepsiszentgyörgyre, ahol a Székely Egyesület tagjaként a másnapi közgyűlésen akart részt venni. A városban harangzúgás közepette először a város polgármestere, aztán a megye székházánál a megye főispánja üdvözölte. Este a főispán vendége volt.

A zsinati főtanács 11. és 12. számú leiratában értesítette hivatalosan a Sepsikölkösvári Egyházkör esperesét a választások eredményéről, illetve egy másik iratban az egyházkör vezetőségét tájékoztatta arról, hogy a zsinat Kiss Sándor laborfalvi lelkészt, Nagy István bölöni birtokost, Szentiváni Miklós sepsiszentiváni birtokost és Kovács Bálint sepsiszentgyörgyi városi tanácsost egyházi tanácsosoknak választotta meg.

Ferencz József püspök 1876. szeptember 14-én körlevélben tudatta espereivel, hogy a püspöki hivatalt átvette, és várja a királyi diplomát a főtanács felterjesztése után: „Maradjanak fenn a Tisztelendő esperes úr környékében a régi erkölcsök, legyenek hú keblű barátai a jónak és szépnek, a közügyeket hordozzák szívükön, a jók és a rosszak féljenek téves utakon megmaradni. Legyenek virágzó egyházaink s a papság ne kénytelenítessék soha a zsoltáríróval panaszos imára fakadni: Tarts meg engem, oh, Uram, mert elfogyott a szent, mert elfogytak a

³² Uo., 11.

hívek az emberek fiai közül. Zsolt. XII. 2³³ Felszólította espereseit, hogy törekvéseiben támogassák, a hiányokat felfedjék, azok megoldásához módozatokat ajánljanak, „ez úton lévén remélhető egyházunk jogainak és érdekeinek sikeres védelme, a vallásos érzés és buzgóság megelevenülése s unitárius egyházunk mindnyájunk által forrón óhajtott virágzása”³⁴

Az árkosi zsinaton történetekkel kapcsolatban a *Nemere* tudósítójának szavai profetikusan vetítették előre a püspökválasztás másnapján az elkövetkezendőket: „A diadal a haladásiaké lőn, szívós csata után s hozzá csak szerencsét kívánhatni minden közérdeknek. A magyar püspöki kar egy fényes tehetségű, lángkeblű ékesszólót nyert, az unitárius egyház egy önálló erős főt és feddhetetlen tiszta jellemet. Bizonyosak vagyunk benne, hogy e férfin minden szép, jó és igaz meleg pártolójára, erős védőjére talál. Szerencsésnek kell mondanunk e zsinatot, mely ily sok jónak csiráját s koronáját magában rejtő ténnyel tette magát az egyháztörténetben emlékezetessé.”³⁵

³³ Háromszéki Esperesi Levéltár, 1/1876 püspöki szám, lvt. sz.: 33/1876.

³⁴ Uo.

³⁵ [Szerző nélkül] „Ferencz József kolozsvári...”: 272.

Kálnoki Kis Tamás

Hol, mit ér(t) egy kolozsvári teológiai szakvizsgai diploma (az 1960-as években)?

Historikus(i) töprengések, avagy nézetkülönbségek egy oklevél/diploma érvényességének kérdése ügyében

Teológiai szakvizsgai bizonyítványomat (Diploma de Licență în Teologie = Teológiai Szakvizsgai Diploma) az Egyetemi Fokú Egységes Protestáns Teológiai Intézet úgy állította ki, hogy az Magyarországon érvényes. Amin kézhezvételekor ugyan elcsodálkoztam, de valójában nem tudtam mit kezdeni vele. Hiszen magyar állampolgárként kaptam engedélyt teológiai tanulmányaim folytatásához Kolozsváron, és nagyvonalú, (tan)évenként új és újabb éves tartózkodási engedélyt, vízumot a román állami szervektől. Tanulmányaim végeztével pedig hazatértem budapesti otthonomba.

Ezért most itt sok évtized elmúltával felteszem a kérdést: Vajon miért írták, szúrták bele oklevelem nyomtatott szövegébe kézírással, hogy hol érvényes? Volt jogszabályi oka ennek? Nem hiszem. Vagy azért, hogy magyarországi érvényességét ne vonhassa kétségbe senki sem? Mert, még ez is lehetséges lett volna, vagy felvetődött mint gondolat, megfordulhatott az egyházrész(ek) viszonylatában illetékes fejekben. Bár naivság, ha a kiállító intézmény/ország úgy véli, rajta múlik, hogy diplomáját hol fogadják el érvényesnek.

Az egyetemek (felsőoktatási intézmények) által kiállított diplomák az adott országban, így Romániában nemkülönben, mindenkor ab ovo érvényesek. Viszont nem feltétlenül azok külföldön, másik országban. De nem is kizárt, ha ott egyezményes alapon, vagy anélkül, automatikusan vagy hallgatólagosan befogadják a másutt kiállítottat.

Vannak olyan szakterületek, amelyeknek ismeretanyaga ország-/nemzet-specifikus, mint például a jogtudomány vagy a gyógyszerészet stb., mely tudományok nemzeti sajátosságokat hordoznak (emiat egymástól elvben és tartalomban különböznek). A magyar jogrend nem azonos az angolszásszal, a gyógyszerreceptúra sem. A magyar jogásznak, gyógyszerésznek tehát honosítatnia kell diplomáját abban az országban, ahol szakmáját gyakorolni kívánja. A teológiatudományok nem ilyenek, viszont felekezetspecifikusak. Unitárius lelkészképzés a Kárpát-medencében csak Kolozsváron van. Európában pedig a szárazföldön kívül, Angliában. Ráadásul a romániai/erdélyi magyar protestáns egyházak egyetemi fokú közös lelkészképző tanintézményében az oktatás nyelve a magyar.

Mostanság az Európai Unióban sem automatikus a diplomák tagállamok közötti kölcsönös elismerése. Törekednek ugyan elérésére, de például az utóbb csatlakozott országok diplomáit nem mindenütt ismerik el honosítás nélkül. Nem szólva arról, hogy az elismerés és a honosítás nem azonos fogalmak, jogi kategóriák, bár a működés lehetőségét egyaránt biztosít(hat)ják.

1. Az elismerési eljárásban az eljáró hatóság a külföldi bizonyítvány vagy diploma jogi hatályát Magyarországon megszerezhető (gépészmérnöki, matematikatanári, némettanári) bizonyítvány vagy oklevél jogi hatályával azonosnak nyilvánítja, függetlenül attól, hogy a kérelmező az ország melyik egyetemén szerezhette volna meg.

2. A honosítási eljárásban az eljáró hatóság a külföldi oklevél jogi hatályát az eljáró hatóság által kiállított (pl. Budapesti Műszaki Egyetem, Semmelweis Egyetem) oklevél jogi hatályával – törvényben foglalt módon – azonosnak nyilvánítja.

Az *Unitárius Élet* 1966. évi 4. számában aprócska hír jelent meg arról, hogy K. K. T. „teológus az 1965/66-ik iskolai évben, Kolozsváron, az unitárius teológiai akadémián befejezte a IV. évfolyamot. Jelenleg V. évesként gyakorló segédlelkész a budapesti unitárius egyházközségben. Egyházköri Tanácsunk október 14-én tartott ülésén kitzte [...] nosztrifikációs vizsgáját is. Szeretettel köszöntjük új lelkészjelölt testvérünket [...]”¹

(Csak zárójelben jegyzem meg, hogy az Egyetemi Fokú Egységes Protestáns Teológiai Intézet nem a korábbi Unitárius Teológiai Akadémia volt. Ennyit tudnia kellett volna az *Unitárius Élet* fő- és felelős szerkesztőjének, amit vagy nem tudtak, vagy tudni sem akartak: akadémia versus egyetemi fokú? Na, azt azért már nem. Nosztrifikálunk!)

¹ [Szerző nélkül] *Unitárius Élet* 20., 4. sz. (1966): 6.

Közben: „4. R. Filep Imre püspöki helynök bejelenti, hogy Kálnoki Kis Tamás V. éves, szakvizsgát tett teológust a gyakorlati évének idejére maga mellé vette és a budapesti unitárius egyházközségbe segédlelkésznek kinevezte. Illetményét havi 1000.- forintban állapította meg, melynek mintegy $\frac{2}{3}$ -d részét /Ft. 668.-/ kongrua címén az Á.E.H.-tól² és a 332.- forintot kitevő különbözetet az egyházközség pénztárából kapja. Tudomásul szolgál.”³ A jegyzőkönyv-hitelesítők: Orbán Gyula, dr. Kálnoki Kis Géza.

Nem sokkal a nosztrifikációs eljárás (vizsga) befejezése után, amelyről az egyházi sajtó már nem adott hírt, Kolozsváron jártam. Felkerestem a teológiát, hogy a nemrég elhagyott alma materrel kötődéseim (a természetesnél gyorsabban) ne lazuljanak. Ekkor találkoztam dr. Juhász István professzorral, az intézmény rektorával, aki az egyetemes egyháztörténeti stúdiumok tudós tanára volt, és magától értetődő természetességgel érdeklődött a személyemben közelmúltban szakvizsgázott diákja további sorsának alakulása felől. Amikor elmondtam neki, hogy túl vagyok már diplomám nosztrifikálásán, mintha nem értette volna, mit mondtam. Néhány pillanatnyi hallgatás után visszakérdezett:

– A mi oklevelünket nosztrifikálták? Ott? Kik? – s még mindig értetlenül nézett rám.

– Igen! – válaszoltam. – A Magyarországi Unitárius Egyház(kör) előljárói, ill. annak Teológiai Bizottsága – egészítettem ki az előbbieken mondottakat.

Beszélgetésünk természetesen ennél tovább tartott. Juhász professzor ízig-vérig egyetemi tanár volt. Irigylésre méltó tudással és diplomáciai érzékkel. Ilyenformán elkerülte, hogy bántó, elmarasztaló szavakkal minősítse a rektorsága alatt működő egyetemi fokú intézmény érvényes diplomakiállítási jogát (kompetencia) megkérdőjelező, vitató magyarországi testvéregyház(rész) megfontolatlan eljárását, lépését.

A 20. században az újpesti születésű Iván (Jancsi) László unitárius teológiai akadémiai hallgató volt talán az első olyan személy, akinek nehézségei támadtak amiatt, mert nem tudott eljutni Kolozsvárra. Nem kapott beutazási engedélyt Romániába, hogy félbeszakadt tanulmányait folytathassa. Az engedély megszerzése érdekében az egyház minden tőle telhetőt megtett.

² Á.E.H. = Állami Egyházügyi Hivatal

³ *Budapesti Unitárius Egyházközség. Kebli tanácsi jegyzőkönyvek 1966. december 14. 2., Szent-Iványi Sándor Unitárius Gyűjtemény. Levéltár. Jegyzőkönyvek. Egyházközségek. Budapesti Unitárius Egyházközség 1. Kebli tanácsi jegyzőkönyvek, 1966. IV/1. – I. 39. d. 18. t. 29. k. 16.*

„A vallásügyi minisztertől ismételt előterjesztéseinkben kértük annak kieszközölését, hogy a magyarországi illetőségű unitárius papnövendékek teológiai akadémiákon tanulhassanak s nevezetesen, hogy Jancsi László papnövendék e célból engedélyt kaphasson a Romániában való tartózkodásra. Bár az engedélyt kifejezetten még nem kaphattuk meg, reményünk van a kedvező elintézésre. Előzékenyen járt közben a vallásügyi miniszter úr a külügyminisztériumban annak érdekében, hogy a kormány elismerje egyházi főhatósági jogunkat a magyarországi egyházközsegekre vonatkozóan. Ft. püspök úr [Ferencz József] ez ügyben személyesen is eljár Bukarestben a minisztériumokban, azonban sajnos a külügyminisztérium később megtagadó választ adott, amiről külön jelentésben számolunk be.”⁴

„Jancsi László magyarországi papnövendék részére végre sikerült huzamosabb tartózkodási engedélyt kieszközölni, úgy, hogy ő a múlt tanév nagy részében az előadásokat látogathatta és a szakvizsgáit is letehetette.”⁵

„Teológiai Akadémiánk külföldi hallgatói közül engedélyt adott [az] E. K. Tanács Jancsi László magyarországi és Stojanoff Demeter bulgáriai növendékeknek szakvizsga letételére, [...] Oxfordba Jancsi Lászlót [...] kiküldötte, [...] Jancsi László lelkészjelölt pedig egészségi okokból Angliából visszajönni kényszerült [...]”⁶

Iván (Jancsi) Lászlót 1927. november 6-án Kolozsváron szentelte fel Ferencz József püspök mint budapesti hitoktató lelkészt, mások mellett Szent-Iványi Sándorral és Dobai Istvánnal együtt.⁷

Néhai Kelemen Miklós, a sorsát türelemmel viselő, érdemes unitárius lelkész, aki 1925. február 16-án Szegeden, magyar állampolgárként született, 1942-ben a kolozsvári Unitárius Kollégium gimnáziumában (Magyarország) érettségizett.⁸ 1947-ben Kolozsváron (Románia) szerzett unitárius lelkészi oklevelet, a Protestáns Teológiai Intézet, ill. az Egyetemi Fokú Egységes Protestáns Teológiai Intézet jogelődjében, az Unitárius Teológiai Akadémián (azonos képzési idő alatt, dr. Kiss Elek püspöksége, valamint dr. Kovács Lajos teológiai tanársága, akadémiai dékánusa idején). 1947-től 1956-ig Erdélyben tevékenykedett lel-

⁴ Dr. BOROS György, szerk., *A Magyar Unitárius Egyházi Főtanács 1924. évi november hó 9., 10. és 11-ik napjain Kolozsvárt tartott ülésének jegyzőkönyve* (Cluj-Kolozsvár: Corvin Könyvnyomda, 1925), 26.

⁵ Uo., 28.

⁶ Uo., 41.

⁷ *Unitárius Értesítő* 6. (1927. november), 6.

⁸ GÁLFFY Zsigmond, szerk., *A Kolozsvári Unitárius Kollégium Gimnáziuma Évkönyve az 1942–43. tanévről* (Kolozsvár [1943]), 38.

készként, majd repatriált. Életrajzát aprólékos pontosságú lexikonszócikkben megírta az általa összeállított és szerkesztett *Unitárius kislexikon* 94. és a kötet borítójának hátoldalán.⁹ Diplomáját nem nosztrifikálták. Mint ahogy azoknak az elmúlt évtizedekben Erdélyből Magyarországra áttelepült lelkészeknek sem, akik ugyanott szereztek képesítést, ahol nevezett(ek).

A lelkészképzés – a szakvizsgák letétele, ill. lelkészképesítések megszerzése – szempontjából igazán rendhagyó Huszti János és Szász János esete. Mindketten Magyarországon születtek. Huszti János Üllőn, Szász János Budapesten.

Nevezett teológusok 1948. június 3-án, a Budapesti Unitárius Egyházközség Budapest V. kerület, Koháry utca 4. sz. alatti lelkészi irodájában tettek szakvizsgát, a dr. Csiki Gábor püspöki helynök elnökletével összehívott vizsgabizottság előtt. A bizottság megállapította, hogy a vizsgára bocsátottak a teológiai évfolyamok elvégzését igazoló leckekönyvüket bemutatni nem tudták, szakdolgozataikat rendes időben beadták, és a kolozsvári EKT által kért nyilatkozatokat aláírták. A jelölteknek azokat a kérdéseket tették fel, amelyek a kolozsvári Unitárius Teológiai Akadémia igazgatóságától zárt borítékban érkeztek Budapestre, és amely borítékot a bizottság az „ülésen” – a megjelentek előtt – bontott ki. A vizsga lefolyásáról és eredményéről a grémium tartozott jelentést tenni a kolozsvári Egyházi Képviselő Tanácsnak és az Unitárius Teológiai Akadémia igazgatóságának. A történést rögzítő jegyzőkönyvből kiderül, hogy a vizsgázóknak gyakorlóévek gyanánt betudták azt a három évet, amelyet, megbízásos alapon, lelkészi munkában töltek el. Mindebből logikusan az következett, hogy Huszti János és Szász János lelkészképesítő vizsgáikat ugyancsak Budapesten tették le.

A döntést, szakvizsgám nosztrifikációjának fontosságát, halaszthatatlanságát a fellelt jegyzőkönyv tanúsága szerint az alábbiakkal indokolták, magyarázták:

„Szükséges ez azért volt, mert Kálnoki Kiss [sic!] Tamás más államban, a mieinktől eltérő tanulmányi feltételek között szerezte me[g] ismereteit, amelyek, ha kiegészítésre szorulnak, azt nekünk kell kiegészíteni, a lelkészképesítésre való felkészítés során.”¹⁰

⁹ KELEMEN Miklós, *Unitárius kislexikon*. METEM könyvek 24. (Budapest: Magyar Egyháztörténeti Enciklopédia Munkaközösség, 1999), 94.

¹⁰ Dr. Szent-Iványi Sándor Unitárius Gyűjtemény. Levéltár. Egyházi intézmények. Unitárius Teológiai Intézet. Teológiai hallgatókkal, tanulmányaikkal kapcsolatos iratok. Kálnoki Kis Tamás dr., 1962–1965. Jegyzőkönyv. Felvettük a Magyarországi Unitárius Egyházkör Teológiai Intézetének 1966. november 9-én tartott nyilvános ülésén, amelyen Kálnoki Kiss (sic!) Tamás lelkészjelölt „nosztrifikációs” vizsgát tett.

Vagyis: egy másik ország tanintézetéből nem biztos, hogy olyan ismeretekkel bocsátották pályára, útjára a tanulmányait befejezőt, a végzetet (ezt az egyet, csak engem?), amelyre Magyarországon szüksége lehet. Megjegyzem: első elemítől/általános iskolai osztálytól kezdve, Budapesten jártam iskolába és a főváros egyik neves gimnáziumában érettségiztem.

Esetemben a problémát az okozta, hogy indexemben olyan tantárgy, kurzus, hogy unitárius egyháztörténet, nem szerepelt. Viszont volt egyetemes és külön protestáns egyháztörténet, amely utóbbi címen meghirdetett előadásoknak – református dominanciával – a jósaágos Mózes András professzor volt az előadója, de azért voltak benne unitárius vonatkozású részek is. A református Bod Péter *Magyar Athénasát* ő szerettette meg velem. Amúgy pedig öreg Ferencz József akkor még alapműnek számító *Unitárius kistükör* című népszerű munkáját, Jakab Elek *Dávid Ferencz emlékét*, Wilbur Morse Earl *A mi unitárius örökségünk. A szabadelvű kereszténység összefoglaló történetét* (Ford. és kiegészítette: Szent-Iványi Sándor. Unitárius Sajtó- és Iratterjesztő-Bizottság. Kolozsvár, 1937–1938.) és Gál Kelemennek *A kolozsvári Unitárius Kollégium történetét* (utóbbi monumentális adathalmazból az engem érdeklő részeket) olvastam tanulmányaim ideje alatt. Sőt, másoktól eltérően, már sok mindent tudtam Balázs Ferencről, holott abban az időben nevét ki sem ejtették a kolozsvári teológián. Unitárius berkekben sem. Kétségtelen, hiányzott a tanári karból Lőrinczi Mihály és Erdő János,¹¹ de ott voltak Lőrinczy Géza és Rostás Dénes egykori akadémiták – előbbi teológiai magántanár –, és folyt a képzés, a tanítás. Erre utalnak a nosztrifikációs jegyzőkönyv alábbi mondatai:

„Lelkészi szakvizsgáját Kálnoki Kiss [sic!] Tamásnak nosztrifikálta a vizgabizottság. Megállapította, hogy a legtöbb kívánnivaló a felkészültségben az unitárius egyháztörténet kapcsán merült fel, ami indokolható abból a sajátos tényből, hogy a jelölt vizsgáit egy másik állam felsőfokú tanintézetében tette le, ahol erre a sajátos helyzetből kifolyóan, nem fektettek olyan nagy súlyt. Úgy döntött

¹¹ Lásd: REZI Elek, „Mellékvágányra kényszerített tanári életpálya. Lőrinczi Mihály élete és egyházzolgálatá”, *Keresztény Magvető* 1. sz. (2022) 42–57.; SZABÓ Árpád, szerk., *Isten és ember szolgálatában. Erdő János emlékkönyv* (Kolozsvár: Erdélyi Unitárius Egyház, 2007); KOVÁCS Sándor, „A szabadság és erkölcs dilemmái. Erdő János életpályái 1945–1979 között”, in NAGY Mihály Zoltán, szerk., *Az egyház hatalma – A hatalom egyháza. A közép-kelet-európai egyházi vezetők felfogása az állam és az egyház kapcsolatáról 1945 és 1989 között*. METEM könyvek (2015), 117–138.

tehát a bizottság, hogy a lelkészképesítő vizsgálat szakdolgozatát az unitárius egyháztörténet tárgyából fogja feladni és azt a jelölttel rövidesen közli.”¹²

Ezzel a lépéssel, szerepvállaló nyilatkozattal – ha meggondoljuk – nem engem szorítottak sarokba, hanem önmagukat, mert az erdélyiektől akkor éppen elszakadni készülők ezen eljárással is bizonyítani, indokolni akarták a maguk igazát (az egykor összetartozó két egyházrész különbözőségét), amivel a határainkon túl tevékenykedő magyar unitárius lelkészeket alázták meg, taszították el maguktól (köztük egykor részben Erdélyből elszármazottként, letelepedettként saját magukat). Bár ki tudná megmondani ma már, igazán mi volt valódi céljuk, szándékuk ezzel? Mit gondoltak magukban? Hogy én mit gondoltam, azt nem szívesen írnám le ide.

Amikor diplomám nosztrifikálásának töredékes iratai a budapesti Szent-Iványi Sándor Unitárius Gyűjtemény Levéltárában a kezembe kerültek, úgy éreztem, szokatlan, mindmáig egyszeri ceremónia zajlott le esetemben, és az egész esemény egyháztörténetikuriózum-gyanús.

Azt gondoltam, a Kárpát-medencében biztosan, de valószínűbb, hogy kerek e világon egyedül nekem van a magyarországi egyház(rész), a „Magyarországi Unitárius Egyházkör Teológiai Intézete” által Budapesten honosított és a kolozsvári Egyetemi Fokú Egységes Protestáns Teológiai Intézetben szerzett lelkész szakvizsgái bizonyítványom. Azt írta rá saját kezével Györfy István, az egykor kolozsvári teológiai tanár, a MUE Teológiai Intézetének igazgatója (gyermekkorom hitoktató lelkésze, tiszteletreméltó, kedves, öreg mentorom és lelkésztársam, aki mintegy 60 évvel volt idősebb nálam), hogy:

„Unitárius Teológiai Intézet
Budapest V. Nagy Ignác u. 2/4.

Az Unitárius Teológiai Intézet Vizsgáztató Bizottsága Kálnoki Kis Tamás V. éves theológus Szakvizsgálati [sic!] Bizonyítványát 1966. december 9-én honosította.

¹² Idézet a nosztrifikációs jegyzőkönyvből. Jelzete: Jegyző könyv. Felvettük a Magyar Unitárius Egyházkör Teológiai Intézetének 1966. november 9-én tartott nyilvános ülésén, amelyen Kálnoki Kis Tamás lelkészjelölt „nosztrifikációs” vizsgát tett. (Dr. Szent-Iványi Sándor Unitárius Gyűjtemény. Levéltár. Unitárius Teológiai Intézet. Teológiai hallgatók tanulmányával kapcsolatos iratok. Kálnoki Kis Tamás dr., 1962–1965.) Kálnoki Kis Tamás lelkészképesítő vizsgáját Budapesten tette le 1967. július 14-én az Unitárius Teológiai Intézet Vizsgáztató Bizottsága előtt. Lelkészképesítő vizsgadolgozata címe: „Dávid Ferenc a Keresztény Magvetőben megjelent tanulmányok tükrében. Lelkészképesítő vizsgadolgozat az egyháztörténeti tudományok köréből.” Budapest, 1967. 99 o.

Budapest, 1966. december 10.

Győrffy István
a Theológiai Intézet igazgatója¹³

A közelmúltban derült csak ki számomra, hogy dr. Kozma Tamással (ma a Debreceni Egyetem professzor emeritusa) ugyanezt tették, aki négy évig a budapesti Evangélikus Teológiai Akadémián tanult, és akinek kolozsvári teológiai szakvizsgai bizonyítványát egy tanulmányi év kolozsvári eltöltése után ugyanott állították ki, ahol az enyémet. Bár érzéseim szerint az ő eljárása formálisabb volt, mint az enyém. De lehet, hogy tévedek.

Fentebb idézett érvelés leplezése volt a minden alapot nélkülöző, értelmetlen fontoskodásnak, hogy ne mondjam „hatalmaskodásnak”. Mert a magyarországi unitárius egyház(rész) vezetője, az akkori püspöki helynök, ugyanúgy másik/idegen országban, Romániában végezte teológiai tanulmányait, mint fent nevezett(ek). Szakvizsgát pedig az 1939/1940. iskolai év végén tett.¹⁴ Csak ő erről már „megfeledezett”.

Fontos tehát emlékeztetni arra, hogy 1920 és 1940 között Kolozsvár/Cluj város Erdélyben, Romániában volt. Az eljárás szorgalmazása, erőltetése viszont alkalmas lehetett arra, hogy akire vonatkozik a döntés, az ne érezze jól magát a bőrében. Legyen mindjárt egy kicsit „helyére téve”, megregulázva, a nosztrifikációs eljárással bizonyítva, hogy az ő végzettsége nem ér annyit, mint pályatársaié, akik között pedig még olyan is akadt, aki a többszöri főhatalom-változással együtt járó történelmi események közepette, nem szokványos körülmények között, rendhagyó módon fejezte be tanulmányait két ország/világ határán (amit a rossz nyelvek – ha szóba került – nem kevés malíciával – ekképpen érzékeltettek: a püspökladányi restiben diplomázott).

Szerettem volna még – belátható időn belül – visszatérni Kolozsvárra (lelkészképesítő vizsga, magiszteri fokozat). De csak az említése ennek az elképzelésnek, szándéknak, heves ellenállásba ütközött. Nem is lett semmi egyikből sem.

Felmerül a kérdés: vajon milyen megfontolásból került végül is az oklevél szövegébe a korábban már említett kézírásos beszúrást? Nem tudható. Ennyi év elmúltával ennek már nincs jelentősége. Mégis, játszunk el a gondolattal: vajon miért?

¹³ Kálnoki Kis Tamás Clujon [Kolozsváron], 1966. június 29-én kelt, 1372/1976. sz. Teológiai szakvizsgai diplomája. Tulajdonomban.

¹⁴ [Szerző nélkül] *Unitárius Közlöny* 50., 7. sz. (1940): 159.

1. A diploma előnyomtatott, általános, minden diplomázóra érvényes szövegében üresen hagyott, a személyes adatok, vonatkozások rögzítésére fenntartott rész(ek) kitöltésének kényszerítő ereje miatt. A rovatkitöltési kényszer hozta így.

2. Ne legyen gond Magyarországon a végzettség elfogad(tat)ásával.

3. Tulajdonosa ne kérhesse alkalmazását Romániában. A felvetés előzőnél (valamivel) logikusabb, de az nyilvánvaló, hogy ehhez idegenrendészeti engedélyk kellett volna: alkalmas vízum, munkavállalási engedély stb. Ebben viszont a döntés joga nem az egyházat/intézetet illette meg. Nem tartozott hatáskörébe.

A rend kedvéért azért rögzítsük: a külföldön szerzett oklevél/végzettség elismertetése bonyolult folyamat. És mert az unitárius lelkészképzésnek Magyarországon 1920 és 1940 között, valamint de jure 1947. február 10-e, a párizsi békeszerződés aláírása után nem volt (akkreditált) felsőfokú oktatási intézménye, annak sem voltak meg a feltételei, hogy a Kolozsváron (külföldön) szerzett lelkészi szakképesítést nevezett egyházi bizottság Budapesten nosztrifikálja. Mert itt nem volt intézmény, amellyel az ekvivalencia, az egyenértékűség létrejöjjön, megvalósuljon. Nem szólva arról, hogy Magyarországon, az állam és az egyház közötti – akkor érvényben lévő – egyezmény 6/h pontja kimondja: „A magyar köztársaság kormánya tudomásul veszi és elismeri, hogy a magyarországi unitárius egyházkör lelkészei kiképzése általában a romániai magyar unitárius egyház kolozsvári teológiai főiskoláján történik, de kiképzésüket más külföldi unitárius teológiai főiskolán is elnyerhetik.”¹⁵ Az egyezményt a felek 1948. október 7-én aláírták. Fentiek alapján már csak ezért sem volt a nosztrifikálásnak létjogosultsága az 1960-as években.

A következő időszakban tanulmányaim folytatásával kapcsolatosan az egyházi sajtóban (*Unitárius Élet*) mindössze annyit olvashattak az érdeklődők, hogy K. K. T. „V. éves teológus, budapesti segédlelkész diploma-vizsgálója június 30-án lesz a budapesti Unitárius Teológiai Intézetben. Sok sikert kívánunk!”¹⁶

Ez a vizsga is lezajlott, nyilvánosan. Bár az már egy másik történet. A kettő között – mint már utaltam rá – mégis van összefüggés. Talán egyszer erről is megemlékezem. Ha egyáltalán érdekel még valakit. Nem hiszem. Vagy ki tudja?

¹⁵ SZIGETI Jenő, „A magyarországi unitárius egyház”, in LENDVAI L. Ferenc, szerk, *A magyar protestantizmus 1918–1948. Tanulmányok* (Budapest: Kossuth Könyvkiadó, 1987), 186.

¹⁶ *Unitárius Élet* 21., 2. sz. (1967): 6.

Fenti történetet tanulságai miatt mesélem el, hozom nyilvánosságra, mert ilyen hibát elkövetni (nosztrifikálni az akkori anyaegyház, ma egyesült egyházrészek, immár egyházunk és más erdélyi protestáns egyházak rangos, közös lelkészképző felsőoktatási intézményének diplomáját) nem lehet, nem szabad. Még akkor sem, ha az intézmény akkor és/vagy máskor, korának nehézségeivel küszködve működött. Az 1960-as évek második felében a mindösszesen hét-nyolc aktív magyarországi lelkész közül – akik ugyanott tanultak – egyiknek sem jutott eszébe, hogy tiltakozzon ellene. Pedig lett volna oka rá. Csak sok volt az eszkimó, foka pedig kevés?

Azt pedig már nem mondom el, mert – maradjunk annyiban – nincs kedvem hozzá, hogy 59 évvel az események után kifejtsem, miért volt elképesztő, mi több, hajmeresztő meggondolatlanság a kolozsvári Egyetemi Fokú Egységes Protestáns Teológiai Intézet teológiai szakvizsgai diplomájának budapesti nosztrifikálása (akkor semmi más nem jutott az illetékesek eszébe?).

A magyarországi egyházrész és annak ambiciózus, kimagasló szónoki tehetséggel megáldott, magabiztos vezetője (esperes, püspöki helynök, helyettes püspök) erősen szorgalmazta a magyarországi egyházrész önállósodását, és azt, hogy annak előjárója (az ő személyében) püspök legyen. A hatalom azonban átlátott a szitán, és másként döntött. Megengedte ugyan az önállósulást, de a személyes ambíciónak a helyettes püspöki címmel, ranggal szabott határt. Tudta, miért! Miként azt is tudta, hogy ennek a parányi egyházrésznek, egyháznak bármit megengedhet, mert lélekszámának kicsinysége miatt társadalombefolyásoló, -formáló képessége a nullával egyenlő. Később, miután R. Filep Imre, a helyettes püspök váratlanul, fiatalon meghalt, utóda, dr. Ferencz József, a lelkész végzettségű korábbi főgondnok, már püspök le(hete)tt, miként utódai ugyancsak. Ez az állapot, az egyház sok évszázados története szempontjából „pünkösdi királyság”, 2012-ig tartott.

KÖNYVSZEMLE

SENTÁBRAHÁMI LOMBARD Mihály, *Cautiones quaedam ad historiam ecclesiasticam tenendæ*. UZONI FOSZTÓ István, *Az ecclesiastica historia környül megtartandó præcautiók*. Sajtó alá rendezte és bevezető tanulmányal ellátta Balázs Mihály (Magyar Unitárius Egyház Kolozsvári Gyűjtőlevéltárának és Nagykönyvtárának kiadványai 11., Kolozsvár, 2024)

Egy egyháztörténet-írás módszertani útmutatóját talán még nehezebb érdeklődve, méltó nyitottsággal tanulmányozni a laikus olvasónak, mint alapanyagát, az (általában vaskos, nehézkesen olvasható) egyháztörténeteket. Ugyanakkor fontos leszögezni, hogy enélkül a tudományterület nélkül (mely jelentőségéhez képest korántsem eléggé feltárt), az elkészült egyháztörténeti munkák sem vizsgálhatók a teljesség kritikus igényével. Épp ez vezethette kötetünk megjelentetőit abban, hogy a nagy püspök, Szentábrahámi Lombard Mihály egyik fő művének, monumentális egyháztörténeti összefoglalójának megjelentetése előtt amolyan kedvcsinálóként, beharangozóként közöljék a *Cautiones quaedam ad historiam ecclesiasticam tenendæ* címmel ellátott latin munkáját. Szentábrahámi egyháztörténetével együtt (melyet Kénosi Tözsér Jánossal közösen szerzett egyháztörténetének forrásaként jelöl meg), Uzoni Fosztó István ezt a módszertani részt is lefordította. A kötet így tehát kétnyelvű, párhuzamosságra törekedve közli az eredeti, latin szöveget, valamint az

Uzoni-féle fordítást. A szerkesztő mindkét szövegtörzset magyarázó jegyzetekkel látta el. A latin esetében a lábjegyzetek elsősorban a további kutatás elősegítését célozzák, nemzetközi munkákat hivatkozva, ezzel szemben a magyar nyelvű szövegnél az olvasó figyelmét Balázs Mihály a fordítás sajátos megoldásaira hívja fel.

Az előszó helyén a már említett Balázs Mihály, a Szegedi Tudományegyetem emeritus professzora, a korszak irodalomtörténetének elismert és ismert kutatója bevezető tanulmányal ágyaz meg a mű értő olvasásának. A tanulmány, az alapoktól indítva vezeti az olvasót Szentábrahámi Lombard Mihály püspökségébe és munkásságába. A néhai püspök kezdetben a kolozsvári kollégium tanáraként, majd rektoraként, később 1737 és 1758 között a város vezető lelkészeként és az egyház főpásztoraként tevékenykedett. Kutatói körökben ismert (ha egyelőre nem is feldolgozott) hagyatéka, latin és magyar nyelvű munkáinak sokasága Kozma János szerint 38 tételre tehető. Fő műve, a *Summa universæ theologiæ christianæ* csak halála után,

1787-ben jelenhetett meg, és az egyháztörténeti és rendszeres teológiai kutatások által feldolgozott, értelmezett munkának tekinthető.

Szentábrahádi későbbi műveinek vizsgálatában kulcsfontosságú szerepe van peregrinációs útvonalának és azoknak a mára már feltárt hatásoknak, amelyek ebben a periódusban érték. Abban, hogy az út első állomása a kor pietizmusának fellegvára, Halle lett, valószínűleg szerepe lehetett az egyház első főgondnokának, Homoródszentmártoni Bíró Sámuelnek is, aki ekkor a Nagyszébenben székelő erdélyi harmincad főfelügyelője volt. A tanulmány olyan dokumentumokat, leveleket is említ, amelyek szerint több erdélyi szász személyiség is a nézeteiben sociniánus (de tehetséges) Szentábrahádi „jó útra térítésében” reménykedett a hallei kegyességi mozgalom által. Messzemenő következtetések (a teljes életmű feldolgozatlansága miatt) nem vonhatók le az őt ért pietista hatásokkal kapcsolatban, ugyanakkor az kijelenthető, hogy ottani olvasmányainak és tudományos élményeinek jelentékeny nyoma a nagy teológiai összegzés függelékeként kezelt, de önállóan is terjesztett egyháztörténet. Bár ennek a latin nyelvű műnek (*Historia ecclesiastica*) szintén nem történt meg a kritikai feltárása, a már említett nagy egyháztörténet egyik fontos előzményeként kapott méltatást.

Különböző nemzetközi kutatások eredményeire rávilágítva a tanulmány szerzője arra is kísérletet tesz, hogy

nagyvonalakban rekonstruálja Szentábrahádi lehetséges forrásait, valamint azt a folyamatot, ahogyan a néhai egyházfő felhasználta azokat. E téren kiemelten jelentős forrás Benedykt Wysowaty *Nucleus historiae ecclesiasticae* című munkája.

Forráskiadványunk főszövege, a *Cautiones quaedam ad historiam ecclesiasticam tenendae* címet viselő traktátus az egyháztörténet függelékeként, számos kéziratos példányban az utolsó előtti fejezetként szerepel, utána már csak egy irodalomjegyzék kapott helyet. A módszertani rész az egyháztörténet egészének beosztását követi, mely szerint fejezetekre, majd azokon belül paragrafusokra tagolódik. A mű összefoglalását tulajdonképpen már a szerző is elvégezte a fejezetek elejére illesztett témamegjelölő mondatokkal. Ugyanakkor fontos megjegyezni, hogy a felsorolás megtévesztő lehet, hiszen azokat változó hosszúságú kifejtések követik.

A karcsú kis kötet jelentőségét tekintve állítható, hogy bár nem tartozik Szentábrahádi fő művei közé, jelen kiadás után elhanyagolhatatlan forrása kell hogy legyen minden kutatásnak, amely „az unitáriusok szemének, szívének és szájának” életét, munkásságát helyezi fókuszpontjába, különös tekintettel egyháztörténetére.

A kötet a Kovács Sándor és Molnár Lehel szerkesztésében megjelenő *A Magyar Unitárius Egyház Gyűjtőlevéltárának és Nagykönyvtárának kiadványai* sorozat 11. darabja.

Széles László

ABSTRACTS

Sándor Kovács

Introductory Remarks to the 131st Volume of Keresztény Magvető

This article presents a comprehensive overview of the history and evolution of the *Keresztény Magvető* (Christian Sower), a theological and cultural journal established in 1861. It traces the publication's development through various historical periods, including its foundational goals, editorial shifts, interruptions due to political changes, and eventual relaunches. Special attention is paid to the challenges posed by censorship during Romania's communist era, the journal's role in preserving Hungarian Unitarian theological thought, and its contribution to the intellectual and religious life of the region. It also highlights major milestones such as the 50th, 80th, 100th, and 150th anniversaries, the increasing scholarly quality of its content, and its recognition as a peer-reviewed academic journal, as well as the establishment and transformation of the *Keresztény Magvető Füzetei* (Christian Sower Bulletin) series into monograph-style publications. Ultimately, the journal continues to serve as an interdisciplinary platform for progressive theological research within and beyond the Hungarian and Romanian Unitarian communities.

Keywords: Christian Sower, journal, Keresztény Magvető, theological periodicals, Unitarianism in Transylvania

Ágnes Demeter

Donors of Liturgical Textiles at Kolozsvár's First Unitarian Church in the 16th–18th Centuries

The article focuses on the outstanding people who donated textiles to the Unitarian Parish of Kolozsvár (Cluj-Napoca) in the 16th–18th centuries. Through the description of the donors' family and life histories, as well as their donations, we gain insight, not only into the life of the Unitarian community, but also into the culture and art of Kolozsvár. Donations from civic and noble patrons who played important roles in the life of the religious community significantly increased its movable and immovable assets. Based on the Kolozsvár Parish's preserved 17th and 18th-century manuscript account books and inventories of the the article includes when the donations took place, who the donors were and to which social group they belonged.

From the perspective of art history, the examined textiles are valuable pieces. The article does not cover items which have been thoroughly examined by experts. Instead, it provides historical contributions to the study of church textiles. Due to the textiles deterioration, the inventory and cataloguing of the Unitarian heritage is an urgent task for the future.

Keywords: art history, donations, donors, inventories, Kolozsvár (Cluj-Napoca), possessions, textiles, Unitarian Parish

Orsolya László

A Historical Survey of the Treasured Artefacts (Klenodia) of the First Unitarian Church of Kolozsvár, 16th–18th Centuries

This article provides a historical overview of the liturgical treasures of the First Unitarian Parish of Kolozsvár (Cluj-Napoca) in the 16th–18th centuries. It includes data on the circumstances of the donations and sales of various chalices, pitchers, and plates, assesses the inventory of the parish's liturgical treasures and traces their history from the moment they came into possession of the church community to the time they were lost or sold. These silver items significantly enriched the church's movable and immovable assets. In presenting their history, we can also gain insight into the life of the parish itself.

From the 17th century up to the inventory prepared between 1807 and 1815, various account books and records preserved important data. By examining these documents, we can identify which liturgical items once appeared in the inventories but are no longer owned by the parish today. In addition, we also uncover historical information about the oldest surviving items, which in turn allows us to better appreciate their role in the several-centuries-long history of the church.

The article approaches the subject from a historical rather than an art historical perspective. The focus is therefore on the history of these objects, investigating when, from whom, and why they came into the congregation's possession, and what happened to them over the centuries, not on artistic descriptions nor on detailed analyses of the various items.

Keywords: history, inventories, Kolozsvár (Cluj-Napoca), liturgical treasures, possessions, silverware, Unitarian Parish

László Széles

Unitarian Ministerial Careers in the 1950s and 60s in Romania

The article traces the careers of 88 unitarian theology students in the 1950s and 60s Romania, during a period marked by communist repression and state control over every dimension of religion and faith. It includes coverage of admis-

sion and dropout rates, the social and economic backgrounds of students, and the consequences of the 1956 Hungarian Revolution on ministerial careers. Mostly drawing on matriculation records, yearbooks, institutional reports and obituaries, highlighting how personal stories influenced the life of the Unitarian Church from a larger, historical point of view. In every year of the studied period it reveals the significant pressures on both students and faculty. Despite the state's attempts to undermine the university-level protestant education, the Unitarian Faculty managed to preserve its spiritual mission.

Keywords: church-state relations, clergy training, communist repression, dropout rates, enrollment statistics, matriculation books, Protestant Theological Institute, religious persecution, Unitarian Church

Ferenc Kőrösi

The Vízakna Codex: A Bible Commentary from Kolozsvár Preserving Early Hungarian Linguistic Heritage

In 1550, Gergely Vízaknai (?–?) became the rector of the school of Kolozsvár (Cluj-Napoca). Our knowledge of Vízaknai's life is very limited. We know that he attended the University of Wittenberg and also that he was associated in the 1540s and 1550s with Gáspár Heltai (c. 1510–1574) in the work of the translation of the Bible. However, his date of birth and death, for example, as well as his oeuvre, remain unknown. This makes the so-called *Vízaknai Codex* from 1545–1551, particularly significant, as it contains commentaries on the books of Moses intended for educational purposes and which is perhaps the autograph of Vízaknai. The codex includes commentaries on the third and fourth books of Moses, along with a fragment at the end that pertains to the first book of Moses. Interestingly, the fragment contains not only the commentary (as in the case of the third and fourth books) but also the text of the Vulgate, as well as intertextual and marginal glosses, some of which provide Hungarian translations of specific words. Thus, the codex holds special importance in multiple respects: it offers insights into Vízaknai's life, sheds light on teaching methods of Kolozsvár in the 16th century, and contributes to the understanding of the birth of the Hungarian Bible. This article describes this known but up to now unexamined codex, with special attention to its sources and the characteristics of Hungarian-language glosses.

Keywords: Biblical commentary, Biblical translation, Kolozsvár (Cluj-Napoca), linguistic record, Moses, teaching methods, Vulgate, Wittenberg; Heltai, Gáspár (c. 1510–1574); Vízaknai, Gergely (?–?)

László Somogyi

The Sword

The Gospels mostly portray a peace-loving, gentle Jesus, and the religion born from the gospel he preached calls itself the religion of love. In light of this, it is difficult to understand some passages that deal with violence and weapons, and moreover in a context that, at first reading, is considered to belong to Jesus' teachings. Examples include the story known as the cleansing of the Temple, the armed conflict in the Garden of Gethsemane, and Jesus' advice that his disciples obtain swords. Analysis leads us to conclude that these are narratives based on real events that were later interpreted in relation to their own times, and can therefore be considered interpretive recollections. In periods of the Christian congregations' oral tradition, the original context was slowly forgotten and was modified and applied to current circumstances. These congregations were diverse, partly in terms of their composition and partly in terms of their social status, and consequently the interpretive recollections were also passed down in many forms. Eventually, they became sacred writings in a more or less fixed form. The hermeneutical consequence of this is that in the process of reinterpreting the texts that have survived, it is necessary to clearly distinguish the historical basis that can be considered original (if it is possible to establish this at all) from the available biblical text, i.e. from the interpretative memory.

Keywords: biblical text, cleansing of the Temple, conflicts, Gethsemane, Gospels, hermeneutical reading, history, Jesus, swords, violence, weapons

Attila Márk

“Victory Belonged to Progress.” The 1876 Unitarian Synod in Árkos

This article reconstructs the events surrounding the 1876 Unitarian Synod held in Árkos (Arcuş), a landmark gathering in the history of the Hungarian-speaking Unitarian Church in Transylvania. Drawing on previously unpublished archival sources, such as parish records, private correspondence, and Mihály Kiss's detailed diary, the article explores the extensive logistical, financial, and institutional preparations leading up to the synod. It also analyzes the theological and political debates within the church, particularly the election of the new bishop, József Ferencz, which symbolized a victory of liberal-reformist currents over conservative factions. The synod also addressed the filling of secular leadership positions, church administration reforms, education policy, and welfare initiatives. With over 150 documented participants and the attendance of numerous dignitaries, the Árkos Synod was not only a major ecclesiastical event but also a socially significant moment for the Unitarian community. The article pre-

sents the synod as a turning point in the modernization of the church, highlighting how religious leadership, community engagement, and political awareness intertwined in 19th-century Transylvanian religious life.

Keywords: 19th century, Árkos (Arcuş), election, leadership, modernization, religious and secular leadership, Unitarian Synod

Tamás Kálnoki Kis

What Was a Theological Qualification from Kolozsvár Worth in 1960s Hungary? Historical Reflections and Diverging Views on the Validity of a Diploma

This article focuses on the personal story of Tamás Kálnoki Kis, and describes the circumstances of a nostrification process. After completing his theological studies in Kolozsvár (Cluj-Napoca), Kálnoki Kis returned to Budapest and encountered problems with the recognition of his degree. Examining the contemporary cases of other pastors, and comparing their cases with his own degree recognition process, he points out the bureaucratic humiliations he suffered on behalf of the church, or more precisely, on behalf of the leaders of the Unitarian Church in Hungary.

Keywords: case study, conflicts, humiliation, nostrification, oral history, Unitarian Church in Hungary

László Széles

Mihály Lombard de Szentábrahám, Cautiones quaedam ad historiam ecclesiasticam tenendæ and István Uzoni Fosztó, Precautions to Be Observed in Ecclesiastical History

This article is the review of the volume Mihály Lombard de Szentábrahám, *Cautiones quaedam ad historiam ecclesiasticam tenenda*. István Uzoni Fosztó, *Az ecclesiastica historia kornyul megtartando praecautiok*, edited by Mihály Balázs, published by the Hungarian Unitarian Church in Kolozsvár (Cluj-Napoca). The new appearance is a methodological introduction to an 18th-century work on history of the Unitarian church, more precisely a bilingual publication of the Latin original and its Hungarian translation by Uzoni, which can be read in parallel. Mihály Balázs's introductory study helps the reader to understand the work. This is a publication of an archival source that is indispensable for research focusing on the history of the church, and is the 11th volume in the series of publications of the Hungarian Unitarian Church's Archives and Library.

Keywords: archival source publication, bilingual edition, history of the church, Hungarian translation, introductory study, Latin, review